

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Historický ústav

**„Na druhé koleji.“ Vnímání socialismu Československou stranou
národně socialistickou.**

Diplomová práce

Autor: Bc. Ondřej Holub
Studijní program: N7105 – Historické vědy
Studijní obor: Historie
Vedoucí práce: PhDr. Jan Mervart, Ph.D

Hradec Králové, 2017



Zadání diplomové práce

Autor: Ondřej Holub

Studium: F15NP0053

Studijní program: N7105 Historické vědy

Studijní obor: Historie

Název diplomové práce: "Na druhé koleji". Vnímání socialismu Československou stranou národně socialistickou

Název diplomové práce AJ: "On the other line". Perception of socialism by Czechoslovakian National Socialist Party

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Práce si klade za cíl určit způsoby vnímání socialismu, jak jej teoreticky pojímala strana národních socialistů ve vztahu k aktuálnímu tématu socializace Československa. Za tím účelem se soustředí na analýzu stranických programových konceptů, jakými jsou Akční program národních socialistů či program československého odboje "Za svobodu.", jakož i prohlášení vůdčích ideologů strany z éry následující po tzv. Květnové revoluci. Diplomová práce proto taktéž sleduje vystoupení poslanců za stranu Československých národních socialistů na půdě obou parlamentů, Prozatimního, i toho, který vzešel z květnových voleb roku 1946. Nezbytnou je přitom doprovodná analýza dobového tisku. Zde se práce soustředí nejen na čelné stranické periodikum Svobodné slovo, ale bere v potaz taktéž publicistiku Rudého práva, nezávislého Peroutkova Dneška, jakož i řady dalších dobových periodik. Kontext práce se ale nesoustředí jen na programovou bázi, ale všímá si taktéž stranických konexí vůči osobě prezidenta Beneše, jakož i míry vazeb k tradičnímu vnímání osobnosti prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka. Práce rovněž hodlá uchopit téma sebeinterpretace strany v podmínkách výrazné orientaci Československa na SSSR a v tomto kontextu si všímá vymezení ČSNS vůči KSČ. Ve svém souhrnu hodlá být především odborným příspěvkem k diskusi o dobové stranické identitě.

Brenner, Christiane. Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945 - 1948. Praha: Argo, 2015. Beneš, Edvard. Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství. Praha: Orbis, 1947. Beneš, Edvard. Demokracie dnes a zítra. Praha: Čin, 1946. Ripka, Hubert. Československo v nové Evropě. London: Lincolns - Prager, 1945. Zenkl, Petr. Naše hlavní zásady. Praha: Československá strana národně socialistická, 1946. Bušek, Vratislav. Náš socialismus. Praha: Československá strana národně socialistická, 1945

Garantující pracoviště: Historický ústav,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Jan Mervart, Ph.D.

Oponent: PhDr. Tomáš Hradecký, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 18.12.2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval pod vedením PhDr. Jana Mervarta, Ph.D., samostatně a že jsem uvedl všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Janu Mervartovi PhD. za cenné rady při vedení práce, kterými pomohl usměrnit výsledný charakter práce.

Anotace

HOLUB, Ondřej. „*Na druhé koleji.*“ *Vnímání socialismu Československou stranou národně socialistickou.* Hradec Králové: Filosofická fakulta. Univerzita Hradec Králové, 2017. 103s. Diplomová práce.

Československá strana národních socialistů byla druhou největší stranou poválečného systému Národní fronty. Jako tradiční, patriotická a socialistická politická síla, hluboce ideově zakořeněná v nejlepších masarykovských tradicích první republiky, doufala tato strana ve vlastní volební vítězství. Přestože se v květnových parlamentních volbách její záměr nenaplnil, je studium stranické mentality, jejích ideových zdrojů a programových východisek důležitým pramenem pro studium tzv. československé cesty k socialismu.

V roce 1945 byla strana, těsně spjatá s osobností prezidenta Beneše, silně motivovaná Masarykovou humanitní filosofií a s úzkými vazbami na organizaci Sokola, postavena před otázkou, jak oslovit válkou zdecimovanou československou veřejnost svému duchu odpovídající, přitom dobově adekvátní programovou bází.

V období, které můžeme charakterizovat jako postupná sovětizace, přicházeli národní socialisté s programem reflektujícím humanitní tradice českého protestantismu a hájili spirituální, idealistické pojetí socialismu zaměřené na rozvíjení lidské individuality.

Od roku 1945 do roku 1947 publikovali vedoucí činitelé strany několik programových dokumentů, definujících svébytné a soběstačné pojetí československého socialismu. Tyto dokumenty vycházely z pozitivního hodnocení sociálně reformního odkazu éry českého národního obrození a aktivně pracovaly s vědeckými závěry soudobé praktické sociologie.

Konečným cílem programové báze národních socialistů tak mělo být utvoření skutečně demokratické, sociálně a populačně vyspělé a zajištěné společnosti.

Klíčová slova: Československá strana národně socialistická, sovětizace, Beneš, Masaryk, národní socialismus, Československo 1945 – 1948.

Annotation

HOLUB, Ondřej. „*On the other line.*“ *Perception of socialism within Czechoslovakian National Socialist Party.* Hradec Králové: Faculty of Arts, University of Hradec Králové, 2017. 103p. Master Degree Thesis

Czechoslovakian National Socialist Party was considered to be the second largest political party within newly established parliamentary system of the National Front in the postwar era. As a traditional and patriotic, as well as socialist political force, whose ideology was shaped and deeply rooted in Masaryk's humanist traditions of First republic, National Socialist believed in their own oncoming victory in first postwar election held in May, 1946. Despite the fact that such a hope was not fulfilled, a study of party mentality and its political ideas represents an important source for understanding of the so called „czechoslovak way to socialism.“

In 1945, National Socialist, together with president Edvard Beneš and motivated by Masaryk's philosophical legacy, and supported by mass collective organization Sokol, had to decide which sort of political programe they can actually offer to Czech electorate being decimated throughout the Second World War. They had to solve how to keep a continuity with their previous interwar political positions and traditions.

In a period which can be characterized as a continual Sovietization of Czechoslovak society, the Czechoslovak National Socialist party came up with a programe, which was based on a reflection of specific ideas of Czech Protestantism and on defense of the spiritual, idealist model of socialism. A crucial role in this program should play a developement development of human individuality and its freedom.

From 1945 to 1947, party leaders and ideological mentors have published manifold documents, that demonstrate a self-contained concept of Czechoslovakian socialism. These documents were based on positive assessment of social reform thought of the past (19th century formation of Czech modern national identity) as well as of then sociology. The ultimate goal of national socialist programe was aimed to create a organic democratic and socially secured Czech society.

Key words: Czechoslovak National Socialist Party, Sovietism, Beneš, Masaryk, national socialism, Czechoslovakia 1945 – 1948

Obsah

Úvod.....	8-9
Kapitola 1. Vize zrozená válkou – projekt československé cesty k socialismu.....	10-12
• 1.1 Národní socialisté a vliv SSSR na československou cestu k socialismu..	12-20
Kapitola 2. Politické myšlení a ideové zdroje národních socialistů.....	20-24
• 2.1 Národní socialisté a jejich sebepojetí v odboji proti fašismu a nacismu..	24-29
• 2.2 Antigermanismus jako hybná síla stranické ideologie.....	30-33
• 2.3 Vztah strany k sociálním vrstvám a vnímání vlastní členské základny.	33-36
• 2.4 Sorokinova sociologie a spiritualismus jako politická platforma dlouhodobé vize. Její příbuznost s Masarykovou humanitní filosofií.....	37-41
• 2.5 Národní socialisté a české myšlenkové tradice.....	41-55
Kapitola 3. Strana a komunisté – dvě vize socialismu ve vzájemné konfrontaci..	56-68
Kapitola 4. Vývoj programové báze národních socialistů a její typické stránky...	68-82
Kapitola 5. Na druhé či slepé koleji? Krize hodnot české veřejnosti a ČSNS.....	82-88
Závěr.....	89-95
Prameny a literatura.....	96-103

Úvod

Diplomová práce „*Na druhé koleji.*“ *Vnímání socialismu Československou stranou národně socialistickou*, usiluje především učinit hloubkovou sondáž do složitého, ne vždy jasného celku představ, stanovisek a prepozic, zaujímaných především stranickou inteligencí k otázce forem budoucího socialistického uspořádání Československa a takto přispět k osvětlení určitého spektra levicové mentality, dobově proklamované coby ryze národní a ryze masarykovské. Práce je motivována otázkou – jaké podoby a proměny zaujímala vize, kterou čeští národní socialisté nabídli širokému občanskému kolektivu jako odpověď na všeobecnou válečnou decimaci? Jaké byly hranice uplatnění této vize?

Svým tématem práce sahá za horizont empiricky daných politických událostí a usiluje demaskovat stranickou mentalitu a různé varianty politického myšlení. Jejím cílem je charakterizovat niterný svět české národněsocialistické ideologie, jejich aktérů a tvůrců.

Za tímto účelem práce hodlá přispět k hlubšímu odhalení stranického sebepojetí, tudíž se soustředí na vystižení klíčových momentů budování stranické identity, na vystižení jejího vztahu k marxistické ideologii, jejíž nejvýraznější představitelkou byla KSČ.

Neméně si práce všímá i stranického vztahu k osobě prezidenta Edvarda Beneše, snaží se o nalezení silných i rozporných míst stranické ideologie, zkoumá programovou bázi měnících se oficiálních tezí a cílů, jichž se ČSNS snažila dosáhnout. Badatelské úsilí se skrze tato témata vrací k ústřední otázce – jakým způsobem národní socialisté přijímali myšlenku socialismu a jaké kontury měla jejich představa o socialistickém řádu?

Do popředí vlastní badatelské práce, nekladu v zásadě žádné blíže konkretizované hypotézy. V jednotlivých kapitolách vstupuji na ideologické „pole“, stranou budované od jejího založení Václavem Klofáčem roku 1897 a přibližuji způsob, jakým národní socialisté zacházeli s pojmem „socialismus“ ve svých vlastních, sebou určených teoretických mantinelech. Přesto zohledňuji dané společenské podmínky, poznamenané sovětským vlivem a v kontextu práce tak stojí otázka, zda národněsocialistický model socialismu byl v souladu s tehdejšími nadějemi či představami široké československé veřejnosti o její vlastní budoucnosti, zda vycházel vstříc národním tužbám.

Zodpovězení vytčených cílů si žádá důslednou analýzu stranického tisku, předpokládá ovšem obeznámení s širším spektrem celé tehdejší mediální sféry. Zdaleka nejcennější pramen je soustředěn v celku stranické programové dokumentace. Pracuji ve značné míře s původními prameny. Sebrané archivní materiály fondu číslo 1302, soustředěné v

Národním archivu, pak práci poskytují určitou pozitivně a empiricky danou bázi.

Ideovému zaměření strany se badatelsky věnoval Josef Harna ve svém díle *Kritika ideologie a programu českého národního socialismu* a ediční práci *Politické programy českého národního socialismu 1897 – 1948*. Dvousvazková edice *Tři roky: přehledy a dokumenty v československé politice v letech 1945 až 1948*, poskytuje vůbec nejucelenější náhled na vývoj a průběžné změny ideologie národních socialistů a slouží mojí práci jako jisté podpůrné vodítko. Struktura použitých zdrojů a literatury odpovídá potřebám širšího pojetí, jak si je žádá podrobné studium dějin mentalit a je vybrána s ohledem na sociologizující hledisko.

Určité parametry sociohistorie udávají ráz struktury práce. Nepracuji záměrně s danou chronologickou linií, která se vymezuje milníky tří poválečných let. Jednotlivé kapitoly tematizují dle potřeby tak, abych byl schopen klasifikovat poměr národních socialistů vůči odlišným aspektům a jevům českého poválečného vývoje.

První kapitola se zabývá obecnými podmínkami československého modelu nastolené cesty socializace. Charakterizuje zevrubně výchozí body utváření evropské poválečné mentality, otřesené válečným šokem a zkoumá možnosti a meze aplikace modelu dříve zavedené pluralitní demokracie. Definuje ve zkratce společenskou skutečnost, kterou přiblížila Christianne Brenner jako dekonstrukci dříve známé společenské reality.

Druhá kapitola je kapitolou osovou. Přibližuje ve svých podkapitolách klíčové aspekty ideologie národních socialistů, určující motivy jejich orientace. Akcentuje jejich relaci vůči osobnosti Edvarda Beneše, jehož myšlení a názorová východiska blíže specifikuje. Na základě účasti národních socialistů coby „benešovců“ v národním odboji přibližuje dále stranické sebepojetí a odhaluje, na základě jakých aspektů se strana považovala za vedoucí sílu národa. Přibližuje Masarykovu humanitní filosofii českých dějin jakožto určující bázi stranické ideologie si osobností a aspektů české kultury a dějin, které byly pro národní socialisty určující z hlediska modelování jejich ideového pojetí. Toto pojetí uvádí dále do vztahu k filosofii dějin ruského sociologa Pitirima Sorokina.

Třetí kapitola pojednává pak o vztahu komunistů a národních socialistů, opětovně dle hlediska ideového. Zkoumá však nejenom vztah stranických teoretiků vůči marxismu. Tematizuje Nejedlého filosofii dějin jako dosti problematické, přitom funkční osvojení ideových tezí, které národní socialisté pokládali za své výlučné teze.

Čtvrtá kapitola se zabývá národněsocialistickým programem a seznamuje čtenáře blíže s jeho konkrétní podobou. Poslední kapitola je epilogem, vysvětlujícím neúspěch tohoto programu v kontextu masové a davové psychologie, typické pro poválečnou éru.

Kapitola 1. Vize zrozená válkou – projekt československé cesty k socialismu

V okamžiku, kdy válkou zdevastovaný jarní Berlín spatřil roku 1945 nad někdejší Reichstagem vyvěšenou rudou vlajku se srpem a kladivem, neznamenal tento obraz jen prostou vojenskou katastrofu jedné, válečnou mašinérií hnané utopie 20. století. Přímým politickým aktérům se tato doba jevila jako svého druhu kritický přelom dosavadního řešení sociální otázky. Diskreditace Německa pod rouškou Třetí říše znamenala taktéž likvidaci jedné specifické kulturní představy evropského kontinentu o sobě samém. Tradiční středostavovský koncept humanitního vzdělání, profilující se ponejvíce skrze akademický pozitivismus, evolucionismus, na tradice odkazující historismus a filosofii života, se zdál ve středoevropském prostoru pozbyt svých dogmatických významů a širšího smyslu. Československo bylo nově díky svému specifickému středoevropskému geografickému determinismu postaveno na křižovatku vývoje. Pro příští tři léta tápalo na pozici mezi Západem a Východem a formulovalo novou podstatu sociálního řádu jehož se právem domnívalo být spolutvůrcem a který sliboval povýšení životních podmínek člověka do sfér, o nichž dříve akademická veřejnost především teoretizovala.

Společenská atmosféra poválečného Československa byla tak manifestována konexí mezi touhou po důsledné demokratizaci a sociální harmonii, zajišťované legislativně proklamací vládního programu v Košicích, a pocitem národního elitářství, nabírajícím dech díky obecnému konsenzu na probíhajícím procesu národní revoluce. Navenek deklamovaná jednota oněch čtyřech českých politických stran, jimž bylo dovoleno participovat na utváření prosperujících horizontů nového Československa, byla ve skutečnosti podpírána sklony každé strany vnímat samu sebe v duchu jisté exkluzivity, vybějené následovně v partajní sebeklasifikaci, přesvědčené, že právě ono konkrétní stranické společenství je nejlepším dědicem národních tradic (komunisté a národní socialisté), nejdůslednějším interpretem marxismu (komunisté a sociální demokraté), kolegiálním aparátem společně prožívané autority prezidentského úřadu (národní socialisté) anebo protektorem konzervativního modelu středostavovského soužití s jeho vizí individuálních svobod (lidovci).

Christiane Brenner charakterizovala klima veřejného života v nově obnoveném státě Čechů a Slováků jako „rozpuštění“ tradiční společenské struktury.¹ Požadavek celkové socializace společnosti, jakožto konglomerát požadavků květnové revoluce, levicově

¹ BRENNER, CHRISTIAN. Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945 – 1948. Vydání první. Praha: Argo, 2015, str. 37.

profilovaného domácího odboje a prvorepublikových keynesiánských tradic, byl zejména stavěn coby konsenzus českého národního kolektivu, podpořený intelektuálně podmanivou vizí o právě nastalém „*pozvednutí dělnického Lazara z hrobu sociálního ponížení*“,“² což znamenalo toliko ukotvení „čtvrtého stavu“ v systému moci.

Rétorika všech pokusů o formulaci československé cesty k socialismu díky tomuto celospolečenskému konsenzu pozbývala některé extrémně radikální výboje, typické pro stabilizaci socialismu jako společenského systému v Rusku po bolševické revoluci. Zcela v duchu opačných intencí nabývala někdy rysů spíše konzervativních – řada přímých aktérů by jistě sumarizovala pojem socialismu pod aktem znárodnění, či jako snahu po stabilizaci státem garantovaného pojištění, zvýšení životní úrovně, mezd a garanci zásobování, jako trvalé zkvalitnění životních podmínek společenské majority.

Dojem, že implementace zákonných úprav sociální povahy je záležitostí diktovanou logikou doby, vnitřně pevnou a nadto podpořenou zdánlivě samozřejmou rezignací na pilíře dřívější liberální společnosti, byl navíc verifikován skutečností, že Evropa oněch časů byla taktéž socializována, že její kulturní a mentální proudy byly, spolu se značnou částí inteligence, ohraničeny levicovou linií a fakt poněkud nečekaného labouristického vítězství takovou představu ještě upevnil.³ Navzdory tomu nebyla diskuse o povaze budoucího socialismu nikdy stabilní a vycházejíc naopak z obecné krize hodnot, po více než desetiletí trvajícím řetězci tragických událostí ekonomické krize, kapitulantství pomnichovské éry, kolaborantství a represe, meandrovala mezi rozličně radikálními pojetími nového humanismu. Dávno předtím než Hannah Arendtová vydala roku 1963 svoji „*Report on the Banality of Evil*“⁴, publikovala Božena Komárková své poválečné zamyšlení „*Čemu nás naučila válka*“, ve kterém dospěla k mínění, že daleko největší denunziace lidských hodnot se dopouštěl „dobře vzdělaný průměr s vyvinutým smyslem pro pracovitost a rodinný život.“⁵ Zkušenost protektorátu jako vrchol deprese a rozpadu všech liberálních občanských hodnot, učinila toto mínění sdíleným a vytyčila očekávání po výchově nového typu občana, kladouce přitom nároky na kulturu, školství a pracovní proces. Dramata sociální revoluce byla příležitostně konfrontována s možnostmi dosahu individuální lidské svobody – její limity byly někdy překrývány všeobecným nadšením pro jednotu, a vznikem masových organizací někdy zanikala kulturní diverzita.⁶

² PRAŽÁK, ALBERT. Smysl dvou revolucí. Dva dny z rozmezí českých dějin. Praha: Athos, 1946. s.27

³ JUDT, TONY. Poválečná Evropa. Historie po roce 1945. Praha: Slovart, 2008, str. 163

⁴ ARENDT, HANNAH. Eichmann v Jeruzalémě. Zpráva o banalitě zla. 1.vyd. Praha: MF, 1995

⁵ KOMÁRKOVÁ, BOŽENA. Čemu nás naučila válka. 1. vydání. Heršpice: EMAN, 1997. str. 38

⁶ BRENNER, CHRISTIAN. Mezi Východem a Západem, Praha: Argo, 2015, str. 43.

Konfrontace a polemiky uvnitř Národní fronty, mezi médii a uvnitř společenských organizací se staly novou bází opozice a pro národní socialisty se staly příležitostí pro formulaci jejich svébytného socialistického programu. Disputace se týkaly také zásadní otázky domácí kulturní identity, jak dokazuje mezi jinými spor o hodnotu díla Jana Zahradníčka.⁷ Osten užitých argumentů byl zostřen apelací na zúčastněné aktéry, kteří nesli díl odpovědnosti vůči „*mrtvým i nenarozeným živoucím*.“⁸ Program každé strany tak měl jít mnohem dál za svou materiální bází – nebyl tudíž chápán jako program pro horizont jednoho volebního období, ale nabýval charakteru dlouhodobé vize, přinášející pozitivní výhled vůči dosažitelné a očekávané budoucí sociální harmonii.

1.1 Národní socialisté a vliv SSSR na československou cestu k socialismu

Téměř rok – od květnových dnů roku 1945 do 5. března 1946⁹ – trval čas, kdy jisté skupiny československých intelektuálů mohly stavět Československo do mezinárodně prestižní role „mostu“ mezi Východem a Západem. Projekt, podmanivý jako filosofická úvaha o geopolitickém uspořádání světa, nemohl ovšem obstát pod zorným úhlem střízlivé praxe politiky, která mluvila jasnou řečí československo – sovětské spojenecké smlouvy z roku 1943 a která tím do jisté míry předpokládala jakýkoli příští model československé specifické cesty k socialismu jako více či méně střížený dle sovětských, aprobovaných měřítek, přestože vymezovala jistý prostor pro jeho národní nuance.

Karel Břetislav Palkovský byl intelektuální personou československé exilové vládní administrativy na britských ostrovech. Povoláním právník a kunsthistorik, zejména také autor monumentálního „*Za sovětskou civilizací*“¹⁰, vstoupil přirozeně do diskusí ohledně další sociální a politické orientace státu ihned po osvobození a pokusil se otázku konfliktu socialismu s kapitalismem dešifrovat svébytným způsobem. Onen kapitalismus, který dominoval zejména Spojeným státům v jejich někdejší éře „zlatých“ dvacátých let, ztrácel podle Palkovského potenciál dále platné, nosné společenské vize. Představoval „civilizaci kupovanou na splátky“, která je ohrožena – jak prokázala krize na Wall Street – propadem ze světa iluzorní prosperity do světa slumů, hladu a bídy.¹¹ Autor předpokládal, že sovětská organizace hospodářství, stavěná na bázi nebývalého

⁷ BĚHOUNEK, VÁCLAV. Co hledají v české kultuře? *Kulturní politika*, 1. prosince 1945 1(8), str. 1

⁸ PECHÁČKOVÁ, FRANTIŠKA. Vzkříšení duchovních sil. *Rudé právo*, 19. července 1945, str. 3

⁹ V tento den stanovil W.Churchill v americkém Fultonu obsah pojmu „železná opona“

¹⁰ PALKOVSKÝ, B. K. *Za sovětskou civilizací*. Praha: Orbis, 1936

¹¹ PALKOVSKÝ, B.K.. Naděje Československa. *Čechoslovák v zahraničí*, 18. května 1945.(7) 20. str. 8

průmyslového vzepětí ve válečných letech, prokáže svoji další životnost především prostřednictvím efektivních pětiletok, aby do patnácti let od skončení války, okolo roku 1960, mohl svět uzříti sovětský hospodářský zázrak.¹²

Ostatně již od květnových dní majorita československé veřejnosti s takovou vizí konvenovala, pročež mínila „vybudovat nové základy našeho hospodářství a sociálního života, řídíce se historicky jedinečným příkladem Sovětského svazu.“¹³ Vzorem pro další úpravy sociálního zákonodárství měla být ústavní legislativní linie dělnických zákonů SSSR.¹⁴ Vítězný národ toužil ve svém entuziasmu spatřovat pojítka mezi válečným triumfem sovětské říše a její rovnostářsky uspořádanou ekonomickou základnou. Představy tohoto řádu přesahovaly zajisté radikálně levicové meze a nacházely dobově adekvátní ohlas dokonce u jinak oficiálně nesocialistických lidovců. František Hála neváhal v západočeských Strakonících, jinak úzce propojených s osvobozenými jednotkami americké armády, vyslovit své sympatie pro kolchozní systém řízení sovětského zemědělství v duchu prohlášení „*kdyby Rusové neměli kolchozů, neměli by ničeho.*“¹⁵ Hálovo vystoupení je navíc dobově signifikantní taktéž proto, že akcentuje renesanci slovanské vzájemnosti, která katolického kněze přiměla až k prohlášení, že opakovaně se vracející rusofilství „máme vžité.“¹⁶

Tradic panslavistické mentality si byli přirozeně vědomi sověšší činitelé, kolektivní nálady tohoto druhu nacházely tak svůj odraz v jejich statích a za dané situace dodávaly obecnému přesvědčení váhu mezinárodní garance. Tajemník sovětského velvyslanectví Sytěnko vzpomínal na stránkách *Kulturní politiky* nejen tradic Šafaříkovy práce, ale úroveň mezinárodních styků vyzdvihl taktéž poukazem na nedávno datované veřejné aktivity Společnosti pro kulturní a hospodářské styky s SSSR.¹⁷ V rámci diskutovaných vizí o příští spolupráci slovanských národů tak vstupoval výrazný marxistický akcent.

Právě marxisté, pokud chtěli dále podbarvovat československou cestu k socialismu sovětskou metodikou, nesměli spoléhat pouze na zdánlivě neotřesitelný pilř dočasného euforického vzepětí. Jejich strategický vpád do kolektivní mentality hodlal být rétoricky podložen odkazy na rychlou hospodářskou obnovu SSSR, tak aby nabyl československý občan pocitu, že tamější sociální niveau je samo garancí jinak dosud teoreticky mlhavé vize socialismu. Modelovým je v tomto směru příspěvek ministra průmyslu za sociální

¹² Tamtéž.

¹³ BAUER, FRANTIŠEK. Jsme svobodni! *Národní politika*. 11. května 1945 (63) 113. str. 1

¹⁴ VALČÁK, EVŽEN. Vláda za níž stojí celý národ. *Dnes*. 8. května 1945 (1) 4 str. 1

¹⁵ HÁLA, FRANTIŠEK. Projev ve Strakonících 18. června 1945. Strakonice: ČSL, 1945. str. 5

¹⁶ Tamtéž, str. 6

¹⁷ SYTĚNKO, M. Bratrství mezi Československem a SSSR. *Kulturní politika*, 28. září 1945.(1)3 s. 2

demokracii Bohumila Laušmana, který stál v čele delegace do země Sovětů. Edukativní zájezd byl popsán ve sborníku, do kterého si ministr Laušman poznamenal taktéž nótu ohledně fungování sovětského veřejného stravování: „*Sem (do městské jídelny, pozn.) jste si mohli zatelefonovat a dodali vám ve stanovenou hodinu vše, co jste si přáli: oběd o 2 nebo o 5 chodech a k tomu pivo, víno francouzské nebo kavkazské, koňak i vodku.*“¹⁸ Radikální marxistická levice využila takto svých válkou zajištěných konexi na Sovětský Svaz a použila jeho svébytně interpretovanou realitu jako vklad do volebního boje.

Styl, jakým byla tato argumentace stavěna a vedena, činil národní socialisty více než oslabenými. Nacionální charakter jejich socialistického programu, vytknutý již samým názvem strany, neumožňoval prosté splynutí ideových zásad s charakterem sociálních výzev z Východu a nedokázal nalézt adekvátní odpověď vůči aktuálnímu tázání po rázu sociálních přeměn v největší a zároveň dosud jediné socialistické zemi na světě.

Dilema bylo třeba řešit rychle – dokud československým klimatem cirkuloval svěží vítr značného morálního kreditu Rudé armády, dokud ta sama byla v zemi přítomna, byl tento faktor závažím na vahách politické popularity, svědčícím ve prospěch komunistů. Část národně socialistických vůdčích představitelů hodlala sovětský model aplikovat pouze za předpokladu, že bude nejen výrazně korigován dle aktuálního hospodářského rozvoje Československé republiky, ale bude schopen jisté úrovně tolerance jak vůči ekonomické sféře soukromopodnikatelské, tak vůči doposud volné možnosti spolupráce s rozvíjející se hospodářskou soustavou západních států.¹⁹ Když byl na základě tzv. Brettonwoodské dohody založen v červenci 1944 Mezinárodní měnový fond (původně jako Stabilizační fond), doufala část ekonomů, úzce propojených s londýnskou exilovou vládou (a mezi nimi zejména keynesián Jan Viktor Mládek) v brzké zrušení tzv. *Johnson Act*, zákonného opatření americké vlády z roku 1934, které mělo výrazně ochranný charakter a jeho anulací by se Československu naskytla možnost využít amerických úvěrů.²⁰ Hypotéky měly sloužit k nákupu surovin, jejichž nedostatek byl Achillovou patou hospodářství a v budoucnu by oslabil jeho konkurenceschopnost.

Pokud některé kruhy londýnského, „prezidentského“ ústředí kalkulovaly s efektem amerických investic jako s výrazným předvolebním vkladem zejména pravicových sfér národních socialistů, pak sovětiizační hospodářská rétorika nutně snižovala jejich možný

¹⁸ LAUŠMAN, BOHUMIL. Moskva včera a dnes. In: *Československá průmyslová delegace v SSSR*. Praha: Dělnické nakladatelství, 1946. str. 32.

¹⁹ Ani komunisté neostrakizovali soukromé vlastnictví, u národních socialistů je navzdory tomu adaptace na tradiční, sociálně – reformistický model a evoluční model socialismu zřetelnější

²⁰ HANČE, E. Některé otázky hospodářského zítřku. *Čechoslovák*, 13. dubna 1945, roč. 7, čís. 15. str. 5

akční rádius. Strana jako celek byla z hlediska své poválečné rekonstrukce nucena čelit nepřijemnému handicapu. Již zmíněný předpoklad, že étos Rudé armády byl právě onou silou, která umožnila KSČ etablovat sebe sama jako dominující politickou sílu, nabýval po květnových dnech konkrétních rysů. Na řadě míst Československé republiky převzali komunisté takřka plnou iniciativu při utváření národních výborů, v nichž často tvořili stabilní nadpoloviční většinu. Na lokální úrovni pak komunisté užívali faktu fyzické přítomnosti Rudé armády k vlastní sebepropagaci jako síly těsně spojené se SSSR.²¹

Proklamace podobného druhu představovaly pro československé národní socialisty hozenou rukavici, kterou však nebylo snadné zvednout. Určité stranické spektrum bylo ve svých názorech na SSSR ovlivněno Janem Slavíkem. Jakkoli byl autor *Leninovy vlády*²² jen těžko zpochybnitelným marxistickým defensorem revolučního socialistického převratu Října 1917 (především svým dílem *Smysl ruské revoluce*²³), je z jeho pozdějšího díla více než patrné, jak cizí mu byla politická rétorika procesu, který byl od počátku 30. let obecně znám jako „Velký přelom“²⁴ a který byl vyplněn absurdní decimací obyvatelstva, skryté za stafáží pětiletěk, ve jménu komunismu v jedné zemi.

Slavík se před válkou do Sovětského svazu opakovaně vracel, aby ve formě kratších reportážních monografií postupně cizeloval vlastní skeptický postoj k tamnímu zřízení. Nakonec dospěl ve svém soudu nad SSSR ke stanovisku, ve své formě korespondujícím s tezemi parlamentních antisovětských výpadů Karla Kramáře.²⁵ Roku 1932, v čase vrcholící hospodářské krize a s ní spojené společenské radikalizace, varoval Slavík před nekritickým obdivem Stalina slovy „*lidský život není pro sovětské vládcy ničím.*“²⁶

Tyto reflexe z cest představovaly cenný pramen opozičního vidění v době, kdy část obyvatelstva viděla v SSSR jakési impérium národní záchrany a Slavík nesporně přispěl ke zrodu intelektuální kontradikce vůči tradiční gottwaldovské propagandě, mimo jiné též odsudkem sovětského systému, který byl Slavíkem viděn jako nesporný dědic všech negativních rysů starého carismu.²⁷ Ačkoli zajisté působily tyto deskriptivně kritické glosy jako výstražné znamení, možnost jejich opětovné poválečné publikace byla dobovou mentalitou poněkud ztížena.²⁸ Nepochybně souhrn těchto názorů zanechal jistý

²¹ Národní archiv Praha, Archiv České strany národně sociální, č. Fondu 1302, karton 75, složka 1945a

²² SLAVÍK, JAN. *Leninova vláda. (1917-1945)* Vyd. 2. Praha: NLN, 2009

²³ SLAVÍK, JAN. *Smysl ruské revoluce: úvahy a kritiky.* Praha: Svaz národního osvobození, 1927

²⁴ VEBER, VÁCLAV. *Stalinovo impérium.* Praha: Triton, 2003, str. 29

²⁵ KRAMAŘ, KAREL. *Naše slovanství a uznání Sovětů.* Praha: 1926. str. 3

²⁶ SLAVÍK, JAN. *Po třetí v sovětském Rusku.* Praha: Svaz národního osvobození, 1932. str. 70

²⁷ Tamtéž, str. 80

²⁸ Nejenom v českém kontextu. Nabízí se analogie se souhrnem potíží, jaké zažíval George Orwell když hodlal bezprostředně po válce publikovat svoji „*The Animal Farm*“

odraz v myšlení určitých členů národně socialistické strany, čehož může být důkazem fakt, že sám Slavík své názory po roce 1945 nepodrobil redukcí, naopak jeho vztah ke stranickému rázu KSČ byl značně skeptický, když v reakci na masový poválečný nárůst strany tituloval komunisty jako „přimáznuté revolucionáře.“²⁹

Navzdory iritaci, kterou Slavík v řadách komunistů probouzel, nepředstavoval jako persona historické vědy více než izolovaný ostrov tehdy nonkonformních postojů, jimiž ostatně nebyla nijak vázána ani samotná strana národních socialistů. Hranice, která do značné míry skutečně korigovala možné způsoby vyhranění stranického programu vůči sovětskému modelu, byla vedena po linii oficiální diplomatické rétoriky Hradu. Byl to právě Edvard Beneš, kdo byl jako hlava státu garantem onoho smluvního paktu, který vychyloval politické těžiště Československa moskevským směrem a jeho kancelář se po jistou dobu stala místem, ze kterého vycházela zatím ne zcela sourodá a teprve o dvacet let později renovovaná teorie konvergence o evolučním a vědecky řízeném sepětí obou civilizačně polaritních systémů, Východu a Západu. Beneš předpovídal nutnou vzájemnou kultivaci obou systémů, bez které se neobejde žádný příští systém globální stability. V roce 1945 byla tato hypotéza ve fázi svého válečného rozpracování aniž byla blíže určena představa výsledku takového sblížení. Benešovy závěry byly vázány na realitu vzešlou z mírových smluv, jejichž tón zajisté posiloval roli SSSR v Evropě. Vzniklou situaci nejlépe vystihnul americký politolog a filozof Walter Lippmann svojí tezí, pravíc, že „centrum Evropy se posunulo na Východ.“³⁰

Edvard Beneš chápal, že socializační zkušenosti SSSR, získávané předchozích třicet let, musí být v rozličné míře akceptovány celým evropským politickým světem jakožto stěží ignorovatelný vklad pro jakýkoli jiný pokus o vybudování socialismu. Na základě toho prezident mínil, že na kontinuální bázi vojenského spojení se vytvoří globální kolegium, jehož vznik bude nevyhnutelný, neboť mu půjde o utvoření evolučně vyššího typu všeobecné, sociálně plně zajištěné demokracie.³¹ Vratkým bodem Benešovy teorie byla zajisté samotná povaha sovětského režimu. Stalinismus v této fázi vlastní politické stability mohl být stěží demaskován jako výjimečně brutální systém a v kontrapozici vůči anarchickému teroru „válečného“ komunismu, jehož specifickou totalitní praxi mohl Beneš jako někdejší mladý ministr zahraničí skutečně reflektovat, jevil se Stalinův systém mocenské hierarchie správy dokonce jako zklidnění poměrů na Východě.

²⁹ BAREŠ, GUSTAV. O čistotu politických stran. *Rudé právo*, 18. června 1945. roč. 25, čís. 60. str. 2

³⁰ Svět budoucnosti. Anketa New York Herald Tribune. *Čechoslovák*, 21. ledna 1944. (6)3 str. 6

³¹ BENEŠ, EDVARD. Přednášky na Univerzitě Karlově 1913 – 1948. Praha: Společnost Edvarda Beneše. Vydání první. s. 90.

Objevil-li se navíc v předcházejících šesti válečných letech na území Československa jakýkoli souhrn názorů, kriticky namířených vůči sovětské politice, byla jeho formulace vždy řízena potřebou nacistické správy vzbudit mezi obyvatelstvem zdání o údajném sovětském barbarismu, a tudíž každá taková zpráva zasahovala svým vlivem vždy jen do těch řad občanů, kteří byli ochotni naslouchat antisovětským tezí loutkového uskupení, jenž pod značkou České ligy proti bolševismu (založené nadto teprve v lednu roku 1944) bylo ochotno dotyčné názory šířit. Pokud některá z vyšších antisovětských publikací byla schopna překročit ráz bezduchého propagandismu, narazil její případný ohlas na bariéru trvalé pasivní rezistence většiny obyvatel vůči okupační rétorice.³²

V souladu s teorií o přibližování byl Edvard Beneš neochvějným obhájcem široce rozšířené teze o demokratizaci poměrů v SSSR. Východ se mu jevil v tradici i dobovém směřování stejně humanistický a pacifistický jako Západ³³ Adekvátním potvrzením této domněnky se zdála být sovětská ústava, přijatá roku 1936 (tedy v době, kdy sám Beneš triumfoval uzavřením první československo – sovětské smlouvy a kdy byl SSSR uznán *de iure*). Benešovu víru v nadčasovost a závaznost sovětské konstituce přitom podpořil také prezidentův tajemník Eduard Táborský. Stalinova ústava dle něj zrušila ortodoxní úchyly ruské revoluce, když dávala určité záruky individuálnímu podnikání.³⁴ Většina předúnorových politiků, kteří rázem svého myšlení jinak spadali pod úhel „pravicové“ linie domácí politiky, byla ochotna předjímat genezi sovětské demokratizace v komplexu celé Stalinovy politiky rozvoje státu.³⁵ Benešovo stanovisko nebylo tak nijak výjimečné a zapadalo plně do rámce tehdy platného okruhu optimistických prognóz.

Je spíše otázkou, po jak dlouhou dobu Beneš na těchto pozicích setrval či zda jejich interní struktura doznala širších změn, a zda tak i každodenní propagační politika strany národních socialistů dostávala postupem doby impulzy nebo pokyny, nahrávající skrytě jejím možností většího vyhranění vůči agitační politice komunistické. Pokus o časové vymezení prezidentových postojů je přitom omezen jednak obligatorní nadstranickostí prezidentského úřadu, jednak nutností zachovat jisté diplomatické dekorum. Reportér Jiří Ješ, jehož otec Štěpán byl národněsocialistickým poslancem, tvrdil, že koncem léta roku 1945 navštívil Edvard Beneš svého přítele, publicistu Ivana Herbena na jeho sídle ve vsi Hostišov a řekl doslovně: „*Mým životním úkolem bylo porazit Hitlera. Úkolem*

³² Např. kniha *Žil jsem v SSSR* od Josefa Klička (Orbis, Praha: 1942) informuje s obdivuhodnou přesností o decimaci obyvatel Ruska během nucené kolektivizace

³³ BENEŠ, EDVARD. *Demokracie dnes a zítra*. 3.vyd. Praha: Čin, 1946. str. 253

³⁴ TÁBORSKÝ, EDUARD. *O novou demokracii*. Vyd.1. Praha: František Borový, 1945. s. 86

³⁵ DUCHÁČEK, IVO. *Vývoj Sovětského svazu. Čechoslovák*, 18.února 1944. roč. 6. čís. 7. s.3

vaší generace je porazit toho druhého diktátora. Však víte koho myslím.“³⁶

Éru vrcholného období Benešova entuziasmu pro Sovětský svaz lze nejspíš situovat do období od 12. prosince 1943 po začátek léta roku 1945, kdy díky razantnímu vstupu KSČ na politickou scénu v nových, patriotických barvách, začínalo být jasné, že příští politická klání budou omezena v duchu velmi omezené parity soupeřících stran.

Benešovo prozření se na jeho rétorických výstupech odrazilo znatelným způsobem. Optimismus, opíraný o text mezistátní dohody o spolupráci, ustoupil zřejmě do pozadí. Od podzimu roku 1945 se vzájemné vztahy někdejších spojeneckých partnerů začaly zhoršovat. Nový britský ministr zahraničních věcí Bevin měl jako někdejší labouristický odborový předák velmi negativní zkušenosti s taktikou komunistů a do svého úřadu nastupoval jako oponent Stalinovy koncepce mocenského vlivu.³⁷ V únoru 1946 pak sovětské politické předáky během volební kampaně do Nejvyššího sovětu varovali před „kapitalistickým obklíčením.“³⁸ Následující Churchillův projev ve Fultonu vrátil do Benešových představ nebezpečný klín. Prezident se nově soustředil na diplomatický úkol, totiž učinit z Československa obdobu klidné, funkční mírové síly, jejímž úkolem bude bránit všem ostrým konfrontacím mezi Západem a Východem a jejíž dlouhodobou koncepcí bylo mírnit polaritu mnohdy ne zcela vhodně formulovaných ideologických tezí obou stran. Doslova Beneš k záležitosti poznamenal: „*Anglosaský svět a sovětský svět se nesmí střetnout. To je náš úkol a já to pokládám za svůj úkol, Vy pak to musíte považovat rovněž za svůj úkol.*“³⁹

Citovaný projev byl adresován zástupcům Svazu národní revoluce a pronesen přímo na Pražském hradě dne 26. října 1945. Jak úzce byl ale prezident vázán diplomatickým kodexem, je vidět na jeho opakovaném přesvědčení, že v eventualitu takového konfliktu nevěří, a že předpoklad pro takový vyhrocený střet nemá bázi důkazů, že „není správně doložen.“⁴⁰ Je hypotetické, nakolik zde přání bylo otcem myšlenky či nakolik byla silně eskalující situace poválečné reality pro samotného Beneše nepřehledná, zjevný kontrast výroků stavěl stranu národních socialistů na pozice nepříjemného dilematu postojů.

Navzdory sobě vlastnímu nacionálnímu akcentu tak strana byla donucena všeobecné

³⁶ PEČINKA, BOHUMIL. Únor 1948 po šedesáti letech. Rozhovor s Jiřím Ješem. [online]. *Revue Politika*. 20.1. 2008. [cit. 18.12. 2016]. Dostupné z: <http://www.revuepolitika.cz/clanky/259/unor-1948-po-sedesati-letech>

³⁷ LITERA, BOHUSLAV. *Studená válka. (Mezinárodní vztahy 1945 – 1963)*. Vyd. 1. Praha: 1993. s. 18

³⁸ Tamtéž, str. 21

³⁹ BENEŠ, EDVARD. *Zavazuji vás*. 1. vydání. Brno: Mír, 1948. str. 42

⁴⁰ BENEŠ, EDVARD. *Jsmo v ČSR, nejsme mezi východem a západem. Národní osvobození*, 16. července 1946. roč. 17. čís. 160. str. 1

orientaci na SSSR vyjít vstříc. Využívala přitom vlastních tradic, zříkala se oficiálně vši kritiky předválečných sovětských poměrů a naopak legitimizovala svůj postoj k SSSR připomínkou, že to byla právě Říjnová revoluce, která svého času dopomohla republice k samostatnosti svým vyhlášením práva na sebeurčení národů.⁴¹ Akcentovala přitom jak tradiční blízkost obou slovanských národů, tak zejména roli Edvarda Beneše a Tomáše Garrigua Masaryka ve věci odmítání protisovětské intervence, a neopomněla zdůraznit roli spojenecké smlouvy z roku 1935, za jejíž vznik se díky Benešově roli prostředníka cítila spoluzodpovědná.⁴² Přes své jinak nemarxistické postoje byla stranická rétorika národních socialistů v tomto ohledu nejen kompromisní, ale přímo loajální, směřující až na úroveň jisté pompéznosti, jevící se jako nutný znak a daň doby.

Strategický postoj národních socialistů byl podepřen vírou, že SSSR nebude na bázi své smlouvy s Československem nijak dále zasahovat do československých vnitřních politických poměrů. Jen tak si, ostatně v plném souhlasu s Benešovou koncepcí, uměla strana vůbec představit budoucí plnou adaptaci z domácích impulsů živeného, na české podmínky střiženého národního socialismu, vyhraněného vůči marxismu, ale vstřícného vůči jiným evropským proudům politického humanismu. Proto byla otázka závaznosti smlouvy stavěna pod zorný úhel citlivého vnitrostranického vnímání, proto Josef David coby stranický předseda Národního shromáždění vzpomínal slov Josifa Stalina na téma příštího sebeurčení národů, že totiž slovanské národy měly by si rozhodovat v nastalých časech vždy „po svém, tak jak jim to nejlépe vyhovuje“⁴³, dle demokratických zásad.

Stálé odkazování na text smlouvy představovalo ale také jediný bod, ke kterému se mohli národní socialisté uchýlovat, pokud vycítili, že přímý sovětský vliv na interní stav politické nálady v Československu nabývá nebezpečných kontur. A navíc – smlouva byla zbraní dvousečnou, zavazující i nemarxistické strany k neutuchajícím projevům trvalé loajality a sympatií vůči východní velmoci. Tento závazek, spolu s celým konceptem pozdější Národní fronty, navazoval na tradici fronty lidové, která ve jménu společného boje socialistů proti fašismu podléhala direktivám Moskvy.⁴⁴ Byl-li Stalin národními socialisty veleben jako „největší socialistický státník“⁴⁵, dělo se tak nejen pod vlivem poválečné euforie. Navazovalo se zde na hlediska Lidové fronty ze 30. let.

⁴¹ DAVID, JOSEF. *Prozatímní NS RČS 1945 – 1946*. 4. schůze, 8. listopadu 1945. [online]. Digitální repozitář. Poslanecká sněmovna parlamentu ČR. [cit. 18.12. 2016].

Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/004schuz/s004001.htm>

⁴² Tamtéž

⁴³ Tamtéž

⁴⁴ DUCLOS, JACQUES. *Akční jednota dělnické třídy a Lidová fronta*. Praha: SNPL, 1958. str. 13

⁴⁵ Národní Archiv, archiv České strany národně sociální, čís. f. 1302, k. 77. “ Akční program strany.”

Strana se navíc před kremelským vládcem skláněla v „úctě a oddanosti.“⁴⁶, což nebylo ke škodě v prvních týdnech znovunabyté svobody, stalo se ale problematickým partem v okamžiku, kdy voliči žádali patrnou, odlišitelnou stranickou diverzitu.

Kapitola 2. Politické myšlení a ideové zdroje národních socialistů

Erudované nahlédnutí do podstaty národněsocialistického pojetí socialismu nemůže být skutečně bez zmapování inspiračních zdrojů a bez charakteristiky politické práce některých osobností, z jejichž odkazu čerpala strana motivy svého programového pojetí. Již Gustav Le Bon ve své klasické práci o mentalitě davů přisuzuje samotnému termínu „socialismus“ magický význam a vidí jej jako pojem, který je z hlediska svého účinku na psychologii sociálních skupin sice nejpůsobivější, ovšem také nejméně vymezený.⁴⁷ Je nasnadě, že než bude možno zabývat se tradicí a formulacemi samotného programu národních socialistů, je nutno přistoupit k náhledu, jaké momenty byly v dějinném sledu vývoje ČSNS určující, jaká ideologická východiska stavěla strana do popředí a je ovšem nutné mít v patrnosti ty osobnosti, které se na národněsocialistických tezích podílely tou největší měrou, a zde je především nutné zmínit osobnost Edvarda Beneše.

„Vidím v duchu náš stát a národ za 50 – 100 let. Představuji si, že vytvoříme ze své republiky pomocí moderní techniky jeden z nejkrásnějších koutů světa, kus malého ráje. Města – s moderními komunikacemi a zdravým bydlením, se zahradními čtvrtěmi, venkov – na výši moderních potřeb zdravotních, spojen bezvadnými komunikacemi, se všemi nutnými moderními vymoženostmi; hory, lesy, přírodní krásy – přístupné, ale právě i moderní technikou uchráněné.“⁴⁸

Vizionářská slova Edvarda Beneše zazněla v aule brněnské univerzity v časech nikoli příznivých pro podobná prohlášení. Vize nordické superiority, podepřená Goebbelsovou propagandou, aktuálně ohrožující samotnou existenční podstatu Československa, zdála se nepokrytě hrozit zneužitím veškeré techniky v jejím vrcholně dehumanizačním, totiž válečném smyslu. Na pozadí tohoto kontextu se dostává prezidentovým slovům zcela nové ideové platnosti. Benešův „kus malého ráje“ není lacině fantaskní politickou vizí. Je prozaickým, dokonce pozitivistickým vyjádřením zcela konkrétního obsahu, reálným předpokladem budoucího logického urbanismu s jeho důrazem na hygienu a pohodlí.

⁴⁶ Tamtéž

⁴⁷ LE BON, GUSTAV. Psychologie davu. Praha: Portál, 2016. str. 66

⁴⁸ BENEŠ, EDVARD. O smyslu a významu moderní techniky. Brno: 1938.

Je snad možné souhlasit s Prokopem Drtinou, že Benešova genialita vyvěrala zejména ze vzájemného snoubení, z „dokonalé syntézy obrazivosti i střízlivosti.“⁴⁹ Pro samotné národní socialisty nemohlo přitom zůstat bez významu, že geniální syntetik Beneš byl až do svého zvolení prezidentem v roce 1935 též místopředsedou jejich strany.

Přihlédneme-li k tomu, že sám Beneš výše zmíněné Drtinově charakteristice v zásadě přitakal, s vědomím, že syntetické nazírání sociálních faktů je otázkou jejich správného zařazení do smyslu dějin⁵⁰, je nutno připustit, že intelektuální podloží Benešova náhledu sociálních otázek bylo vskutku mnohovrstevnaté a neobešlo se bez stálého napájení ze zdrojů domácí, ale též zahraniční, kosmopolitní orientace.

Konstantou české levice 1. poloviny 20. století je František Modráček, v pravém slova smyslu mentor a ideolog české sociální demokracie a představitel její „národní“ frakce. Edvardův bratr Vojtěch spatřoval v Modráčkových tezích samu bázi později opakovaně skloňovaného pojmu „humanitní demokracie.“⁵¹ Modráčkova hypotéza, že socialismus je především otázkou postupné demokratizace a nemůže být separován od zákonitostí evolučního či lépe etapového vývoje, představuje signifikantní východisko všech trvale se vracejících Benešových úvah o věci socialismu a státních sociálních řádů.⁵²

Ve chvíli, kdy Beneš překročil nacionálně vyhraněný český horizont a splynul po jistý čas s francouzským akademickým prostředím, projevila se jeho sympatie vůči tamějším socialistickým kruhům okolo Jeana Jaurése⁵³, jehož antagonismus vůči tzv. politickému „césarismu“ ostatně dobře korespondoval s Masarykovým „Ježíš, ne Caesar.“ Jaurés byl především arbitrem síly kolektivních a nadnárodních diplomatických orgánů, jejichž síla měla být autoritou proti hrozící destrukci válečného běsnění.⁵⁴

Až do mnichovské krize se postuláty Benešovy praktické politiky definují jako značně frankofilní, nejenom z hlediska uzavřených mezistátních dohod, ale také ve smyslu plné akceptace francouzského modelu společnosti, která je dle Beneše schopna harmonizovat partikulární zájmy díky vlastní myšlenkové tradici racionalismu a pozitivismu.

Za vrcholící krize poloviny 30. let Beneš formuloval tezi, že díky mravní síle a vnitřní soudržnosti ve spojení se zmíněnou tradicí, odolala Francie jako jediná země kontinentu oněm „animálním silám“ poválečného individualismu, silám, projevujícím se ponejvíce

⁴⁹ DRTINA, PROKOP. Největší žijící syn národa. *Svobodné slovo*, 27. května 1945, roč. 1, č.14. Str.1

⁵⁰ BENEŠ, EDVARD. President republiky o politické výchově ve školách. *Národní osvobození*, 15. září 1946, ročník 17, číslo 213, str. 1

⁵¹ BENEŠ, VOJTA. O humanitní demokracii. Sebrané stati. Praha: Svaz nár. Osvobození, 1938. str. 55

⁵² MODRÁČEK, FRANTIŠEK. Republika a socialism. Praha: Socialistické listy, 1915. str. 7

⁵³ DEJMEK, JINDŘICH. Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část 1. Revolucionář a diplomat (1884 – 1935) 1. vyd. Praha: Karolinum, 2006. str. 41

⁵⁴ ZINOVĚV, GEORGIJ. Francouzský socialism a světová válka. Praha: R. Rejman, 1921. str. 17

jako tzv. „rasový a třídní mysticismus“ obou dominantních evropských diktatur.⁵⁵ Není tak programovou nahodilostí, že pováleční národní socialisté nacházeli ve své distanci vůči marxismu oporu v tradici masarykismu a v dědictví národního obrození.

Ostatně, nedůvěra národně socialistické inteligence vůči radikálně levicové představě třídního boje nebyla čímsi principiálním, daným potřebou vymezení se vůči oponentům. Kritika marxismu z národně socialistických pozic vycházela rovněž z racionální úvahy Edvarda Beneše, že totiž třídní distance mezi dělníkem, živnostníkem a inteligencí není nijak velikým a typicky československým problémem, že antagonismus tříd je v Čechách nepatrný.⁵⁶ Důvěra v sociální soudržnost československého lidu byla určitou konstantou Benešova myšlení, v roce 1940 píše svému bratru Vojtovi s neochvějnou pragmatickou jistotou, že lid je „politicky zralý a realistický“ a že tudíž bude Československo jedním ze států, který se po válce obnoví nejrychleji.⁵⁷ Výrazně se ovšem modifikuje Benešův vztah k Francii – „*už s Francií nepočítám*“, tvrdil měsíc po útoku na SSSR.⁵⁸

Nuance Benešovy příští zahraničněpolitické orientace jsou známé. Víra, že konflikt se rozhodne před Moskvou, že jen díky Rusku lze válku pokládat za vyhranou⁵⁹, a že nové Rusko projde očistným demokratizačním procesem a dostojí tak staré zásadě *Ex oriente lux*, našla své nejplnější vyjádření v bilaterální smlouvě roku 1943.

Do vlasti se Beneš vracel ověnčen superlativy. Jako „prezident budovatel“ měl účelně navázat na odkaz masarykovské autority, jako „kormidelník národního osudu“ měl však za úkol vést „flotilu“ dílčích občanských a stranických zájmů vstříc nové, hospodářské čili socializující demokracii.⁶⁰ „*Náš stát bude nesporně státem nové generace*“⁶¹, mínil Beneš ještě v dobách, kdy ani nebyla jista přesná konstelace poválečného uspořádání.

Prezident, jako „Archimedes moderní politiky“⁶² měl nesporně ambice všechna do něj vkládaná očekávání naplnit, pod nánosem bombastických charakteristik však spočívala jeho pragmatická, přísně deduktivní politická logika, která nepřipouštěla ryze extrémní stanoviska. Radikalitu Beneš připouštěl, šlo-li o boj za sociální spravedlnost, ale pouze

⁵⁵ BENEŠ, EDVARD. Francie a nová Evropa. Essay o duchovní krizi poválečného evropského člověka. Praha: SVU Mánes, 1935. str. 43

⁵⁶ BENEŠ, EDVARD. Problémy Československa. Praha: Svaz národního osvobození, 1936. str. 33

⁵⁷ BENEŠ, EDVARD. Dopisy bratru Vojtovi. Vydání 1. Praha: Společnost EB, 1998. str. 40

⁵⁸ Tamtéž, str. 44

⁵⁹ Tamtéž, str. 49

⁶⁰ VOZKA, JAROSLAV. Kormidelník národního osudu. *Práce*, 16. května 1945. roč.1., čís.8. Str. 1

⁶¹ BENEŠ, EDVARD. V duchu Masarykově. Z rozhlasového projevu z Londýna do vlasti dne 6. března 1941. In: Edvard, Beneš, Novotný, Karel. Živý odkaz TGM. Praha: Společnost EB, 1997. str. 54

⁶² HNÍK, F.M. Edvard Beneš. Filosof demokracie. Praha: Melantrich, 1946

na pozadí tzv. etapových bojů a vývojového procesu a nikdy za přispění násilně vedené diktatury proletariátu.⁶³ Jako radikální řez Beneš uznával a vítal faktickou likvidaci třídy rentiérů - „*Na naší lodi je místo pouze pro pracující mužstvo*“⁶⁴, prohlásil Beneš při své návštěvě v Plzni v létě roku 1945, přičemž se výrokem opět stylizoval do pozice či role zkušeného kapitána, v něhož má „mužstvo“ plnou důvěru a který beze vší pochybnosti nedovolí, aby se pomyslná střelka politického kompasu nevychýlila ze svého tradičního demokratického kursu, přestože to bude úkol v nastalé době až krajně odvážný.

Navzdory víře v akceschopnost etapové politiky a při silném ideologickém vyhranění vůči marxismu, nemohl Beneš nesložit hold oficiální ideologické doktríně Sovětského svazu, už pro svoji deklarovanou nadstranickost, přijímající obě marxistické strany jako mluvčí podstatné části národa. Učinil tak na stránkách *Kulturní politiky* ve stati nazvané *Leninismus a vývoj v poválečné Evropě*. Celá esej je shrnutím leninského pojetí Marxe. Pozoruhodná je její druhá část. V posledním odstavci Beneš predikoval, že transformace sociálního řádu evropských států směrem k určité podobě demokratického socialismu „jistě bude trvat celá dlouhá desetiletí.“⁶⁵ Beneš předpokládal, že západní státy budou koordinovat své postupy se Sovětským svazem. Zejména ovšem předestřel šíří časového horizontu, v němž by měl etapový vývoj k socialismu dle jeho představ uskutečnen.

Národní socialisté po válce logicky doufali v co nejvyšší míru pozitivní korelace mezi sebou a prezidentskou kancelář. Jejich aspirace nebyly dány jen Benešovým někdejší členstvím. Snažilo-li se národněsocialistické vedení o fixní vazbu svého programu, celé ideové základny na Benešovu osobnost, byla motivace pro tuto snahu čistě strategická.

Před volbami v květnu 1946 Beneš požíval důvěry asi 80 procent občanů, z nich valná část byla představována osobami tzv. produktivního věku.⁶⁶ Vetknutí prezidentovy silné osobní autority ve stranický štít mělo být zejména silnou pojistkou očekávaného triumfu během nadcházejících voleb, což bylo nelibě přijímáno politickými partnery, pozdějšími oponenty především z řad KSČ. Ministr Kopecký národním socialistům otevřeně vytkl neomalenost, s jakou strana vnímala Edvarda Beneše nikoli jako hlavu státu, ale naopak jako ideologického vůdce.⁶⁷ Výmluvným bylo v tomto směru exposé mladých

⁶³ BENEŠ, EDVARD. *Demokracie dnes a zítra*. 3.vyd. Praha: Čin, 1946. str. 83

⁶⁴ KAČIN, VÁCLAV. *Vrací se hospodář*. President-Budovatel Dr. Edvard Beneš v Plzni 18. června 1945. Plzen: ONV, 1945, str. 33

⁶⁵ BENEŠ, EDVARD. *Leninismus a vývoj v poválečné Evropě*. *Kulturní politika*. Nezávislý týdeník 18. ledna 1946. roč.1. Číslo 14. str. 2

⁶⁶ . *Za hlasem lidu: rok výkumu veřejného mínění v Československu*. Praha: Min. informací, 1947. str. 80

⁶⁷ ADÁMEK, VLADIMÍR. *Boj KSČ za přerůstání národně demokratické revoluce v socialistickou v letech 1945 – 1948*. Praha: SPN, 1972. str. 61

národních socialistů, stanoví, že tito stojí „věrně a bez výhrad“ za Benešovou linií, neboť to byla právě tato linie, jenž „jako první v Evropě uzavřela bratrské pakty s velkým slovanským Ruskem a pomohla přivést SSSR do Ženevy.“⁶⁸ Je evidentní, jaký politický triumf mělo toto prohlášení přebít – totiž žárlivě střežený vztah českých komunistů k SSSR.

Vztah Edvarda Beneše k jeho domovské straně nebyl ale v poválečných podmínkách prozaickou daností. V lednu 1944 kalkuloval Beneš ve svých politických prognózách se systémem tripartity, kdy jedna ze stran by slučovala celou československou levici, tudíž by počítala i se začleněním národních socialistů.⁶⁹ Od takové koncepce si Beneš sliboval útlum případných radikálních tendencí, mířených na získání sympatií proletariátu. Celá koncepce vznikala pod vlivem dojmu, že v rámci KSČ působí liberální křídlo, jež mělo být představováno Václavem Noskem a od kterého Beneš očekával součinnost při tolik potřebné stabilizaci poměrů.⁷⁰ Faktickým podkladem této domněnky byla určitá úroveň všeobecné sociální nivelizace domněle třídně nevyhraněné československé společnosti. Toto „zploštění“ sociální skutečnosti vytvářelo ideální podmínky pro dekonstrukci toho typu buržoasní demokracie, která se měla obrodit v demokracii humanitní.⁷¹ Toto široce pojaté ideové rozpětí ovšem nedovolovalo vidět vztah národních socialistů a prezidenta ve formě prosté úsečky a vybízelo stranu k hledání pevnějších ideových mantinelů.

2.1 Národní socialisté a jejich sebepojetí v odboji proti fašismu a nacismu

Problém opětovných definic stranické identity se trvale vznáší nad československou politikou 1. poloviny 20. století jako její obávané, avšak trvalé alter ego a vůbec hybný motiv vyhrocených disputací mezi partajními frakcemi. Československá veřejnost těmto sporům přivyká po krachu iluze o zdánlivé nerozbornosti sociální demokracie na samém počátku první republiky (1921), aby posléze byla svědkem trpkého procesu bolševizace uvnitř KSČ a sporů typu „Teige vs. S. K. Neumann.“⁷² Dlužno podotknout, že neslavný rozpad zavedeného stranického systému v epoše druhé republiky, jeho plná transformace

⁶⁸ Národní archiv. Archiv České strany národně sociální, č. Fondu 1302, číslo kartonu 73 složka 1945 . budování strany – základní materiály. Pokyny o zřizování klubů mladých národních socialistů.

⁶⁹ FEIERABEND, LADISLAV. Soumrak čs. demokracie. Vzpomínky z londýnské vlády od jara 1944 po návrat do vlasti. Washington, 1967, str. 16

⁷⁰ Tamtéž, str. 21

⁷¹ BENEŠ, EDVARD. Demokracie dnes a zítra. Praha: Čin, 1946, str. 26

⁷² PFAFF, IVAN. Česká levice proti Moskvě 1936-1938. Praha: Naše vojsko, 1993. str. 88-89

do podoby dvou legálních stranických subjektů a odchod KSČ do ilegality lze pojímat rovněž jako epilog vysilujícího hledání dobově adekvátní politické normy.

Československá strana národně socialistická byla neméně stigmatizována událostmi roku 1926, kdy byl ze stranického organismu vyloučen Jiří Stříbrný, avšak s rokem 1945 vešla strana do období, kdy byla nucena reformulovat své ideové pozice se zřetelem na mnohem zásadnější revizi programových východisek. Během svého entree na podstatně redukované politické kolbiště Národní fronty byl její stranický sekretariát nucen hledat odpovědi na nelehké otázky následujícího druhu: na jaká ideová východiska by strana měla brát zřetel, aniž by se vzdálila tezí Košického vládního programu? Jak chápe své postavení v rámci protinacistického odboje? A do jaké míry může svůj prvorepublikový odkaz nabídnout voliči, odkázanému na přidělový systém, který nadto prošel válečnou deziluzí, případně sám trpěl ve zdech Petschkova paláce či nacistických kriminálů?

Mohla v poválečné realitě obstát strana, o jejíž bytostné programové tezi tvrdili její odpůrci, že je spojením „krávy s koněm“, že socialismus nelze vetknout do nacionálního podkladu?⁷³ „*Nikdy nebyli stranou, vybudovanou na přísné logice*“⁷⁴, vytýkal národním socialistům přísně ještě roku 1935 Ferdinand Peroutka, představitel intelektuální a svého druhu „pátečnické“ prohradní levice, která koneckonců vždy byla stranickým spojencem, přinejmenším na masarykovských pozicích.

Jedna z mnoha zbytečných stran – to je ten nejmírnější odsudek, kterým je schopna angažovaná protektorátní publicistika působení národních socialistů hodnotit.⁷⁵ Ostřejší soudy nejsou během let nucené okupační správou výjimkou. Termíny „zrádci socialismu“ či „zbloudilí pastýři“, se pokoušela aktivistická žurnalistika podetnout určité pozitivní povědomí, které o straně chovala část československého proletariátu.⁷⁶

Tiskové kampaně proti někdejší vládním stranám rafinovaně využívaly nedostatků politického systému někdejší první republiky. Křehká politická stabilita Československa byla před Mnichovem příliš často vykupována očividným protekcíonismem, než aby se okupační správa nepokusila využít oprávněné hořkosti, kterou řada občanů chovala vůči politické kultuře ve stylu "dohodli jsme se, že se dohodneme."⁷⁷

Nacistická propaganda tlumočila někdejší vnitrostranické spory znovu ústy těch, kteří

⁷³ KLÁTIL, F. Socialistický svět a dnešek. *Svobodné slovo*, 7. února 1946. roč. 2., čís. 32. str. 1

⁷⁴ KRÁL, VÁCLAV. Cestou k Únoru. Praha: Svobodné slovo, 1963. str. 12.

⁷⁵ VAJTAUER, EMANUEL. Český mythus. Co nám lhaly dějiny. Praha: Orbis, 1943. str. 155

⁷⁶ LAŽNOVSKÝ, KAREL. Revoluce na postupu. Praha: Orbis, 1940. str. 39

⁷⁷ TÁBORSKÝ, EDUARD. O novou demokracii. Praha: František Borový, 1945. str. 12

je jako někdejší spolupracovníci těchto stran zažívali zblízka a nyní o nich - ovšem jako kolaborující novináři - mohli vydat svědectví. Což nebyli někdejší mladí činovníci těch starých socialistických stran pouhými "otroky" byrokratického labyrintu vysoké partajní hierarchie, což nebyli skutečnými idealisty a neměli tímto idealismem fakticky navrch nad dávno již přesluhujícími stranickými "machry"?⁷⁸ Nemělo by snad české dělnictvo znovu promyslet německý národní socialismus, přijmout jej jako revoluční a vzít svůj díl na jeho příštím vítězném tažení? Takto otázku stavěl Lažnovský a dodával, že stačí aktivně s německým národním socialismem ve všem spolupracovat a český proletariát se může "nadíti přátelského porozumění pro své životní potřeby."⁷⁹

Že skutečnost byla znatelně prozaičtější a hnacím motorem kolaborace byla touha po hmotné satisfakci spíše než nadšení pro militantní nacionálsocialismus, dokazují nejlépe krabičky cigaret, rozdávané za Heydrichova protektorství českým dělníkům.⁸⁰ Navzdory tomu nemohli představitelé londýnského exilu dost dobře odhadnout, do jaké míry byla mentalita domácího obyvatelstva touto rétorikou účinně infiltrována.

Vedení českých národních socialistů tak muselo reflektovat nepříjemné, znepokojující zprávy, budící zdání, že se nacistům podařilo na bázi tradičních antipatií vyvolat rozkol mezi dělníky a inteligencí. *"Konečně se s těmi pány dovedlo zatočit"*, volali prý někteří dělníci, když byli popravováni čeští univerzitní profesori.⁸¹ Pro stranu, která chtěla být spojením inteligence a dělnictva v těle jedné společenské organizace, nabývaly podobně zprávy rázu ohrožení její základní směrnice a tendence a strana je nemohla korigovat jen poukazem na údajný vlastenecký sentiment malého českého člověka. Jak správně poznamenal ze své londýnské emigrace Jaroslav Stránský, doufající v brzký Hitlerův konec: *"Lež nebude vyřízena tak snadno jako lhář."*⁸²

Síla "patologické sedliny", fašizujících a nacionálně konzervativních tendencí se však nešťastným způsobem manifestovala i ve straně samé skrze osobu stárnoucího Klofáče. Peripetie politického života po podpisu Mnichovské dohody zanechaly neblahou stopu na mysli samotného zakladatele národních socialistů, který se v prosinci 1938 domníval vidět záchranu svého veřejného odkazu v přimknutí k nacionálně-konzervativní Straně národní jednoty.⁸³ Klofáč se vzhledem k pokročilému věku a úmrtí v roce 1942 nedožil

⁷⁸ LAŽNOVSKÝ, KAREL. *Revoluce na postupu*. Praha: Orbis, 1940. str. 33

⁷⁹ Tamtéž, str. 47

⁸⁰ KLEMENTOVÁ, JITKA, TOMEK, FANTIŠEK. *Boj za jednotu odborů a jejich úloha v národní a demokratické revoluci*. Praha: Ústřední škola ROH A. Zápotockého, 1985. str. 15

⁸¹ KLÁTIL, FRANTIŠEK. *Dělník včera, dnes a zítra*. *Svobodné slovo*, 14. října 1945. roč.1. č. 131. s.1

⁸² STRÁNSKÝ, JAROSLAV. *Hovory k domovu*. Praha: F. Borový, 1945. str. 36

⁸³ KRÁL, VÁCLAV. *Cestou k Únoru*. Praha: Svobodné slovo, 1963. str. 12

očistného martyria, které svým rozhodnutím straně připravil. Národní socialisté si byli vědomi kultovní, až patristické úlohy Václava Klofáče v dějinách svého hnutí a nemohli ani nechtěli tuto jeho úlohu negativně reinterpretovat, vymazat či přejít mlčením. Zenkl ve své úloze předsedy strany omlouval tedy Klofáče tím jediným možným a přijatelným způsobem, odkazem na jeho tehdejší nedobrou psychickou kondici, vysoký věk a s ním spojené degenerativní poruchy mysli, zkrátka dle Zenkla nebyl v dané době zakladatel českého národně sociálního hnutí "pánem své vůle" a tudíž neschopný odpovědnosti.⁸⁴

Byla-li "klofáčovská otázka" řešena smírně s jistou shovívavostí, neznamená to, že by veřejné politické kolbiště roku 1945 bylo ve vztahu k ČSNS osvobozeno od negativních reminiscencí s odkazem na jejich prvorepublikové postoje. Rudolf Slánský vzpomínal krátce po osvobození, jak předválečná národně socialistická strana umožnila za přispění sociální demokracie nástup reakční velkoburžoasie.⁸⁵ A tentýž Rudolf Slánský v tomtéž projevu ke krajským funkcionářům dne 16. července 1945 sebevědomě označil KSČ za "nejprozíravějšího vůdce českého národa."⁸⁶ Svojí rétorikou odkázal národní socialisty do defenzivní role, se kterou se strana, aspirující na vedoucí politickou pozici, nehodlala ztotožnit. Měli ale národní socialisté, s odkazem na výše řečené, dostatečný kredit, aby směli konkurovat oné komunistické prozíravosti, osvědčené postojem KSČ k událostem Mnichova, osvědčené utrpením tisíců komunistů v koncentračních táborech či úmrtím Jana Švermy v Nízkých Tatrách? Tedy: Jaká byla role národních socialistů v odboji?

Stranická interpretace odboje přesahuje jak rámec povinné pietní úcty, tak rituálního povýšení vybraných osobností na piedestal obecné mravnosti. Je důležitým informačním kanálem, skrze který strany komunikovaly se svými potenciálními voliči, je sama o sobě akcí, která umožňuje tomuto elektorátu dojít k poznání, jaké charakteristiky jsou pro tu kterou stranu skutečně typické, je specifíkem, skrze nějž strany podmiňují svá aktuální programová východiska odkazem na dědictví padlých.

Eduard Urx, komunistický novinář, čelný představitel žurnálu DAV a oběť nacistické správy koncentračního tábora Mauthausen, vzpomínal ve svých posledních dopisech na komunistickou stranu nikoli jako na prostou stranickou platformu, ale jako na "učitelku života", která jej vychovala a vtiskla jeho osobnosti jasnou pečeť „bolševické cti“.⁸⁷

Ideál komunistů spočíval v úsilí vtisknout vlastní, rudé stranické legitimaci jistý punc

⁸⁴ ZENKL, PETR. Stojíme na strážii demokratického socialismu. programová řeč. Praha: Ústřední výkonný výbor čs. strany národně socialistické, 1947. str. 19

⁸⁵ SLÁNSKÝ, RUDOLF. Co je komunistická strana? Praha: ÚV KSČ, 1945. str. 5

⁸⁶ Tamtéž, str. 11

⁸⁷ Tak se chovali komunisté. *Rudé právo*, 5. července 1945. ročník 25, číslo 50. str. 1

mravního osvědčení. Teze to byla extrémně ideologicky motivovaná a zavádějící, přesto se k ní KSČ v průběhu 20. století opakovaně vrací.⁸⁸ Komunistické politbyro vidělo své soukmenovce jako „rybáře Stalinovy školy“, kteří za válečných let čelili jako jeden muž krvavému běsnění nacistického teroru.⁸⁹ Mohli národní socialisté vsutku čelit heroickým metaforickým příměrům komunistů a nabídnout charakterní obraz odboje?

Především národní socialisté přiznávali, že nečelili nacistům jako strana a nevystoupili během odbojové činnosti nikdy a nijak pod stranickou záštitou.⁹⁰ Josef Vondráček však pokládal za vhodné na stránkách *Svobodného slova* dodat, že ti z bratří a sester národně socialistické strany, kteří trpěli pod německou jurisdikcí, přinášeli oběti ve jménu lidství jako takového, tedy ve smyslu hodnot neskonale vyšších, nepartikulárních a obecných.⁹¹

Fráňa Zemínová vzpomínala na stránkách stranického periodika, že počet těchto bratří dosahoval čísla bezmála dvou tisíc, přičemž všichni tito muži – a ovšem i ženy – byli pronásledováni jako „benešovci“ a ocitli se v hledáčku gestapa hned v prvních měsících okupace.⁹² Národní socialisté hrají prim v Politickém Ústředí, také pozdější ÚVOD se neobejde bez jejich nemalé účasti, navazují kontakty s Londýnem, organizují rozsáhlou zpravodajskou síť.⁹³ Mnozí se účastnili protestní manifestace nad Opletalovou rakví, za což se jim dostalo nuceného pobytu v Oranienburgu.⁹⁴ Pokud se národní socialisté nějak konfrontují s okupační správou svojí odbojovou činností, děje se tak ve většině případů během prvních let okupace a bezprostředně po 15. březnu. Na svoji avantgardní roli byli národní socialisté pyšní, zdůrazňovali, že jejich problematičtí partneři, pozdější rivalové pod záštitou KSČ, se odboje ve větší míře účastnili až po 22. červnu 1941.⁹⁵

Osten rivality byl znát i ve způsobu, jakým národní socialisté reflektovali činnost svého sympatizanta Petra Fafky. Ten byl jako někdejší legionář účastníkem hned dvou odbojů. Podílel se na organizaci atentátu na Heydricha, když poskytl dočasný azyl legendárním atentátníkům Kubišovi a Gabčíkovi. Mínění, že „*bude dobře, když bude zachyceno, kdo vlastně poskytl prvý útulek těm, kdož přišli po právu odpravití vraha*“

⁸⁸ Ještě v roce 1985 se Juraj Herz inspiroval osudem komunistické novinářky Jožky Jabůrkové ve svém snímku *Zastihla mě noc*, který snad nejlépe dokládá onu idealizaci.

⁸⁹ SPURNÝ, GRÍŠA. Jak KSČ vedla boj proti Mnichovu. Praha: Rovnost, 1951. str. 6

⁹⁰ VONDRÁČEK, JOSEF. Nástup k velké soutěži. *Svobodné slovo*, 6. prosince 1945, roč.1, č.176, str.1

⁹¹ Tamtéž

⁹² ZEMÍNOVÁ, FRÁŇA. Čs. Strana národně socialistická v domácím odboji. *Svobodné slovo*, 10. prosince 1945, roč. 1, číslo 179, str. 3

⁹³ KRAJINA VLADIMÍR. Český bohatýr Pešl. Příklad politického vůdce a revolucionáře. *Svobodné slovo*, 30. září 1945. roč. 1, čís. 119. str. 1

⁹⁴ Národní archiv, Archiv České stany národně sociální, čís. Fondu 1302, karton 71, složka „Pamětní odznak II. Odboje členům strany – Návrhy.“

⁹⁵ KRAJINA, VLADIMÍR. Národní odboj za druhé světové války. In: ŠANTRŮČEK, BOHUSLAV. Buřiči a tvůrci. Vzpomínky, úvahy...1897 – 1947. Praha: Čs strana nár. Soc., 1947, str. 276

našeho národa,⁹⁶ dokládá, s jakou vervou usilovali národní socialisté o maximalizaci své role v národním odboji, myšlené jako antiteze zmíněného Klofáčova stigmatu.

Na charakteru národně socialistického odboje je znatelná vysoká účast starostů, vůbec vysoce postavených politických aktérů a veřejně známých činitelů, do tohoto odboje od počátku zapojených. Roku 1942 byl nacisty popraven Adolf Šart, starosta Dobříše, také Bohuslav Luža, zvolený představitel Uherského Brodu, sdílel Šartův smutný osud.⁹⁷

Nejnámějším umučeným představitelem této linie odboje je ovšem pražský primátor Otakar Klapka, proslulý obtížnou partií, ve které čelil nacisty dosazenému náměstkovi Pfitznerovi.⁹⁸ Klapka podporoval odboj také finančně, na podzim roku 1939 věnoval ze svého šedesát tisíc korun pro potřeby Politického Ústředí.⁹⁹

Účast starostů na odboji byla pro stranu důležitá z určitého důvodu – předně měla být zárukou, že v dotčených obcích si národní socialisté uchovají značný morální kredit, tím také možnost snazší agitace pro svůj program a recepci svého pojetí socialismu. Někde se tento předpoklad v podstatě naplnil – ve zlínském kraji, kde jinak dominovala strana lidová, ale kam také spadalo uherskobrodské působení Bohuslava Luži, si strana nejen uchovala poměrně dobré organizační zastoupení v obcích, ale zaznamenala stoprocentní nárůst členů oproti předválečnému stavu.¹⁰⁰ V Lounech, patřících do silně komunisticky orientované oblasti severozápadního koridoru Čech, se jedenáct procent občanů hlásilo nejen k podpoře, ale k přímému členství ve straně.¹⁰¹ Exekuce Jana Hona během války pak vzhledem k jeho pozici starosty jihomoravského Vyškova přispěla nejspíš k nárůstu členstva a úspěchu strany v Brně a bezprostředním okolí.¹⁰² Hon byl současně vysoce postaveným členem Sokola a byl tak jedním z těch, kdo utvářeli fixní vazby mezi stranou a touto organizací, vyjádřené heslem: „*Sokol je blízký nám a my jemu.*“¹⁰³

⁹⁶ Národní archiv, Archiv České strany národně sociální, číslo fondu 1302, karton 71, složka „In memoriam - Popravení a následkem věznění předčasně zesnulí příslušníci strany.“

⁹⁷ Tamtéž, složka „Seznam obětí německé okupace 1939 - 1945“

⁹⁸ PASÁK, TOMÁŠ. Zápasy primátora JUDr. O.Klapky. Melantrich, 1991. str. 19

⁹⁹ Tamtéž, str. 23

¹⁰⁰ Národní Archiv, Archiv České strany národně sociální, č. Fondu 1302, karton 74, složka 7 - „Stav členů v dubnu 1946“

¹⁰¹ Tamtéž

¹⁰² Tamtéž

¹⁰³ KOCIAN, JIŘÍ. Československá strana národně socialistická v letech 1945 – 1948. Organiace, program, politika. Brno: Doplněk, 2002.

2.2 Antigermanismus jako hybná síla stranické ideologie

Epilogem protinacistického boje se po květnu 1945 stal úkol národní očisty, chápané jednak jako řízený proces utváření etnicky homogenních Čech, jednak také jako logický akt pomsty či lépe řečeno morální satisfakce nad poraženým nepřítelem.

Benjamin Frommer tvrdí ve své monografii *Národní očista*, že celý tento tragický jev byl nesnadně uchopitelnou kombinací spontánní zášti a dobře promyšleného politického kalkulu odpovědných míst a postuluje (v českém prostředí snad kacířskou) ideu, že ona fáze očisty, kterou obecný úzus nazývá divokým odsunem, nebyla dílem extrapolované nacionální vypjatosti momentálního ražení, ale důležitou fází celého procesu, fází, která byla londýnským exilem očekávána a chtěna.¹⁰⁴ Záměr vlády byl nabíledni – pakliže má být německá menšina nutně vystěhována, bude lépe, učiní-li tak sama v obavách o holý život a v hrůze z české agrese; o to méně sil stráví následný odsun organizovaný.¹⁰⁵

Frommerova hypotéza právem zakládá domněnku, že za vznosnými slovy partajních předáků se skrýval jen dobře promyšlený strategický tah, který počítal s úměrně silnou resonancí v řadách možných voličů. Odsun byl však národními socialisty interpretován takřka jako událost metafyzického významu. Vnímali jej jako historický úkol, který byl právě jejich straně svěřen.¹⁰⁶ Nucený exodus byl nutností, protože celé dějiny prokázaly nemožnost společného soužití. Křižáčtí jezdci, kteří tyranizovali české obyvatelstvo za husitských válek byli jezdci němečtí, německá byla josefínská snaha o germanizaci, tak jako nástup Habsburků byl německým triumfem¹⁰⁷ Vědomí kauzality, tak zásadní jako prvek gollovsky pojatého, přísně vědeckého nazírání, ustupuje zřetelně bolestnému echu Lidic. Němec nebyl již pouze imperialista, ale též „chamtivec a otrokář.“¹⁰⁸

Srovnání expresivity dobově užívaných výrazů je důležitým klíčem k zachycení míry národně socialistického antigermanismu. Sociální demokraté vidí etnické Němce „jen“ jako „obtížné cizince, kteří musejí jít.“¹⁰⁹ O poznání naléhavěji zní přirovnání vrchního ideologa národních socialistů Vratislava Buška, který v celých dvou milionech nuceně

¹⁰⁴ FROMMER, BENJAMIN. *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Praha: Academia, 2010. str. 96

¹⁰⁵ Tamtéž str. 70

¹⁰⁶ „*Dějinný úkol strany národně socialistické při vystěhování z Československa*“, zněl oficiální název publikace, s jejíž pomocí se Ivan Herben společně s Prokopem Drtinou pokusili doložit, do jaké míry je snaha o etnicky homogenní Československo jedinečná a historicky ojedinělá.

¹⁰⁷ HERBEN, IVAN. *Žalujeme v Norimberku. Reportáž o nacistických zločinech proti Československu*. Praha: Athos, 1946. str. 97

¹⁰⁸ Tamtéž, str. 59

¹⁰⁹ VANĚK, JAN. *Pátá kolona musí zmizet. Právo lidu*, 16. června 1945, roč. 48, čís. 31, str. 1

vystěhovaných Němců viděl „apoštoly smrtelné nenávisti proti všemu českému.“¹¹⁰ Kde však lze nacházet pramen této revolučně zjitřené, nacionálně vyhraněné mentality?

Viděl-li doyen české sociologie Emanuel Chalupný plynové komory Osvětami v přímé souvislosti s násilnostmi kutnohorských Němců za husitských válek¹¹¹, není nijak lehké odkázat tuto jeho hypotézu do řádu populistických imaginací. Již roku 1933, kdy agrese německého nacionálního socialismu teprve nabývala patrnosti v očích nejširší světové veřejnosti, publikoval Emanuel Rádl studii *O německé revoluci*. Rozsahem nevelké dílo sumarizovalo Rádlem opakovaně vyjadřovanou myšlenku – přes svoji velikost nepatří německá kultura do řádu západní Evropy, je svébytná, zvláštní, nedisponuje příznačným západoevropským „ratio“, je idealistická, vždy metafyzická, a právě proto vždy tíhnoucí ke svému „Drang nach Osten“¹¹² Je-li německá kultura taková, pak i ty její prvky, jež by bylo lze vnímat jako pozitivní, skrývají v sobě zárodek výbojného mysticismu. Faust je dílo plné iracionální dekadence, přestože ho psal polyhistor Goethe.¹¹³

Chalupný dále rozvedl Rádlovu myšlenku, popíral autenticitu německé kultury, to, co bylo v Německu kulturně na výši bylo importem, bylo v protikladu k důsledné empirii civilizací na západ od Rýna, především v protikladu ke kultuře francouzské, a úpadkově zejména díky působení pruského „státního“ filosofa Hegela.¹¹⁴ „Iracionální pudové síly národního romantismu, byly těmi silami, které více než jakékoli jiné síly bořily hráze již tak chatrné německé racionality a vytyčovaly boj proti Slovanstvu za vlastní dějinný úkol všech Němců – a tím také obranu Slovanů, tedy i Čechů, proti tomuto tlaku, jako naopak jejich vnucené a přece stále přítomné a nutné dějinné poslání.“¹¹⁵

Národním socialistům se německý národ stal „velikou lidskou nestvůrou“¹¹⁶, natolik obudnou, že nebylo nadále dobrých Němců, jen „špatných a ještě horších.“¹¹⁷ Zřetelně negativní vymezení akcentovalo etnicitu jako nositelku mravního poselství, tudíž být Němcem rovnalo se negaci lidských hodnot a humanismu, přičemž nejen, že nebyl brán zřetel na nemalé zásluhy německého odboje, němečtí antifašisté byli dokonce vrženi do soukolí kolektivní viny. *Svobodné slovo* vidělo v odchodu německých antifašistů přímo

¹¹⁰ BUŠEK, VRATISLAV. Pravdu, nikoli legendy. *Národní revoluce*, 15. října 1946, roč. 1, č.2, s.3.

¹¹¹ CHALUPNÝ, EMANUEL. Němci hrozí. Německý problém a bezpečnost světa. Praha: J. Samec, 1947. str. 15.

¹¹² RÁDL, EMANUEL. O německé revoluci. Praha: J. Laichter, 1933. str. 29

¹¹³ CHALUPNÝ EMANUEL. Němci hrozí...str. 34

¹¹⁴ Tamtéž, str. 38.

¹¹⁵ BOHÁČ, A. Národní stát a světový mír. Praha: Melantrich, 1946, str. 23 a 29

¹¹⁶ BENEŠ, EDVARD. Odsun Němců z Československa. Výbor z Pamětí, projevů a dokumentů 1940 – 1947. 1. vydání. Praha: Dita, 1996. str. 138.

¹¹⁷ DRTINA, PROKOP. HERBEN. IVAN. My a Němci. Dějinný úkol strany národně socialistické při vysídlení Němců z Československa. Praha: 1945. str. 5

„šťastný výsledek.“¹¹⁸ Německého „vlka“ bylo možno zkrotit, byl-li tento osamocen, ale „nebylo by moudré domnívat se, že jeho mládě již vlkem nebude.“¹¹⁹

Přínejmenším mohou dnes tyto a podobné vývody působit jako dosti nefilantropické. Jejich radikalita ovšem konstituovala sebevědomí národně socialistické strany. Ta nyní mohla svůj koncept humanity a socialistického programu opřít o další pilíř, když kromě vědomé návaznosti na Masarykův odkaz a sokolskou ideu postulovala etické stanovisko slovanství a tím i češství. Jestliže násilí bylo fatálním údělem německého člověka¹²⁰, byl Slovan charakterizován silně vyvinutým svědomím a láskou jako svými nejtypičtějsími vlastnostmi.¹²¹ „Slovanské“ citění je především osudové předznamenání, díky němu smí český člověk doufat v relevantnost svojí cesty k naplnění humanitních ideálů, kterým dal směr a účel Masaryk. Co jiného pak činí národně socialistická strana, než že vychází vstříc přirozeným humánním tendencím české duše? Neradil snad maršál Montgomery českému národu, že idea jeho příštího pokroku má být řízena „podle minulých přínosů českých k evropské kultuře“, na něž ČSNS hodlala navázat?¹²²

Je možno se proto domnívat, že strana, která na jaře 1945 vycházela z teze důsledného antiněmectví a která nadto chtěla být opatrovatelkou národních tradic, vykazovala jistý konzervativní charakter? Měla být programově vyhlášená symbióza se zájmy českého národa mantrou, která měla řadové „bratry a sestry“ ukolébat v jejich očekávání příštího volebního triumfu? Stojíme před otázkou, zda strana nedospěla ve sledovaném období do stavu jisté satisfakce, kdy program se zdál být již artikulován pokrokovými mysliteli celé české kultury, a tím prakticky hotov, dotvořen generacemi národní elity, deklarován dlouhou řadou českých géníů. Čím by pak takový stranický program byl? Harmonickou syntézou všeho osvědčeně vitálního anebo přitakáním staré „peroutkovské“ výtce, čili dosvědčením ideové prázdnoty, neukotvenosti, která je jen maskovaná četnými odkazy na dějinné tradice? Nikoli nadarmo mohli komunisté kontrovat této národněsocialistické sentimentalitě tvrzením, že byla jen rouškou pro hájení zájmu statkářů a podnikatelů na úkor zájmů dělnictva¹²³, tudíž falešným socialismem a reakční ideologií.

Deklarování češství jako eticky pozitivního nebylo tak při určení národněsocialistické identity dostatečně silným stavebním kamenem a pro bližší pochopení stranické identity

¹¹⁸ VRBA, LADISLAV. Nevyvážen českou krev. *Svobodné slovo*, 9. února 1946. roč.2, č. 34. str. 1

¹¹⁹ BENEŠ, JIŘÍ. V německém zajetí. Vyd. 4. Praha: Společnost Edvarda Beneše, 2010, str. 302

¹²⁰ Tamtéž

¹²¹ FRINTA, ANTONÍN. Odněmčít a poslovanštit. *Svobodné slovo*, 3. ledna 1946. roč. 2., č. 2 s. 1

¹²² BUŠEK, VRATISLAV. Živé hlasy: Poslání československé strany národně socialistické. Praha: Československá strana národně socialistická, 1945. str. 10

¹²³ CÍSAŘ, ČESTMÍR. Paměti. Nejen o zákulisí Pražského jara. Vyd. 1. Praha: SinCon, 2005 str. 190

je třeba dvojího – proniknout do intelektuálního prostoru mezi dvěma milníky, z nichž první vnímal národní socialisty jako stranu „malého českého člověka“¹²⁴, druhý pojímal stranu jako ideově nedogmatický „sociální protest přítomnosti“.¹²⁵ Z řečeného je patrný široký horizont východisek, z nichž strana na sebe samu pohlížela, přibližná klasifikace zmíněného intelektuálního „pole“ mezi dvěma postuláty, nikoli protichůdnými, se takto jeví jako nezbytná pro zodpovězení otázky, co v konečném důsledku znamenalo hlásit se k národním socialistům v letních měsících roku 1945.

2.3 Vztah strany k sociálním vrstvám a vnímání vlastní členské základy

Druhým klíčem k určení stranické identity je pak alespoň zevrubné vylíčení vnitřních stranických poměrů z hlediska sociální stratifikace, složení ústředního výboru z hlediska příslušnosti vůči zaměstnaneckému stavu, pochopení, k jakým sociálním skupinám strana oprávněně zaujímal sympatický postoj a které hodlala svým programem oslovit.

Když 20. května 1945 publikovalo *Svobodné slovo* výzvu k zakládání a rekonstrukci místních členských organizací, nebylo záhy na základě analýzy zaměstnaneckých pozic aspirantů členství nijak obtížné prokázat, z jakých sociálních sfér strana budovala svůj svébytný elektorát. Přestože strana důsledně trvala na tezi, že její socialistická koncepce není v žádném případě odrazem stavovských zájmů a že ve stranických řadách je místo pro „každého slušného Čecha“¹²⁶, nebylo možno zastříti, že jádro členstva opět, jako za dob první republiky, sestávalo především ze zaměstnanců drah, dále učitelů rozličných kategorií (patrný byl podíl učitelů řídicích), poštovních úředníků - v tomto případě lze vůbec hovořit o ztotožnění zaměstnanců z řad „bílých límečků“ se směry a tendencemi národněsocialistické politiky, mimo nich se do strany záhy hlásili kupříkladu obchodní příručí.¹²⁷ Inteligence střední třídy, nikoli majetná, přesto disponující určitým vlastním kapitálem a zejména specificky váženým postavením v rámci obcí a v okruhu vlastního pracoviště, leckdy disponující členskou legitimací Sokola či krajanských spolků, tudíž střední třída, které relativně nehrozila možnost proletarizace a která byla v přiměřeném duchu společensky angažovaná – v rámci takového vymezení lze v hrubých obrysech domýšlet charakteristické sociální určení typického národního socialisty. Pro tezi svědčí

¹²⁴ Národní archiv, Archiv České strany národně sociální, č. Fondu 1302, karton 77, složka „Akční program strany“, str. 13

¹²⁵ VONDRÁČEK, JOSEF. Nástup k velké soutěži, *Svobodné slovo*, 6. prosince 1945. roč. 1. č. 176 s. 1

¹²⁶ Národní archiv, Archiv České strany národně sociální, č. f. 1302, karton č. 75, složka Květen 1945

¹²⁷ Tamtéž, složka 1945a

nejen zde uvedená, ostatně fragmentovitá zmínka o přímé účasti národněsocialistických starostů v odboji, ale také konkrétní řeč statistiky. Ze 38 000 členů, hlášených trvalým bydlištěm v Praze, jich 15 000 náleželo úřednickému stavu.¹²⁸ V dalších českých obcích byla situace obdobná, v Pardubicích ze 2 598 straníků jich 1008 nacházelo svoji obživu za kancelářským stolem.¹²⁹ Právem tak mohli národní socialisté považovat intelektuální síly správního aparátu za své hájemství a dobře chráněnou, solidní doménu.

Kandidátky pro květnové volby roku 1946 byly samozřejmě sestavovány se zřetelem na poměrné zastoupení všech společenských tříd. Národní socialisté chtěli působit jako optimální syntéza podle klíče - „kladivo a pero – dělníci rukou i hlav.“¹³⁰ Ideologický účel byl patrný – představit stranu jako platformu všech občanů, českých vlastenců, ale zároveň jako stranu, jejíž rétorika nepodmiňuje význam slova proletář pouhým odkazem na ryze manuální práci. Praktické politické důsledky proklamované spirituální jednoty „kladiva a pera“ se projevovaly především flexibilitou, s jakou strana dokázala oslovit rozličné společenské vrstvy a získávat je pro své teoretické vize dle aktuálních potřeb.

Dle zmíněného klíče mohl například František Kovárna tvrdit, že „zakladatelé, vůdci socialismu vzešli z řad inteligence, nikoli z řad dělnických,“¹³¹ což ovšem nezabránilo královéhradeckým *Lidovým proudům*, aby v českém proletáři viděly „kádř, o který se národ může opřít a za šech okolností se naň spolehnouti.“¹³² Kategorie inteligence byla záměrně otevřená; počítat se do ní mohli jak intelektuálové tzv. katedroví – k nimž nutno řadit mezi jinými též národněsocialisticky orientovaného historika a také poslance Vladimíra Klecandu – participaci na širokém třídním zázemí inteligence si však stejně tak mohl nárokovat onen výše zmíněný úřednický stav, vědom si faktu, že nová rétorika připouští vymezení pojmu „intelektuál“ pouze pod účelově nekonkrétním, avšak eticky nosným pojmem „dělník ducha.“ Opětovně rezonuje starý národněsocialistický termín „bratrství“ ve smyslu intimního spojení, bořícího stavovskou příslušnost a které vlastní etickou náplní mělo překročit marxisty užívané označení soudruh či soudružka.¹³³

Široká koncepce bratrství byla hozenou rukavicí marxistické mýtizaci proletáře v jeho do budoucna odkázané roli tvůrce nové, komunistické společnosti, ale ve své aktuální

¹²⁸ Tamtéž, karton 74, složka 8 „Relativní rozvrstvení členstva dle zaměstnání.“

¹²⁹ Tamtéž

¹³⁰ ŠANTRŮČEK, BOHUSLAV. Václav Klofáč (1868 – 1928). Pohledy do života a díla. Praha: Mladé proudy, 1928. str. 58-59.

¹³¹ KOVÁRNA, FRANTIŠEK. Socialismus a národní kultura. Praha: Klub socialistické kultury, 1946. str. 11

¹³² DEČI, S. Český dělník. *Lidové proudy*, 12. října 1945. roč. 1. čís. 12. str. 1

¹³³ ŠANTRŮČEK, BOHUSLAV. Václav Klofáč (1868 – 1928). Pohledy do života a díla. Praha: Mladé proudy, 1928. str. 61

podobě měla především dokázat, že pouze ve straně národně socialistické mohlo domácí dělnictvo najít tu formu socialismu, který jako program budoucnosti nejlépe koexistoval se specifickými potřebami české „duše“, s rázem českého národního charakteru.¹³⁴

„*Jsem český člověk*“¹³⁵, kategorické prohlášení Otakara Machotky v úvodu jeho studie *Socialism českého člověka*, mělo být napříště chápáno jako programová teze národního socialisty vůči snaze kamuflovat český socialismus importovanými barvami.

Při jakémkoli hodnocení československých národních socialistů ve sledovaném pásmu let 1945 -1948 je třeba brát na vědomí jejich nesnadný úkol, jejich pokus navrátit pojmu „národní socialismus“ jeho pozitivní obsah, ověřit jej znovu kladnou charakteristikou. Kdyby byl pojem sám stigmatizován pouze německou NSDAP, mohla by jej strana více či méně řešit poukazem na své důsledné češství, na svou roli v odboji, akcentem na své vlastní prvorepublikové působení. Podobných argumentů by se jistě našla celá řada.

Avšak mimo německý prostor, kde vše národněsocialistické se nanejvýše rovnalo všemu příslušnému agresivnímu průšáctví, nebyl termín národní socialismus na evropském politickém kolbišti zaveden jinde než v Čechách, zde jako svébytný Kľofáčův odkaz.

Ještě 19. února 1947 předložil Petr Zenkl ze své funkce lídra na plénu předsednictva strany otázku, zda by nebylo vhodné uvažovat o přiměřené změně názvu strany, protože západní političtí představitelé, neobeznámení s historií československé politiky, nejsou schopni nynější tradiční název odpovídajícím způsobem dekódovat a pochopit jej jako tradiční a charakteristický pro určitý programový směr.¹³⁶ Zenkl zde čelil fatální otázce. Strana byla prý ztotožňována s německou národně socialistickou stranou.¹³⁷

Tento druh chybné politické zkratky, pakliže by na světovém politickém fóru přicházel stále na přetřes, by zcela zásadně nagoval veškeré stranické programové úsilí a fakticky komplikoval jakýkoli pokus ČSNS navázat mezistátní stranické kontakty. Vždyť britská Labour Party již svým názvem naznačuje, že je stranou všech britských pracujících, její konfrontace s konzervativci jí neumožňovala zabřednout do středoevropských disputací na téma podoby socialismu, jemné nuance mezi socialismem národoveckým či sociálně demokratickým anebo křesťansko- sociálním jí byly cizí a nepochopitelné.

Podněty k diskusím o změně názvu strany vycházely rovněž z domácího prostředí, a to již z doby těsně po osvobození, jak jen pozvolná konsolidace poměrů byla s to

¹³⁴ SINEVRA, FRANTIŠEK. Dělnictvo straně. In: ŠANTRŮČEK, BOHUSLAV. Buřiči a tvůrci. Praha: Československá strana národně socialistická, 1947. str. 50

¹³⁵ MACHOTKA, OTAKAR. Socialism českého člověka. Praha: ČSNS, 1946. str. 3

¹³⁶ Národní archiv, Archiv české strany národně sociální, karton 78, složka „Protokoly schůzí předsednictva ČSNS v roce 1947“, foliant 6

¹³⁷ Tamtéž

podobné diskuse umožnit. Řadoví členové z okresů – a byl jím i bratr Václav Bobek ze Zbyna na okrese Dubá – se na přelomu léta a podzimu dotazovali, zda je skutečně nutné vztahovat se k politické terminologii, za jejímž erbem celá vzdělaná Evropa tušila stín Auschwitzu. Sekretariát odpovídal Václavu Bobkovi, tak jako jiným: český národní socialismus není slučitelný s povahou německého národního socialismu, tudíž je název legitimní.¹³⁸ Jistě to nebyla odpověď ani vyčerpávající, ani uspokojivá, cítil-li Petr Zenkl, že se k tématu musí vracet ještě i po květnových volbách, kdy se již strana střetávala s komunisty v zápolení o demokratický charakter republiky.

Naznačil jsem, že idea národního socialismu nebyla dehonestována pouze exaltovanou propagandou Goebbelsova stříhu. Jak doložil Tomáš Pasák v badatelské práci zaměřené na problematiku českého fašismu, nacházel národní socialismu svůj povýtce negativní odlesk také v českém prostředí. Po 15. 3. 1939 vznikla v moravské Kroměříži svébytná Národně socialistická česká dělnická a rolnická strana, jinak též nazývaná pro znatelný agrarismus jako Strana Zeleného hákového kříže, přičemž jejich dva tisíce aktivních členů se projevilo jako rozhodná proněmecká a pronacistická síla.¹³⁹

Jimi byl také národní socialismus infikován přímo na domácí půdě a značně negativní konotace, s touto stranou fašisty F. M. Mlčocha spojené, nebylo možno řešit poukazem na přirozeně agresivní pangermanismus. A nebylo lze zamlčet, že v řadách poválečné ČSNS hledali své nové společenské uplatnění též bývalí příslušníci Živnostenské strany. Ti budili oprávněnou skepsi, zda do složitě a jen pozvolně znovu organizovaných řad národních socialistů nemohou vnést obtížně detekovatelné sémě reakcionismu.¹⁴⁰

Předtím, než bude objasněno, jakými kroky se strana pokoušela vtisknout národnímu socialismu jeho „lidskou tvář“, je nutno přehlédnout základní kompozici, dle níž strana utvářela svůj myšlenkový svět. Bez pochopení této základní kompozice, totiž vyznívají všechny myšlenkově progresivní směry, sloužící stranické orientaci, poněkud odtržené od svého kontextu a ve svém důsledku působí krajně abstraktně. Za účelem jistě zkratky při mapování ideového pramene, odkazují se zde na dílo ruského emigranta a sociologa Pitirima Sorokina, který byl národním socialistům do určité míry mentorem.

¹³⁸ Národní Archiv, Archiv České strany národně sociální číslo fondu 1302, karton 75, „Dopisy a odpovědi předválečným funkcionářům, hlásícím se k práci v obnovené straně.

¹³⁹ PASÁK, TOMÁŠ. K historii českého fašismu. Český fašismus a jeho zhoubná politika v letech 1922 – 1945. Praha: Český svaz protifašistických bojovníků, 1985. str. 63

¹⁴⁰ Národní Archiv, Archiv České strany národně sociální, číslo fondu 1302 karton 75, „Počátky organizační činnosti před a po ustavení ústřední organizační komise dnem 10. září 1945

2.4 Sorokinova sociologie a spiritualismus jako politická platforma dlouhodobé vize. Její příbuznost s Masarykovou humanitní filosofií.¹⁴¹

Pitrim Sorokin je svébytnou postavou světové sociologie a historik českého národního socialismu je oprávněn se jím zabývat již proto, že odkazy na jeho dílo najdeme v dílech typu *Masaryk a Klofáč*, kde jeho odkazu využívá přední stranický ideolog Šantrůček za účelem vyvrácení marxismu a Sorokinovo dílo *Sociologické nauky přítomnosti* hodnotí jako vědecký opus první kategorie.¹⁴² A ve vztahu k Marxovi Sorokinovo jméno rovněž skloňuje přední stranický ideolog Karel Moudrý ve své polytematické *Přehlídce*.¹⁴³

Zdá se být nasnadě, že persona rusko – amerického sociologa zaměstnávala mozky vedoucích národně socialistických ideologů především kvůli nutným antitezím vůči ideologickým závěrům marxismu.

Sorokinův svébytný soud nad evropskou skutečností je však hodnotný spíše z hlediska filosofie dějin než jako negativistické vymezení vůči různým ekonomickým, sociálním hypotézám. Ve své filosofii dějin odmítá prostý spirálovitý vývoj společnosti ve směru nezadržitelného vývoje k dalším metám materiálního a spirituálního blahobytu, neméně skeptický je však i k pesimistickému pojetí dějin v díle Oswalda Spenglera.

Namísto toho Sorokin analyzoval společenské jevy matematicky. Detailně lokalizoval evropské krizové projevy v sousledu staletí, všímal si početního zastoupení obyvatelstva během těchto krizí a v potaz bral i délku trvání každé krize. Na základě složité rovnice vytvořil pak svůj „index zmatků“¹⁴⁴ Spočítal, že od šestého století př. Kr. do roku 1925 prošla západoevropská civilizace celkem 1622 vnitřními sociálními turbulencemi, jevy krizové povahy, přičemž jako nejkrizovější označil dle svého indexu 19. století a na něj návazné 20. století.¹⁴⁵ V potaz bral jak masová sociální hnutí, tak globální konflikty.

Perspektivou svého propočtu dospěl k následujícímu: v lidských dějinách se neustále střetává dvojí princip kultury, dvojí způsob vztahování se ke světu. Prvým typem lidské kultury je kultura „ideační“, dle Sorokina taková, která své právní a etické normy vždy

¹⁴¹ Pitrim Sorokin emigroval roku 1922 do Československa, kde byl podporován, patrně i po hmotné stránce, prezidentem Masarykem. Viz. SOROKIN, PITRIM. *Sociologické nauky přítomnosti*. Praha: Jan Laichter, 1936.

¹⁴² ŠANTRŮČEK, BOHUSLAV. *Masaryk a Klofáč: srovnávací studie*. Praha: Ústřední škola dělnická: Čin, 1938. str. 472

¹⁴³ MOUDRÝ, KAREL. *Přehlídka: příspěvek k problematice současné doby*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1946, str. 69

¹⁴⁴ SOROKIN, PITRIM ALEKSANDROVIČ. *Krise našeho věku*. Praha: Tiskařské a vydavatelské družstvo československého obchodnictva, 1948. str. 171

¹⁴⁵ Tamtéž

podmiňuje vztahem k absolutnu, normy chování jsou nelze v takové společnosti zásadně zpochybnit, neboť se jedná o společnost v podstatě platónského typu, společnost zjevně či skrytě teokratickou, jde o sociální realitu hmatatelnou v extrémně religiózní Indii či ve stejně tak náboženském Tibetu.¹⁴⁶ Pravým opakem ideačního typu je kultura, kterou Sorokin označuje jako „sensitivní“, společnost stálého hledání sociální shody, osobního materiálního blaha, kde právo a etické normy jsou považovány za výtvor lidský, řízené čirým pragmatismem a utilitární potřebou. Na sensitivním základě stojí taktéž evropská společnost 20. století, a přestože se jeví jako demokratická, jako projekce lidovlády, její pravá povaha je nutně retardační, neboť tam, kde etické normy jsou volně pozměnitelné dle kritérií vládnoucích skupin, dochází také k libovolným úpravám, neřkuli k úplnému potlačení těchto etických norem.¹⁴⁷ Taková společnost je ve svém vývoji petrifikována neustálým bojem nejrůznějších skupin, které se pro sebe snaží ukořistit co největší část dostupných sensitivních, na hédonismu založených hodnot, a to vždy na útraty ostatních skupin.¹⁴⁸ Společnost tohoto druhu nutně vede ke krizím a pozvolnému kolapsu.

Sorokin si samozřejmě uvědomoval neméně než jeho následovníci, že moderní státní útvary, založené na parlamentní demokracii a paritním zastoupení zájmů, nemohou být dějinným skokem navraceny zpět k jakémusi gotickému ideálu náboženské univerzality. Byl si ovšem vědom, že člověk kapitalistické doby měří míru své svobody mírou oněch sensitivních požitků, které si může opatřit na základě svých materiálních zdrojů, a zdá-li se mu být vzájemný vztah obého v jasném nepoměru, cítí se nesvoboden, ztrácí vědomí vlastní soudržnosti s národním kolektivem, cítí se nucen bojovat o získání sensitivních požitků.¹⁴⁹ Jeho bojem se ale dynamo vnitřní společenské anarchie dále roztáčí.

Stát může být podepřen jakkoli silným utilitárním právem, ale aby zabránil krizovým projevům, musí svoji ideologii přibližovat ideačnímu systému. To lze zajistit pouze tím způsobem, že nad institucionalizovanými právními normami bude stát jim hierarchicky nadřazená „ideační mravní mythologie“¹⁵⁰, čili spirituální vědomí, které si národní kolektiv uchovává. Bez náboženských a mravních hodnot, inkorporovaných pevně do právního organismu státu, nezbyvá v řízení společenských procesů nic než hrubá síla

¹⁴⁶ Tamtéž, str. 117

¹⁴⁷ Tamtéž, str. 123

¹⁴⁸ Tamtéž, str. 125

¹⁴⁹ Tamtéž, str. 133

¹⁵⁰ Tamtéž, str. 123

kombinovaná se lstí.¹⁵¹ Vědomí odpovědných musí být burcováno faktem, že 20. století není ničím menším než érou „velkého zúčtování“, na jehož konci může stát kvalitativně nová epocha nebo jen opětovaná, na sensitivním řádu založená vnitřní anarchie.¹⁵²

Karel Moudrý stál ve své pozici národního socialisty po boku Sorokina zejména v tom okamžiku, kdy si za plotem koncentračního tábora během debat se spoluvězni uvědomil plný sociální dopad nacismu. Formovaný v kulisách mnichovských pivnic z patologicky pojatého nacionálního romantismu, protkaný nervovou tkání demagogických projevů na norimberské pláni, nebyl nacismus jen prostým odchýlením ze spirály pokroku, ale hrál roli antiteze humanity.¹⁵³ Vůči ní je nutno stavět „živé síly“, které jsou charakterizovány jako soubor nepostradatelných hodnot, v dějinách pozitivně osvědčených.¹⁵⁴

Fundamentu Sorokinových názorů se v esejistické práci *Socialismus českého člověka* přímo dotýkal sociolog Otakar Machotka. Dle něj „*cementem společenského zřízení je mravní souhlas občanstva*“, přičemž onen souhlas není možno opírat o sílu mocenských donucovacích prostředků.¹⁵⁵ Národ potřebuje mravní mytologii a při jejím definování si právem vypomáhá svoji kolektivní paměti a dějinným vědomím.

Žádná reforma společenského zřízení, tvrdí Machotka, nemůže být stavěna na základu od skutečnosti odtržené, schematické programové konstrukce, ale již ve svém vlastním počátku žádá charakterové, duchovní a mravní vymezení.¹⁵⁶ Vedoucí ideou programové báze národních socialistů je myšlenka humanity, která, coby mravní mytologie, nemůže být zaměňována s křesťanskou charitou, ani s „rousseauovskou rozměklostí“, jak zvláště podotýkal Karel Moudrý, nýbrž svoji genezi musí nacházet v etice řecké antiky.¹⁵⁷

Zde se dotýkáme druhého podstatného úkolu národně socialistických teoretiků, který organicky srůstá s úkolem prvním. Zatímco se stranický aparát snažil vrátit terminologii národního socialismu její pozitivní obsah, šlo v druhé řadě taktéž o konstrukci ideálního schématu, skrze který obecné etické hodnoty dostávaly svůj specificky český obsah.

Machotka ostatně spatřoval v národněsocialistických programových tezích nejryzejší odpověď na inklinaci a sympatie českého obyvatelstva k široce koncipovanému, obecně přijatelnému programu. „*Nejmodernější a nejčestější*“¹⁵⁸, tak měl národněsocialistický

¹⁵¹ Tamtéž, str. 122

¹⁵² Tamtéž, str. 20

¹⁵³ MOUDRÝ, KAREL. Přehledka: příspěvek k problematice současné doby, Praha: Melantich, 1946. str. 74

¹⁵⁴ Tamtéž, str. 75

¹⁵⁵ MACHOTKA, OTAKAR. Socialism českého člověka. Praha: ČSNS, 1946, str. 17

¹⁵⁶ Tamtéž, str.

¹⁵⁷ MOUDRÝ, KAREL. Přehledka, Melantrich, 1946. str. 25

¹⁵⁸ MACHOTKA, OTAKAR. Socialism českého člověka. Praha: ČSNS, 1946. str. 25

program vypadat v idealizované podobě, přičemž modernost byla spatřována ve zcela „sorokinovském“ smyslu jako počínající vzestup k ideační mravní kultuře, kdy zároveň český akcent byl spatřován ve specificky uchovávaném a šířeném odkazu pokrokových osobností, kterýžto přístup se pokusím blíže specifikovat.

Z určitých náznaků vyplývá, že strana samu sebe chápala ve spirituální rovině. Zmínil jsem již, která strana vnímala svůj správní a členský aparát jako svérázné společenství „bratrů a sester“, jak, reflektováno Šantrůčkem, bylo toto vědomí prodchnuto duchem silné vnitřní sounáležitosti jako antiteze vůči marxistickému soudružství. „*Nikdy jsme se netajili tím*“, argumentoval Šantrůček nadále, „*že v národním socialismu nechceme vidět pouze politickou stranu, nýbrž i veliké mravně – obrodné hnutí*“¹⁵⁹ Citoval výrok Václava Klofáče z roku 1914 a dokládá tím, že určitý transcendentální přesah byl pro stranu otázkou její svébytné myšlenkové identifikace.

Toto přesvědčení nabývalo na síle po roce 1945 skrze krédo, že „nový duchovní svět“ se anatomicky sice opírá o zestátnění, o novou sociální politiku, ale svým rázem zajisté „*nestojí na továrních komínech, ale kotví hluboko v nitru člověka.*“¹⁶⁰ To, co se na prvý pohled mohlo jevit jako zdařilá, citově exaltovaná kamufláž programové prázdnoty, jak se domníval Peroutka a později Císař, bylo ve své podstatě zdařilým kontinuem odvěké stranické ideové tradice. Zcela v duchu ideového hájemství národních socialistů se před první světovou válkou domnívala spisovatelka Pavla Moudrá, že nejvyšším povoláním každého jedince je být „*jiskrou božského Světla*“, posláním obrozeného národa není pak nic menšího než být „*ohněm na hoře, planoucím do daleka a znatelně.*“¹⁶¹ O pětadvacet let později si mohli čtenáři stranického periodika *Život strany* přečíst, že českému duchu odpovídá „*radostný, srdečný a osobně vřelý poměr člověka k člověku.*“¹⁶² Oba výroky jsou znatelně spojeny příbuzenským poutem téhož duchovního základu, vymezeny snad jen dobově podmíněnými výrazovými prostředky. Akordické souznění argumentů bylo nadále posíleno Machotkovou tezí, že „*česká potřeba citového prožívání světa a citové ušlechtilosti je pravděpodobně starým znakem českého člověka, který jej provází v jeho dějinách po staletí.*“¹⁶³ Z jakých zdrojů čerpali národní socialisté argumenty pro taková tvrzení, jaké bylo konkrétní podloží jejich spirituálního postoje?

Přirozeným průsečíkem Sorokinova požadavku na ustavení ideační mravní mytologie

¹⁵⁹ ŠANTRŮČEK, BOHUSLAV. Václav Klofáč (1868 – 1928). Pohledy do života a díla. Praha: Mladé proudy, 1928, str. 115

¹⁶⁰ BENEŠ, K. J. Náš úkol. *Národní revoluce*, 1. října 1946. roč. 1. čís. 1. str. 3

¹⁶¹ MOUDRÁ, PAVLA. Podmínky obnovy. *Nový člověk*, roč. 1912 – 13, čís. 6. str. 205

¹⁶² Cíle národního socialismu, *Život strany 1897 – 1947*, 19. dubna 1947, číslo 3, str. 3

¹⁶³ MACHOTKA, OTAKAR. Socialism českého člověka. Praha: ČSNS, 1946. str. 14

a snahou o ucelený náhled na eticky chápané češství, se jevila být postava Masarykova. Národním socialistům byl Alfou a Omegou. Masarykovská gloriola byla jistou zárukou Benešovy prezidentské autority a tím legitimizovala návaznost národních socialistů na tradici jejich prvorepublikových programů. Masaryk syntetizoval ve vhodném poměru vědeckou střízlivost a skepsi a republikánsky moderní, evangelicky strohý náboženský zápal, který právě jen národním socialistům dovoľoval se k Masarykovu odkazu přiblížit ze všech poválečných stran nejtěsněji. A především celým programem ČSNS rezonoval Masarykův příspěvek k řešení „české otázky“, stavěné Masarykem nikoli jako problém Čech, ale jako problém světový, problém globálního mravního směřování.¹⁶⁴

Především umožnila Masarykova filosofická persona straně národních socialistů dvojí přístup. Za prvé, myšlenkový odkaz prezidenta Osvoboditele byl barometrem národní očisty – každý, kdo nebyl „ražby masarykovské“, měl být prohlášen reakcionářem, čili označen slovem, jinak hledaným spíše ve stalinistickém slovníku.¹⁶⁵ Zároveň přihlášení se k Masarykovu odkazu otevíralo i jistý „konzervativní“ horizont, na jehož bázi bylo možné ztotožnit se s pozitivním prvorepublikovým odkazem, na něj navázat, brilantně se vyhnout hrozbě ideové nestability a prezentovat se jako vyzkoušený politický model.

Srovnával-li tak Jindřich Chalupický pověstné Sacco di Roma s Černým pátkem roku 1929¹⁶⁶, tvrdil-li že obě události nabývaly významu předělu a konce epochy, nebyla to tak docela pravda, neboť pro národní socialisty byla návaznost na určité tradice zcela klíčovou otázkou hledání vlastní identity ve válkou pozměněném světě.

2.5 Národní socialisté a české myšlenkové tradice

„*Ať chceme nebo nechceme, stojíme na ramenou toho, co bylo*“¹⁶⁷, mínil svým typicky lakonickým způsobem Ferdinand Peroutka, stojící po roce 1945 na pozici obrozených národních socialistů. Spolu s nimi se domníval, že přirozený odklon světa do politicky levých pozic byl Masarykem správně predikován s dvacetiletým předstihem, a sice na základě Masarykova článku *Svět jde doleva* z roku 1924.¹⁶⁸

Šel-li ovšem svět doleva, ať už hnán inspiračním zdrojem keynesiánství, příkladem

¹⁶⁴ MASARYK, TOMÁŠ GARRIGUE. Problém malého národa. Praha: Čin, 1946. str. 29

¹⁶⁵ ŠOLC, ANTONÍN. Poselství stoupencům. In: ŠANTRŮČEK, BOHUSLAV. Buřiči a tvůrci. Praha: Československá strana národně socialistická, 1947, str. 11

¹⁶⁶ CHALUPECKÝ, JINDŘICH. Konec moderní doby. *Listy*, 15. dubna 1946. roč. 1. číslo 1. str. 1

¹⁶⁷ PEROUTKA, FERDINAND. Dík minulosti. *Svobodné noviny*, 28. října 1945, roč. 1. čís. 133. str. 1

¹⁶⁸ PEROUTKA, FERDINAND. Není návratu. *Svobodné noviny*, 25. listopadu 1945, roč. 1. čís. 157. s. 1

sovětského experimentu nebo dotlačen k socializaci otřesem hospodářské krize třicátých let, nenabízelo se pro národní socialisty snadnějšího řešení, než se přihlásit k humanitně formulovanému „masarykovskému socialismu“, pročež tak učinil Petr Zenkl již v srpnu roku 1945.¹⁶⁹ Byla to přirozená manifestace sounáležitosti s Masarykem jako specificky českým filosofem, kterému dle některých náležel primát ve zpochybnění klíčové otázky kapitalistického podnikání, zásady laissez-faire, přitom byl zároveň viděn jako vizionář přístupů opačných, pretendent demokraticky chápaného socialismu, jehož humanizující smýšlení bylo vědomě koncipováno jako advokacie šetrného řešení sociální otázky.¹⁷⁰

Dvacetiletí první republiky vymezilo Masarykovi čestný piedestal v kolektivní paměti národa, neotřesený ani jistou kontrarevoluční rétorikou Beranovy pomnichovské vlády. Obecná heroizace Masaryka spájela v interpretaci jeho osobnosti dva póly – Masaryka levicového, tepajícího sociální darwinismus, formulujícího politiku Hradu a usilujícího ponejvíc o jednotnou spolupráci parlamentních táborů socialistických stran, jak svědčila jeho osobní participace na schůzce delegátů německé a české sociální demokracie na zámku v Hluboši roku 1920¹⁷¹ a jeho potomní ideové souputnictví s vedením národních socialistů, a pól druhý, nadkonfesijní a nadstranický, spatřujícího v Masarykově osobě překladu vůči „patologické sedlině“ a „balvan, stojící v cestě Gajdům.“¹⁷²

Oba póly, jeden sociálně progresivní, druhý, jež by bylo možno nazvat pólem vědomě uplatňované morální autority, byly k sobě vzájemně vztahovány svorníkem Masarykova řešení smyslu českých dějin. Hloubková sondáž *České otázky*, hledající kořeny domácí demokratické tradice v humanistickém myšlení 16. století, se stala výraznou stafází celé programové politiky národních socialistů, tradičním a nikoli hledaným ex post.

Současníci roku pětáctyřicátého hledali znovu vnitřní ideovou souvislost mezi zjevem Jana Husa, Komenského *Via Lucis* a samostatným politickým programem Palackého, na který Masaryk ve své státoporné úloze navázal, a který nyní bylo třeba rozvíjet o patrně nový, kvalitativně neotřelý článek řetězce, vylpynuvší ze zkušeností světové války.¹⁷³

Právě v otázce recepce a rozvíjení tradic se však národní socialisté ve svém uchopení problému socialismu nejvíce lišili především od obou stran marxistických, právě tento

¹⁶⁹ ZENKL, PETR. Socialismus a nacionalismus našeho hnutí. *Lidové proudy*, 10. srpna 1945. roč. 1, číslo 3. str. 1

¹⁷⁰ VANĚČEK, BOHUSLAV. O nové hospodářské smýšlení. Praha: Václav Petr, 1941. str. 5

¹⁷¹ BROKLOVÁ, EVA. Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918 – 1938. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1999. str. 57

¹⁷² BŘEZOVSKÝ, BOHUSLAV. Jednou budete šťastni. *Národní osvobození*, 14. září 1946, roč. 17, čís. 212, str. 1

¹⁷³ PALKOVSKÝ, KAREL BŘETISLAV. Dvě naše stěžejní otázky. *Čechoslovák v zahraničí*, roč. 7, číslo 16, str. 1

výchozí bod, zastřešující se ve vzduchu visící otázkou „jak dál?“ představoval rostoucí bariéru mezi stranami Národní fronty. Zatímco sociální demokraté viděli další evoluční vývoj české sociální otázky jednoznačně ve znamení marxismu (pomímám nyní tu frakci sociálně demokratické strany, kterou by bylo možno označit jako pravicovou) a jejich stanovisko jednoznačně odsuzovalo kapitalismus – také český kapitalismus – jako jasně antihumánní sílu, jejíž porážka byla „jediným východiskem“¹⁷⁴, nemohla ČSNS dospět do podobně radikálního stadia, už proto, že dle Petra Zenkla neměly Čechy nikdy svých vlastních „Kruppů, Thyssenů, Vanderbiltů, Rockefellerů.“¹⁷⁵ Proto bylo pro stranu jistě daleko snazší navázat na idealizovaný Masarykův odkaz, rub této spojitosti byl ovšem protkán podivuhodně neprozíravou apatií ke stinným stránkám první republiky.

Ve jménu sorokinovsko – masarykovského toužení po ideálním formulovalo vedoucí křídlo řešení československé budoucnosti jinak. Domnívalo se – jak to nejlépe vyslovil Karel Moudrý – že třetí republika navazuje *obsahově* na republiku první.¹⁷⁶ Proto směl Zenkl poměrně snadno kooptovat masarykovskou filosofii dějin do programových tezí strany a odvážit se komparace stranického bratrství s duchem Jednoty česko-bratrské.¹⁷⁷

Díky této široce pojaté optice se stranická ideologie mohla stát skutečnou rezonanční deskou pozitivního odkazu českých dějin. Hmatatelným odkazem specificky domácího socialismu bylo pro Zenkla učení Františka Matouše Klácela a Augustina Smetany, jež bylo možné organicky propojit s Masarykovým učením.¹⁷⁸ Historik Karel Slaviček zašel při své specifikaci národněsocialistických ideových zdrojů dále, když tvrdil, že do kruhu národních socialistů je nutno řadit Boženu Němcovou po boku Jana Nerudy.¹⁷⁹

Slavičkova historická perspektiva vedla spojnicí mezi obrozenou poválečnou stranou národních socialistů a revolučními událostmi roku 1848. Skupina intelektuálů, která se roku 1897 sdružili kolem Václava Klofáče, založila údajně svůj program na myšlenkové bázi revolučního klubu *Repeal*, na odkazu Emanuela Arnolda a J. V. Friče.¹⁸⁰

Zůstala-li Masarykova filosofie dějin přirozenou oběžnicí, jednotící silou stranického klimatu, pak Václav Klofáč hrál ve stranickém odkazu roli organizéra, který jako jediný

¹⁷⁴ OCH, JOSEF. Socialismus – jediné východisko! Praha: Čs. Sociální demokracie, 1946, str. 6

¹⁷⁵ ZENKL, PETR. Je ctí být ve straně kladiva, pera a klasu. In: ŠANTRŮČEK, BOHUSLAV. Buřiči a tvůrci: vzpomínky, úvahy...1897 – 1947. Praha: ČSNS, 1947. str. 56

¹⁷⁶ MOUDRÝ, KAREL. Staré tradice a nové výhledy. *Svobodné slovo*, 6.ledna 1946, roč. 2, čís. 5. s. 1

¹⁷⁷ ZENKL, PETR. Naše hlavní zásady. Řeč Dr. Petra Zenkla na I. Pracovní konferenci kulturních a školských pracovníků a vzdělavatelů strany v Praze dne 17. února 1946. Praha: ČSNS, 1946. str. 11

¹⁷⁸ Tamtéž,

¹⁷⁹ SLAVÍČEK, KAREL. Předchůdci národního socialismu. In: ŠANTRŮČEK, BOHUSLAV. Buřiči a tvůrci, vzpomínky, úvahy...1897 – 1947. Praha: ČSNS, 1947. str. 64

¹⁸⁰ Tamtéž, str. 61

mohl této filosofii vtisknout snáze uchopitelnou tvářnost a jejím povýtce nestejnorodým proudům vymezit ideově jednotné řečiště. Slovy přímých aktérů, Václav Klofáč stvořil národního socialistu jako společenský typ, jehož znakem je dobrosrdečnost.¹⁸¹

Klofáč též stanovil straně dlouhodobý cíl, „přenést Husa do éry fabrik a bank“, jinak vyjádřeno: nacházet v českém dějinném odkazu jeho socialistický smysl a základ a být tak zpřítomněným a živoucím svědomím národa, aby každému bylo zřejmé, že kdyby Hus manifestoval své myšlení v éře továrních komínů, vtiskl by své idey socialistický obsah.¹⁸² Klofáč stavěl národní socialisty nad stranickou geometrii jakožto hnutí, které věří ve vlastní vyšší poslání a samo sebe živí politickým mysticismem.¹⁸³

Ve svém vztahování ke Klofáčovu odkazu smělo vedení strany brát na zřetel zásadní text samotného Klofáče, monografii *Poslání národně sociální strany v českém národě. „Nezačínáme nic nového“*¹⁸⁴, tvrdil, ukazujíc na vzor českých bratří, z nichž především Chelčický a Komenský měli započít dílo, v němž se strana svým programem domnívala pokračovat. Ideál bratrské vzdělanosti a prostoty měl být akceptovatelnou léčbou krize moderního člověka, měl být „slovansky měkkým“ příspěvkem k disputaci o charakteru či směru budoucího socialismu a jeho programových řešení.¹⁸⁵

Z hlediska výše řečeného není možné nazírat národněsocialistický program jako jasně sekulárně humanistický nebo ateisticky pokrokový, právě naopak, náboženský akcent se skrze stranickou rétoriku opakovaně prolíná. Národní socialisty lze vnímat také jakožto stranu českého středostavovského protestantismu. Již v dobách první republiky se strana mohla opřít o solidní intelektuální potenciál moderní Církve československé, která byla přímo spirituálním partnerem, ideovým příbuzným strany, jejím duchovním zázemím.¹⁸⁶

Základ československé demokracie byl dle Jaroslava Stránského odedávna religiózní ve svém křesťanském smyslu a bez pozitivně chápaného křesťanského náboženství bychom takový základ nemohli vůbec specifikovat.¹⁸⁷ Když Stránský, který z vedoucích činitelů strany přilnul ke křesťanským hodnotám snad nejpatrněji, hovoří o humanitních nadlidských hodnotách, nedává jim rámec sekulární vzdělanosti. Svým válečným projevům vtisknul příležitostně podobu, připomínající pastýřský list, když hovořil o

¹⁸¹ ŠANTRŮČEK, BOHUSLAV. Václav Klofáč. (1868 – 1928). Pohledy do života a díla. Praha: Mladé proudy, 1928. str. 61

¹⁸² Tamtéž, str., 202

¹⁸³ Tamtéž, str. 59

¹⁸⁴ KLOFÁČ, VÁCLAV. Poslání národně sociální strany v českém národě. Vysoké Mýto, 1908. str. 5

¹⁸⁵ Tamtéž, str. 3

¹⁸⁶ OLIVOVÁ VĚRA. Politika československé buržoasie v letech 1921 – 1923. Praha: Československá akademie věd, 1961. str. 25

¹⁸⁷ STRÁNSKÝ, JAROSLAV. Hovory k domovu. 1.vyd. Praha: F. Borový, 1945. str. 195

„nevyčerpatelné dobrotě“, která spolu s „neselhávající spravedlností“ je vůbec základem sociální reformy a vyjádřením odvěkého lidského vztahování k biblické boží autoritě.¹⁸⁸ Obecná představa společného zákonodárce, v němž imaginace nachází tvůrce a svorník etických hodnot, je zároveň představou sdíleného programu osvětových hodnot.¹⁸⁹

Při příležitosti prvních poválečných vánočních svátků rozvíjely *Svobodné noviny* tuto úvahu: současný svět má k dispozici dvě „pomocné dlaně“, kterými hodlá dospět k nové společnosti na socialistickém základě. Jedna z dlaní je dialektickým materialismem. Ta slibuje být klíčem k pochopení sociálních vztahů, úlohy člověka v dějinách, slibuje být zralým náhledem na soudobou lidskou společnost. Stejně cíle si ovšem nárokuje druhá dlaň, která reprezentuje křesťanství. Pro druhou dlaň „*hlasujeme...proto, že tato cesta je okamžitě schůdnější, neboť dobře již známá a přístupná všem.*“¹⁹⁰

V poválečném Československu to byla strana lidová, která chápala ochranu tradičních křesťanských hodnot jako své hájemství. Ale jakkoli se tato strana pokoušela o varianty interkonfesionalismu, o překonání svého tradičního katolicismu a o oslovení veškerých konzervativně laděných voličů, přesto to byla především katolická víra, její tradice a její klérus, který stranu činil neopominutelnou ve veřejném prostoru. *Časopis katolického duchovenstva* vyjádřil v roce 1947 dilema katolíků: „*není a nebude nikdy možno mluvit o kompromisu mezi socialismem jako světovým názorem a křesťanstvím.*“¹⁹¹

Katolický diskurs ve svém stále živém klerikálním základu, rezignoval na v podstatě na možnost řešení sociální otázky v politické rovině. Respektive katolická „ecclesia“ má jako jediná „*možnost provést nepozorovanou revoluci ducha a srdce*“, motivována při svém úsilí „*vedením božského Pneuma*“.¹⁹² Obtížně uchopitelná, katolická mystická vize kontrastovala s prozaickým pojetím konfese, kterou by bylo možno označiti termínem „sociálně etický protestantismus“, souznící s Masarykovou osobní konfesí a tím ovšem se základní programovou orientací národních socialistů. Lze předpokládat, že v souboji o konzervativně laděný elektorát neměla strana lidová své pozice zdaleka stabilní, oproti tomu národní socialisté mohli tuto voličskou základnu svoji republikánsky a občansky korigovanou křesťanskou vírou dle Stránského pojetí oslovit mnohem snadněji (přiznáme-li konfesijnímu vymezení v tomto období jeho váhu).

Slovy Carletona Kempa Allena, jehož publikaci *Demokracie a jedinec* vydalo stranou

¹⁸⁸ Tamtéž, str. 201

¹⁸⁹ Tamtéž, str. 196

¹⁹⁰ VALENTA, EDVARD. Bezpečná dlaň. *Svobodné noviny*, 23. prosince 1945. roč. 1. čís. 180. str. 1

¹⁹¹ SVOBODA, JIŘÍ. Církev a dělnická otázka. *Časopis katolického duchovenstva*, Praha:Vědecký odbor křesťanské akademie, 1947 roč. 87, čís. 112, str. 21, 22

¹⁹² Tamtéž

řízené nakladatelství Melantrich počátkem roku 1948, křesťanství bylo náboženství těch početných jedinců, kteří uvízli v „osidlech stavů“, bylo naději „utlačovaných tříd.“¹⁹³

Kemp Allen zároveň dovozoval, že ve formě puritánského kněžství stálo evangelické křesťanství u počátku demokracie v Americe a stvořilo ideál člověka, který se namísto mystického bažení po ztraceném ráji „těší na nové možnosti“¹⁹⁴

Paralela s americkým evangelikanismem nás přivádí na dohled významné myšlenkové tendence, která výrazně formovala charakter národněsocialistického ideového diskursu. Jde o vztah ke Spojeným státům, k ideovému odkazu demokratické, sociálně pokrokové Ameriky, respektive, s ohledem na působení londýnské emigrace, jedná se bližší vztah vůči celému anglosaskému světu. Vztah k anglofonní a atlantické zámořské kultuře byl druhým pólem odvážného pokusu o konsensus ve spojení dvou zahraničněpolitických orientací národních socialistů. Skrze někdejší působení Václava Klofáče se totiž strana snažila prezentovat samu sebe jako stranu „nejslovanštější“, a to i s ohledem na zmíněné pojetí slovanství nikoli ve smyslu etnickém, ale etickém. Klofáčovo nadšené volání po spolupráci s Ruskem připomínal Petr Zenkl v září roku 1945 ve *Svobodném slově*.¹⁹⁵

Proklamované češství a slovanství v roli ideového kompasu ovšem předsedovi strany nebránilo nijak v příležitostném vyjádření obdivu k americkému spojenci. Ostatně nebyl to postoj zcela nelogický s ohledem na americký původ Charlotty Masarykové, rovněž tak nebylo možné ignorovat fakt, že americké akademické prostředí garantovalo po jistý čas tolik potřebné zázemí prezidentu Edvardu Benešovi, jak dosvědčil Bohuš Beneš ve své monografii *Amerika jde s námi*.¹⁹⁶ Před posluchači University of Chicaha vystoupil prezident v emigraci jako čelný advokát československé zahraniční mise, jako obhájce humanitní myšlenky v době, kdy Spojené státy nebyly zcela interesovány v evropských záležitostech. Přesto znamenala tato mise jistou stopu v americkém mediálním vědomí.

Beneše a jeho národněsocialisticky orientovaný doprovod sice odpuzovala ta americká mentalita, která prostřednictvím tehdejších vyšších tříd samu sebe definovala v „bílém“ smyslu anglosaského, sociálně – darwinistického „modu vivendi“¹⁹⁷, o to více ale Beneš upnul své sympatie k osobě amerického prezidenta Roosevelta, který svým, na americké poměry revolučním „Novým údělem“, signalizoval globální sociální reformu.

¹⁹³ ALLEN, CARLETON KEMP. Demokracie a jedinec. 1. vyd. Praha: Klub socialistické kultury, 1948. str. 14

¹⁹⁴ Tamtéž, str. 15

¹⁹⁵ ZENKL, PETR. Klofáč živý a věčný. *Svobodné slovo*, 23. září 1945. roč. 1. čís. 114. str. 1

¹⁹⁶ BENEŠ, BOHUŠ. Amerika jde s námi. Reportáž z přednáškového turné Edvarda Beneše po amerických univerzitách roku 1939. 3. vyd. Praha: Eva, 1998.

¹⁹⁷ Tamtéž, str. 36

Petr Zenkl patřil po válce k těm, kdož byli nejvíce oddáni odkazu nedávno zesnulého prezidenta. Již 19. května se nechal slyšet, že světový konflikt bude dobojován teprve ve chvíli, kdy jeho výsledkem bude takový evropský demokratický řád, jak jej formuloval „veliký a nezapomenutelný“ prezident Roosevelt.¹⁹⁸ Viděl v zámořské velmoci garanta demokratických svobod, vtělených do ústavy a do „ducha zákonů.“

Národní socialisté měli ostatně všechny důvody pro sympatie k politice Demokratické strany USA. Kromě již zmiňované naděje brzkých poválečných investic, jejichž úkolem bylo nastartovat také československou ekonomiku, hrál roli faktor praktické politiky.

Viděl-li totiž Zenkl ve Spojených státech defensora individuálních svobod, zachované dokumenty o relacích amerických veřejných představitelů k Československu představují svědectví důvěry, s jakou se Američané obraceli na stranu národních socialistů jakožto na ochranitelku demokratických pořádků a demokratického právního řádu. Během léta roku 1945 se americký Úřad pro strategické služby (OSS) domníval, že ČSNS s největší pravděpodobností zvítězí v poválečných volbách se ziskem 30 až 35 procent, a to díky vlivu Edvarda Beneše.¹⁹⁹ Američtí rozvědčící se dopustili mylného odhadu, jestliže roli prezidenta na tvorbu běžné každodenní politiky přisuzovali americké atributy, svůj díl sehrála i omezená znalost domácích poměrů a politických tradic, ale fakt, že Američané počítali s národními socialisty jako s budoucím politickým partnerem, se tím nemění.

V osobě amerického diplomata Steinhardta navíc národní socialisté našli osobnost, jež na rozdíl od jiných, nevkládala přehnané iluze do sovětského státního zřízení. Americký diplomat viděl v ruském sociálním experimentu především esenci teroru a barbarismu. Sám kdysi sloužil v Moskvě na zastupitelské pozici a tamější realitu hodnotil jednoduše jako „nesnesitelnou“, k nemalé Stalinově nelibosti.²⁰⁰ Člověk Steinhardtova ražení jistě byl vítanou posilou všem domácím antimarxistickým silám.

Publicisté z řad národních socialistů nabízeli českému čtenáři vítaný obraz každodenní reality amerického občana. Roku 1946 vydal Sociologický klub knihu Jana Blahoslava Kozáka *Rooseveltova Amerika* jako stručný souhrn zasvěcených glos a náhledů do nitra zaoceánské mentality. Kozák přiznával, že ve své, rozsahem nevelké práci, se soustředil zejména na vystižení života amerických středních vrstev.²⁰¹ Mimo zběžný náčrt denních zvyklostí tamější populaci však rozšířil své dílo rovněž o pozitivní hodnocení určitých

¹⁹⁸ ZENKL, PETR. Chceme republiku poctivě demokratickou. *Svobodné slovo*, 19. května 1945. roč. 1. čís. 8. str. 1

¹⁹⁹ LUKEŠ, IGOR. Československo nad propastí. Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945 – 1948. Praha: Prostor, 2014. str. 135

²⁰⁰ Tamtéž, str. 101

²⁰¹ KOZÁK, J.B. *Rooseveltova Amerika*. Praha: Sociologický kruh, 1946. str. 45

aspektů Rooseveltovy sociální politiky. Dle Kozáka Roosevelt doslova prosekal cesty „hustým lesem sociální tvrdosti“, přičemž tyto jeho cesty mohou snad sice v budoucnu „zarůstati býlím a křovím, ale už nikoli vysokými stromy.“²⁰² Viděno Kozákovým úhlem pohledu, Roosevelt korigoval svými leckdy tvrdými exekutivními opatřeními diference amerických společenských tříd a zahladil nejkřiklavější disonance mezi jejich různými zájmy a činil tak ve prospěch dělnické třídy. Kozák zvláště příznivě hodnotil schválený *Fair Labor Standards Act*, který v úloze federálního zákona stanovil minimální dělnické mzdy a v reakci na krizi 30. let posílil práva amerického proletariátu.²⁰³

Nejpopulárnějším národním socialistou, který na domácí půdě interpretoval svébytnost americké každodennosti, byl ovšem Otakar Machotka. Ve druhé polovině třicátých let studoval díky Rockefellerově nadaci sociologii na univerzitách v Chicagu, posléze také na katedře sociologie v Los Angeles.²⁰⁴ Své zkušenosti shrnul po válce do, co se rozsahu týče, dosti vyčerpávající studie *Amerika: její duch a život*. Specifická kombinace napůl populárně naučného, napůl vědeckého exkursu do života americké společnosti zůstala poté dlouho nepřekonanou prací. Přestože se Machotkova monografie orientuje především na vystižení rozdílů mezi evropským, potažmo českým a americkým pojmáním všedních záležitostí, je patrné, že celou řadu prvků americké mentality vnímal Machotka v jejich idealizovaném smyslu jako potenciálně kladné prvky při snaze o výchovu nového typu socialistického člověka. V kapitole *Ideál člověka* vyzdvihuje například respekt, s jakým Američané mezi sebou jednájí bez ohledu na původ. „*Projevování respektu ke druhému je silou, která uniformuje všechno jednání a chování Američanovo.*“²⁰⁵ Na jiném místě Machotka zdůraznil: „*Pro Američana je každý člověk...přítelem.*“²⁰⁶ Je otázkou, do jaké míry jsou uvedené formulace vyjádřením Machotkových vlastních sympatií vůči celku americké kultury a nakolik snahou po implementaci kladných vzorců chování.

Nejspíše lze říci – s ohledem na Machotkovu předešlou i potomní angažovanost – že jemu samému a přeneseně i straně národních socialistů, vyhovoval do jisté míry eticky podbarvený pojem anglosaského *commonsense*, který Machotka definuje jako „bezpečný smysl pro skutečnost“²⁰⁷, který jediný umožňuje vnímat sociální danost společnosti.

²⁰² Tamtéž, str. 35

²⁰³ Tamtéž, str. 26

²⁰⁴ MACHOTKA, OTAKAR. *Mezi domovem a exilem*. Praha: Maroli, 2001. str. 4

²⁰⁵ MACHOTKA, OTAKAR. *Amerika. Její duch a život*. Praha: Melantrich, 1946. str. 64

²⁰⁶ Tamtéž, str. 130

²⁰⁷ MACHOTKA, OTAKAR. *Americká sociologie: sociální podmínky vzniku a rozvoje*. Praha: Melantrich, 1938. str. 17

Commonsense se značně kryje s pojmem tradičního anglosaského pragmatismu. Plyne to již z obsahového charakteru obou termínů, jestliže oba nacházejí politický účel skrze hledání každodenního štěstí pro „člověka ulice“, v jeho přirozených podmínkách, v jeho přirozeném vývojovém prostředí a v souhlase s obecně přijímanou zkušeností.

Skrze ideální podobu svých literárních postav, reprezentoval u nás ideje pragmatismu nejlépe Karel Čapek. Právě k čapkovskému pragmatismu se vědomě hlásil Moudrý jako čelný ideolog národních socialistů. Pragmatismus, přesazený k nám jako moderní výron anglosaského intelektuálního prostředí, definoval Karel Moudrý svérázně. Jeho koncept definuje pragmatický přístup jako „*hrdinné odhodlání státi se obyčejným člověkem*.“²⁰⁸

Přijmeme-li *commonsense* jako doktrínu národních socialistů, stane se zřejmým, proč strana zaujímala skeptický postoj k tolika každodenním otázkám poválečné socializace. Lze se domnívat, že kritická stanoviska ČSNS k otázkám znárodnění a některým jiným dílčím otázkám sociálních reforem, se nezakládala na kamufláži či oportunistu, jejichž konečným záměrem byla podpora dřívějších kapitalistických záměrů, jak tvrdila zejména pozdější, normalizační marxistická historiografie²⁰⁹, ale vycházela z vratkých parametrů obtížně stabilizovatelné poválečné ekonomické sféry, jíž se svojí opatrností domnívala chránit před přehnaně revolučními zásahy. Že ministři národněsocialistické strany stáli úzkostlivě na pozicích Košického vládního programu a odmítali na základě až doslovné interpretace další znárodnění, doznala i sama normalizační historiografie.²¹⁰

Jak každodenní úsilí národních socialistů o aplikaci *commonsense* vypadalo v praxi, je patrné kupříkladu na postoji strany vůči tzv. pracovním brigádám, představujícím velmi účinný prostředek agitace ve prospěch KSČ. „*Student má studovat, švec spravovat boty, havíř dolovat uhlí*“²¹¹, hřímalo *Svobodné slovo* v reakci na značně revoluční pojetí práce dle radikálních instrukcí komunistů. Ani snaha po vybudování socialismu neměla rušit praxi vyzkoušený sociální řád. Přirozené vlohy lidských jedinců pro určité činnosti není možno mísit, korigovat anebo defraudovat v rámci všeobecného nadšení pro manuální práci. Naopak každý se musí uplatnit tam, kde je jeho místo, neboť jedině tak lze ručit za výkonnost kvalifikovaného průmyslu, který jediný mohl československé ekonomice obstarat množství tolik potřebných valut a vydobýt její dobré jméno.²¹²

V opozici vůči ultralevému charakteru budovatelského nadšení se pragmatismus členů

²⁰⁸ MOUDRÝ, KAREL. Národní socialism. Praha: Ústřední svaz československého studentstva. Tiskový odbor, 1930. str. 8

²⁰⁹ LHOTA, VÁCLAV. Znárodnění v Československu 1945 – 1948 Praha: Svoboda, 1987. str. 126

²¹⁰ Tamtéž, str. 127

²¹¹ Rovně a jasně. *Svobodné slovo*, 22. září 1945. roč. 1. čís. 113. str. 1

²¹² Tamtéž

ČSNS snažil stavět přirozené pojetí sociální skutečnosti, jak je nejlépe definovala česká sociologie. Sympatie pro stále ještě novou vědu byly mezi národními socialisty chovány již tradičně od dob první republiky, první místopředseda Beneš byl původním vzděláním sociolog, ale po druhé světové válce nabyl vztah k sociologii nových obrysů.

V součinnosti s proamerickou orientací a v soulase se svým povoláním sociologa zde opět vstupoval na scénu Otakar Machotka, když ve svých univerzitních přednáškových cyklech seznamoval pražské studenty s vědeckými závěry amerického sociologa slavné chicagské školy, Ellswortha Farise. S poukazem na Farise Machotka hovořil o teoriích davové psychózy a zaobíral se lidskou schopností nápodoby a přejímání vzorů.²¹³ Při té příležitosti si Machotka všímal moderních fenoménů, jež při utváření davových názorů hrály prvořadou úlohu a mezi nimiž figuroval zejména film²¹⁴ Především však Machotka zdůraznil roli intelektuálních vzorů, působících na psychologický profil mládeže, přičemž upozornil na vliv prezidentů Masaryka a Wilsona, jejichž charakter je příkladem všem „*mladým hochům, kteří mají intelektuální sklony a zároveň zájem o veřejné věci.*“²¹⁵ Síla vzoru neměla být z národněsocialistické perspektivy podceňena.

Daleko průkaznějším dokladem o sympatiích národních socialistů k sociologii se stal dokument *Návrh výchovy ideových pracovníků a šíření myšlenek ČSNS*, jehož motivací bylo podrýt stanoviska dialektického materialismu jakožto postoje zastaralého a v rámci společenských věd prý již neužívaného a nahradit jej „něčím lepším.“²¹⁶

Oním „lepším“ měla být dle rozhodnutí stranických lídrů vědecká práce sociologické školy brněnské univerzity, skupiny známé jako brněnská noetická škola. Metody tohoto mozkového trustu několika intelektuálů a jejich závěry, byly ve zmíněném stranickém dokumentu označeny jako „nejmodernější a nejosvědčenější“ a stranická ideologie měla být podána v soulase s „poznávacími formami této školy.“²¹⁷ Závěry brněnských vědců byly pak shrnuty do zásady, že „*chtíci jest možno ledacos, provést jen to, co se pohybuje v rámci přírodních, obecně platných zákonů.*“²¹⁸

Aplikace potenciálu praktické, pragmaticky pojímané sociologie, patřila v poválečném Československu k nejvíce progresivním tendencím, jichž byla ČSNS schopna. Na místě je se ptát, kteří z filosofů brněnské školy svými závěry nejvíce korespondovali s celkem

²¹³ MACHOTKA, OTAKAR. Sociální psychologie. Texty k přednáškám. Díl II. Praha: Bursík a Kohout, 1947, str. 7

²¹⁴ Tamtéž, str. 20

²¹⁵ Tamtéž, str. 21

²¹⁶ Návrh výchovy ideových pracovníků a šíření myšlenek ČSNS. In.: Tři roky. Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945 – 1948. Praha: Melantrich, 1991. str. 157 - 158

²¹⁷ Tamtéž, str. 157.

²¹⁸ Tamtéž, str. 161

národněsocialistického programu. Strukturalistické teorie Josefa Ludvíka Fischera do jisté míry koketovaly s marxismem a Emanuel Chalupný, který po válce pomohl straně formulovat její antiněmecký postoj, byl v dobách první republiky natolik skeptický vůči reformistickému programu národních socialistů, že titulovat jej termínem sympatizanta strany by bylo přinejmenším kontroverzním zacházením s fakty.²¹⁹

Nejvíce přitakával stranickému programu Inocenc Arnošt Bláha. Především byl Bláha sympatizantem Edvarda Beneše, kterého označoval za „*strážce duchovních hodnot ve společnosti lidské*.“²²⁰ V éře dosud nevidaného (a nikdy již neopakovaného) rozmachu evropské levice, představoval Beneš Bláhovi „pevný pól klidu a ostrov jistoty.“²²¹

Bláha ale definoval demokratický politický systém způsobem, s nímž se stranická vize socialismu musela nutně ztotožnit. Skutečně vyspělou, vývojově vyšší demokracii vidí Bláha jako v podstatě afinitní proces transformace, kdy politický materialismus je měněn v opak, v idealismus jednání, snoubený s realismem v praktických krocích.²²²

Takovou představou zajisté rezonuje zřetelné masarykovské echo, souhlasící s ideační koncepcí Sorokinovou. Nadto Bláha formuloval jedno z podstatných východisek, jímž se strana vymezovala vůči ideologii obou marxistických stran. Tomuto rozboru nechám ovšem prostor v následující kapitole, prozatím se spokojme s tvrzením, že Bláha vcelku konceptualizoval jeden z podstatných pilířů národněsocialistické ideologie.

Není však myslitelné tuto flexibilní, nejednotnou ideologii blíže charakterizovat aniž bych zmínil intelektuální přínos filozofa a estetika Františka Kovárny pro její celkovou tvářnost a další vývoj. Lze-li totiž říci, že určité křídlo národních socialistů, zastoupené Zenklem či Krajínou, představovalo organický prvek spojení s masarykovskou ideologií první republiky a víme-li, že v soulase s tímto vedoucím křídlem formulovala jistá frakce strany pozitivní vztah vůči aplikovatelné sociologii a pragmatickým představám ohledně uspořádání každodenní skutečnosti (Machotka), pak vklad Františka Kovárny při utváření národněsocialistických postojů spočíval ve specifickém přístupu osobnosti české literární a výtvarné estetiky, osobnosti schopné konstruovat vizi socialismu s jistě příhodným spirituálním nadhledem kunsthistorika a navíc osobnosti nadané ambicemi schopného organizátora. Díky nim dokázal Kovárna kolem své osoby soustředit skupinu intelektuálů, kteří pod zastřešujícím titulem *Klub socialistické kultury* nejen avizovali

²¹⁹ PECKA, EMANUEL. Sociolog Emanuel Chalupný. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2007. str. 17

²²⁰ BLÁHA, ARNOŠT, INOCENC. Kultura a politika. Brno: Zemská rada osvětová, 1946. str. 24

²²¹ Tamtéž

²²² Tamtéž, str. 29

snahu o rozvíjení odkazu někdejších pátečníků (a nemělo by zůstat bez povšimnutí, že mezi ony pátečníky patřil i již zmíněný J. B. Kozák), ale zejména představili veřejnosti koncept socialistického myšlení, který se výslovně dotýkal mety příznačného idealismu.

S užitím biblické rétoriky Kovárna pravil že, „*socialismus nepřišel do národní kultury zákon zrušit, ale doplnit.*“²²³ Jasně tím artikuloval, že smysl celé národní kultury není jen masarykovský a nenese se jen v ryzím duchu bratrského evangelikanismu, ale je ve své podstatě charakterizován jakousi pluralitní a konstantně přítomnou levicovostí, jak ostatně tvrdil též historik Karel Slavíček svými odkazy na „levicové“ literární angažmá Boženy Němcové. Kovárna viděl v levicovosti české kultury na prvním místě úsilí, jež se soustředilo na vytvoření vždy vyššího, „skutečnějšího“ typu národní kultury.²²⁴

Ve smyslu této opravdové národní kultury nahlížel Kovárna socialismus jako stálou obranu člověka „proti násilí, proti každému ponížení.“²²⁵

„*Je zneuctěním člověka, dělat z něj kolečko výrobního procesu.*“²²⁶ Výrok lze pokládat za základní premisu celého Kovárnova přístupu k socialistické otázce. Dle něj je nutno znovu zhodnotit teoretická východiska a tradice českého anarchismu 90. let 19. století. Tento český anarchismus, tříštěný kdysi názorovou nejednotností, byl dle Kovárny zcela unikátním souborem „našich neušlechtilejších socialistických tradic.“²²⁷

Přísluvečný anarchistický individualismus, kombinovaný s humanismem Masarykova ražení, byl základem Kovárnova přesvědčení, že za koncepci humanitního socialismu či jeho případnou konfrontaci s opozičními proudy, je plně odpovědná inteligence, která jediná je schopna akceschopné argumentace. Přeměna společnosti dle socialistické vize je dle Kovárny ideální příležitostí k prosazení inteligence jako sociální vrstvy. Je přímo povinností intelektuála být tvůrcem metodiky, s níž může být socialismus jako myšlenka původně abstraktní a ideální transponován do praktického života a stát se tím, čím býti má, totiž životním slohem.²²⁸ Tak Kovárna spoluutváří velmi nadčasové pojetí určitého společenství intelektuálů, kteří již nejsou spojeni jen ideovým manifestem, ale zážitkem společného úsilí o praktickou přeměnu politiky a nabízejí veřejnosti platformu, kterou je možno chápat jako uplatnitelné a funkční řešení sociální reality.

Kromě povšechné organizace publikační činnosti *Klubu socialistické kultury* tkví však

²²³ KOVÁRNA, FRANTIŠEK. Socialismus a národní kultura. Praha: Klub socialistické kultury, 1946. str. 28

²²⁴ Tamtéž

²²⁵ Tamtéž, str. 27

²²⁶ KOVÁRNA, FRANTIŠEK. Práce je kultura. *Svobodné slovo*, 6. února 1946. roč. 2. čís. 31. str.1

²²⁷ KOVÁRNA, FRANTIŠEK. Socialismus a národní kultura. Praha: Klub socialistické kultury, 1946, str. 7

²²⁸ Tamtéž, str. 15

značný Kovárnův přínos ve skutečnosti, že do jeho řad přivedl Bohuslava Brouka, tedy badatele natolik svébytného, že si na základě recepce jeho díla lze utvořit představu, jak nejspíše by se vyvíjel „kovárnovsky avantgardní“ směr národněsocialistického myšlení.

Brouk, za první republiky považován za extraordinárního „enfant terrible“ univerzitní české psychologie, stojí nutně ve zvláštním vztahu k národním socialistům. Nebylo by snad bývalo myslitelné, aby strana, pro kterou byl morální kredit jejich ideových lídrů takřka celou záštitou, ne-li programem, by svolila, aby v příznivé relaci s ní byl zmíněn člověk, který roku 1937 kupříkladu tvrdil, že etika je v zásadě přežitkem, jejíž život je ve světě moderních institucí a práva již jen uměle prodlužován a shrnul tuto svoji ideu do myšlenky, že „*duch humanity povznesl lidi k blbosti.*“²²⁹

O necelých deset let později však sám Brouk seznal, že turbulentní prostředí značného sociálního přerodu, podpořeného Benešovými dekrety, masivním nástupem komunistů do čela hnutí za co nejradikálnější společenské změny a značné zjednodušení ideových poměrů nové republiky klade celkem jiné podmínky pro výběr ideového tábora. Rovněž národní socialisté – i když snad jen ti, kteří byli otevřeni avantgardním poměrům, jako Kovárna nebo chicagskou univerzitou školený Machotka – viděli, že nové společenské poměry přivádějí, řečeno ve stylu novozákonní terminologie, do „chrámového předsálí“ jejich strany určité osobnosti, které by se před rokem 1938 s jejím programem nejspíše neztotožnili anebo ztotožnili jen s velikými výhradami. Po roce 1945, kdy „duch doby“ rezonoval předzvěstí budoucí socialistické společnosti, zažívali čeští intelektuálové typu Peroutky či Brouka novou genezi svého myšlení, jež se zjednodušením dobových kulis stávalo mnohdy podivuhodně jasnějším, vyhraněnějším, začasté dokonce lépe čitelným pro masové publikum, které by si jinak asi jen obtížně hledalo cestu k těm Broukovým dílům, v nichž se ve 30. letech zaobíral autoerotismem a satirou na manželství.

V roce 1946 však Brouk vydává v edici *Svazků a úvah* pod Kovárnovým vedením dílo zcela jiného zaměření. Útlá studie *Závažnost obecného vzdělání* konstatuje Broukovými slovy, že život moderního člověka je především „panickým útekem“ a strachem z vakua lidské duše, nedostatečně vzdělané, nedostatečně spirituální a ukázněné.²³⁰

„Níterný život“, který Brouk charakterizoval jako neutuchající snahu o vzdělanost, je jediným způsobem, jak trvale snížit vlastní životní náklady, minimalizovat jistou míru plýtvání, jak trvale řešit sám lidský vztah k ekonomické základně ku spokojenosti lidské

²²⁹ BROUK, BOHUSLAV. *Poslední dnové etiky*. Praha: Bohuslav Brouk, 1937. str. 19

²³⁰ BROUK, BOHUSLAV. *Závažnost obecného vzdělání*. Praha: Václav Petr, 1946. str. 9

osobnosti samé.²³¹ Broukovi je tedy člověk – a zde se dotýkal podstaty ideového programu národních socialistů – bytostí spirituální, uspokojitelnou jen na duševní bázi.

V *Závažnosti obecného vzdělání* se Brouk v podstatě dotýkal problematiky zbožního fetišismu, který z angažovaného občana činí pouhého konzumenta. Tento dobově dosti neotřelý pohled dále rozvíjel v obsažnější práci *Racionalisace spotřeby*. V úvodu zmínil „lepší doby lidstva“, k nimž prý lidstvo započatými sociálními reformami spěje,²³² není však myslitelné, aby nastalý pokrok byl uskutečněn bez stálého zjišťování opravdových potřeb lidstva. Studium lidských potřeb je „velmi naléhavým postulátem.“, bez něhož se neobejde akceschopná sociální politika státu a uspořádání jeho výrobních poměrů.²³³

Lidské potřeby mají ovšem svůj negativní rub, jímž je právě onen zbožní fetišismus ve formě planého nadšení pro hromadění statků. Brouk dokonce zavedl vlastní specifický termín *Procovství* ve snaze podložit zmíněný problém českým myšlenkovým obsahem. Smyslem *Procovství* je společensky neplodná touha po sebe prezentaci, která je ve svém důsledku spojena s polovzdělaností a je výsledkem překonaného stavu společnosti.²³⁴

Ke kvalitativně srovnatelnému pohledu na problematiku zbožního fetišismu, k plnému pohledu na frustrující spojení člověka s jemu odcizeným předmětem, dospěla například marxistická filosofie ve své nedogmatické odnoži až o poznání později.²³⁵ Tak národní socialisté učinili ze své obtížně uchopitelné ideologie (nikoli však nejednotné či zásadně nelogické ideologie), jistý klad, když jejich – měli bychom zde užít termínu moderního managementu - „ideamaker“ Kovárna dovedl vytvořit skrze národněsocialistická média velmi věrohodnou, vědecky podloženou platformu pro neotřelá sociologická pojetí, aniž by se tak dělo mimo stranické linie, ale naopak za jejich souhlasu a finanční podpory.

Závěrem kapitoly lze stranickou ideologii schematizovat s jistým přispěním metafory. Nejprve – nelze tuto ideologii vnímat jako jednotlivé vyjádření směrodatné tendence, jíž by bylo možné vtěsnat do pohodlného rámce heslovité agitace. Spíše si ji lze představit jako podobnou *strukturu* proslulého bruselského Atomia, kdy jednotlivé prvky se zdají být sobě vzájemně vzdáleny, a tím nestejnorodé či přímo protikladné, ve skutečnosti ale vzájemně souhlasící a spolupracující. Jakési vnější prostředí, kterým tato struktura byla zásadně formována, bylo představováno vypjatým stranickým antigermanismem, jímž

²³¹ Tamtéž, str. 11

²³² BROUK, BOHUSLAV. *Racionalisace spotřeby. Základní problémy projektování*. Praha: Vydavatelstvo Architektury ČSR, 1946. str. 3

²³³ Tamtéž, str. 6

²³⁴ Tamtéž, str. 12

²³⁵ Nejlépe a nejzřetelněji pronikl k problému Erich Fromm ve svém bestselleru „*To Have or to Be?*“, titul poprvé vyšel roku 1976, česky jej pak vydalo Naše vojsko v roce 1992.

se jako opozitum modelovalo pozitivně chápané češství, nesené domnělými vazbami na intelektuálně chápané tradice českého obrození a české protestantské reformace.

Vyhnete-li se termínu „masarykismus“, pak roli nosné vazby zde přinejmenším hrála Masarykova filosofie českých dějin, dotvářená zastřešujícím étosem osobnosti přímého pokračovatele a politického zástupce této tradice, doktora Edvarda Beneše, přičemž jeho dílo *Demokracie dnes a zítra* dodávalo přejaté tradici punc aktuality.

Jádrem struktury bylo trio Masaryk – Klobučák – Beneš ve smyslu vymezení pozitivně přejímané tradice první republiky. V souhlase s tímto jádrem formulovalo svoji přímou poválečnou politiku nejužší stranické vedení reprezentované Zenklem, Krajínou anebo Františkou Zemínovou, Ivanem Herbenem či právě v roli „šedé eminence“ vystupujícím prezidentem Benešem, za přispění ideologa Šantrůčka a historika Slavíčka.

Na základě Masarykovy teze o „světovosti“ české otázky bylo však toto motivováno snahou po širokém společenském uplatnění svojí představy socialismu. Tak formuloval Jaroslav Stránský otázku národněsocialistického pojetí odkazem na křesťansky chápaný humanismus, Otakar Machotka mimo své teze o specifčnosti „české duše“ extenzivně rozšiřoval spolu s Kozákem daný okruh snahou o pochopení a import amerického typu demokraticismu, jehož smyslem měla být příbuznost s demokraticismem českým (srovnání ve stylu Masaryk – Wilson, Roosevelt – Beneš) a Karel Moudrý konceptualizoval, coby již tradiční ideolog strany, své pojetí v díle *Přehledka* snahu o socialismus jakožto nejen vyvrcholení tradičního odkazu české etiky, ale etiky vůbec, v jejím antickém smyslu.

Až metafyzicky pojímaný základ struktury je však ohraničen a dál rozvíjen svébytným smyslem pro praktickou sociologii a pragmatismus, který však neztrácí ze zřetele řešení všelidských otázek, ale naopak je příležitostně řadí do chladně racionálního rámu onoho *commonsense*, jindy jej, prostřednictvím Kovárny a *Klubu socialistického kultury*, vede až do mezí poetického vnímání lidské skutečnosti, do tajů zkoumání lidské psyché.

Avšak svébytně – a zde je potřeba navázat – se stranická ideologie rozvíjí ve vztahu ke svému tradičnímu oponentu, totiž marxistické filosofii dějin a společnosti.

Kapitola 3. Strana a komunisté – dvě vize socialismu ve vzájemné konfrontaci

Bylo by snad možné dojít na základě předchozí kapitoly k závěru, že strana národních socialistů nabízela československé veřejnosti program nejen srozumitelný v symbolické řeči odkazů na směřodátne principy, ale také všeobsahující, tedy takový, s nímž národní kolektiv jako celek mohl být snadno uveden do vztahu pozitivní korelace, jinak řečeno program sofistikovaný, skrze nějž mohla strana doufat ve snadné volební vítězství.

„*Netěšme se ještě předčasně, bratři a sestry, z nastávajícího vítězství,*“²³⁶ varoval však úvodem roku 1946 Jaroslav Stránský při vědomí síly politického giganta, jenž na scéně domácí veřejné sféry nejen dále rostl, ale čerpal z vlastní, někdejšího působení určené role obratného taktika, jehož dobře rozehraná partie slibovala po květnovém osvobození připravit národní socialisty o nejednu těžce vydobytou pozici.

Tímto gigantem byla samozřejmě komunistická strana, halící svoji prvorepublikovou politickou zkušenost do vznešené teze o „odkazu revolučních tradic.“ Národní socialisté se s komunisty střetávali na několika úrovních – v rovině praktické politiky, prováděné zejména na venkově v duchu urputného zápasu o místa v národních výborech, v rovině ideové jako se svým přirozeným oponentem a konečně nové – a nejdůležitější, protože jen obtížně kontrolovatelné – ohnisko sporu vzniklo díky jen zpola vyřčené otázce, která ze dvou nejsilnějších stran poválečného Československa se vyjví veřejnému mínění v oné nárokové roli skutečného defensora národních tradic, v roli nového „lídra“ národa.

Nová komunistická rétorika byla nečekaná a více než čímkoli jiným byla efektivním spojením antikapitalistického radikalismu a národního patosu. KSČ prokázala vskutku obdivuhodnou schopnost direkce své členské základy, když za osm neděl po podepsání mírových smluv dokázala uspořádat první krajskou konferenci, a sice za masové účasti svých příznivců a členů, nastoupivších na místo starších, nedávno umučených držitelů rudé stranické legitimace.²³⁷ Novým sympatizantům strana slibovala, že v nadcházející době socialismu „každý dělník bude inženýrem“ a fyzická práce nebude dále známkou společenské marginalizace.²³⁸ „Nejobětavější a nejvzornější“ ochránci národních zájmů prezentovali možným voličům lákavé vize socialistického uspořádání, sami se pasující do postavení přirozeného a nejdisciplinovanějšího intelektuálního předvoje.²³⁹ Dlužno

²³⁶ STRÁNSKÝ, JAROSLAV. Cesta strany. *Svobodné slovo*, 4. ledna 1946. roč. 2. čís. 3 str.

²³⁷ ŠVERMOVÁ, MARIE. Budujeme silnou komunistickou stranu Československa. *Rudé právo*, 29. července 1945, roč. 25 číslo 70, str. 1

²³⁸ SLÁNSKÝ, RUDOLF. Co je komunistická strana? Praha: ÚV KSČ, 1945. str. 1

²³⁹ Tamtéž, str. 11

řící, že program socialismu, tak, jak jej představovali komunisté, nejenže byl příslibem tolik žádaného osvobození dělnické třídy od každodenních strastí manuální práce, nýbrž byl rovněž adekvátní odpovědí na přirozenou touhu zdecimovaného národa po novém způsobu vitalistického a optimistického nazírání sociální skutečnosti. Na pracovištích měla být odložena všechna někdejší privilegia, opuštěno stavovské nazírání a nastolen étos soudružství jako kamarádské spojení mezi inteligencí a dělnictvem.²⁴⁰ E. F. Burian vnesl do idealizované představy budoucí beztřídní společnosti osobitě romanticky smělý závan, snil-li na stránkách *Svět v obrazech* o žlutých klasech a ohni vlčích máků, na jejichž pozadí se vyjímá pracující člověk.²⁴¹ „Potřebujete zdravý pohyb svých boků pro generaci, kterou budete rodit novému Československu,“²⁴² vyzýval Burian sotva dospělé dívky k horečné pracovní aktivitě v duchu představy, sdílené stalinskou agitací hluboko do padesátých let, že mládí a vitalita představují optimistickou budoucnost. Tento nový vitalismus, podbarvený umělecky srozumitelnou vizí socialistického realismu, byl svým způsobem jen obtížně vyvratitelný, či lépe – těžko se proti němu stavěla lepší vize.

„Orální pohotovost“, tak charakterizoval ve svých pamětech profesor Černý výraznou schopnost komunistických vůdců – na mysli měl zejména Kopeckého – podepřít líbivou vizi příhodnými slovy a vhodně zvolenou agitací.²⁴³ Příznačná výřečnost umožnila řadě předních komunistů, od Kopeckého či Zápotockého až po Buriana a Štolla – cítit se jako „tribunové lidu“, přičemž oslovovaná veřejnost patrně jen zřídka brala na zřetel fakt, že úderná hesla a poetické obrázky E. F. Buriana jsou často jen „koktaily, dobře namíchané Kominformou“, jak rovněž profesor Černý celou věc posuzoval.²⁴⁴

Domníval-li se roku 1973 Ivan Sviták, že KSČ triumfovala po válce především z toho důvodu, že převzala roli obhájce programových zásad sociální demokracie²⁴⁵, předestřel takto jen část nesnadno sestavitelného klíče komunistického úspěchu. Východisko části české historiografie, že základní kámen úspěchu KSČ spočíval ve schopnosti této strany dostatečně rychle obsadit klíčová ministerstva a navíc si vydobýt jisté pozice i na těch ministerstvech, která přímo nespádala do komunistické direkce²⁴⁶, také nepodává dosti

²⁴⁰ KLIMENT, GUSTAV. Více přátelství mezi dělníky a úředníky. *Rudé právo*, 4. srpna 1945. roč. 25, číslo 75. str. 1

²⁴¹ BURIAN, E. F. Potřebujeme pracovní síly na obdělávání našich polí. *Svět v obrazech*. Týdeník ministerstva informací, 30. června 1945. roč. 1. čís. 2. str. 10

²⁴² Tamtéž

²⁴³ ČERNÝ, VÁCLAV. Paměti III 1945 – 1972. Brno: Atlantis, 1992. str. 148

²⁴⁴ Tamtéž

²⁴⁵ SVITÁK, IVAN. Nesnesitelné břemeno dějin. *Novosvětská symfonie*. Praha: Orbis, 1990. str. 65

²⁴⁶ LUKEŠ, IGOR. Československo nad propastí. Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945 – 1948. Praha: Prostor, 2014. str. 115

konkrétní představu o charakteru komunistického triumfu. Nejjednodušším, patrně však nejpádnějším argumentem pro komunistické vítězství ve volbách roku 1946 byl fakt, že komunistický program byl „nejodvážnější a nejlogičtější“ a navíc nabízel jazykově dosti srozumitelnou formou „každému něco“, takže oslovil široké spektrum voličů, dokonce živnostníky a praktikující křesťany.²⁴⁷ Široce koncipovaná programová východiska zcela zřejmě zasahovala i do ideového hájemství národních socialistů a tak lze parafrází výše zmíněného Svitákova tvrzení doložit, že si komunisté neosvojili jen program sociálních demokratů, ale rovněž československých národních socialistů.

Dokladem je Nejedlého text, publikovaný roku 1946 jako *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*. Česká kulturní obec vnímala Nejedlého jako osobnost na pomezí dvou myšlenkových okruhů. Herderovský romantik se v Nejedlém setkal s historikem Gollova myšlenkového ražení a výsledek této syntézy byl zjevný – Nejedlý jako vědec přitakával představě českého národa jako „božsky povoláného tvořit dějiny“, přitakával představě českého národa, geniálně nadaného pro tvorbu dobra a pravdy v dějinách.²⁴⁸

Zmíněná Nejedlého publikace není typickou marxistickou interpretací, není totiž onou filipikou proti buržoazní politice středních vrstev, jako ve Švermově *České otázce*²⁴⁹, ale naopak je stručným zhodnocením kladného odkazu českých dějin dle kritéria lidovosti.

„Musíme umět překládat historické zjevy do dnešní řeči“²⁵⁰, je Nejedlého svrchovaná premisa pro hodnocení českých historických dějů, jejichž základem je revolučnost.²⁵¹

Zajisté došel Nejedlý k závěru, že komunistická strana – a právě jen ona – disponuje právem se k této tradici přihlásit ze své pozice strany nejlidovější, z pozice těch, „kdož se lidu nebojí.“²⁵² Lidovost chápaná ve smyslu politického pojmu nabyla rázu přirozené oběžnice stranického programového jádra, tvořeného marxistickou ideologií.

Josef Josten ve své publikaci *Československo žaluje*, vyšlé poprvé v autorově britském exilu a určené také pro britského čtenáře, se coby publicista zaobíral široce rozčleněnou metodikou komunistického plánu na získání veškeré moci ve státě. Josten byl zejména toho mínění, že v celém komunistickém plánu hrála klíčovou roli psychologická válka.²⁵³

Přihlášení se k českému dějinnému odkazu v pozitivním smyslu se jevílo jako logické.

²⁴⁷ Tamtéž, str. 180

²⁴⁸ NEJEDLÝ, ZDENĚK. *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*. Praha: ÚV KSČ, 1946. str. 39

²⁴⁹ ŠVERMA, JAN. *Česká otázka ve světle marxismu*. Praha: K. Borecký, 1933.

²⁵⁰ NEJEDLÝ, ZDENĚK. *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*. Praha: ÚV KSČ, 1946. str. 22

²⁵¹ Tamtéž, str. 30

²⁵² Tamtéž, str. 45.

²⁵³ JOSTEN, JOSEF. *Československo žaluje*. Praha: Naše vojsko, 1993. str. 66

Dokonce jako nezbytné. Ale s užitím Nejedlého optiky lidovosti šlo, zdá se, o skutečně konkurenční zasahování do programové svébytnosti národních socialistů. Tam, kde historik Slavíček staví Boženu Němcovou na piedestal českého národního socialismu jako jeho ideovou předchůdkyni, tam Zdeněk Nejedlý charakterizoval Němcovou jako tvůrkyni celého typu lidské osobnosti, když říká, že Němcová v Babičce vytvořila typ člověka „morálně tak vysokého, že se vedle ní ztrácejí všechny důstojnosti světa.“²⁵⁴

Mínil -li Machotka ohledně hudby Smetanovy, Sukovy či Foersterovy, že je to typ hudebního výrazu, plně odpovídající potřebám české duše²⁵⁵, pak tvrdil Nejedlý, že po stránce politické byl náš přední skladatel Bedřich Smetana „skrz naskrz levý člověk.“²⁵⁶ Dokonce ani lidovci, po roce 1945 se hlásící na křesťanském základě k tradici katolické i evangelické, k odkazu svatého Václava a Karla IV, stejně tak jako k dědictví Jana Husa²⁵⁷, si nemohli být jisti nezczizitelnou originalitou vlastního ideového zázemí. Slovy publicisty Kárného se totiž komunisté hlásili i k odkazu cyrilometodějské tradice, byť smysl pouti soluňských bratří chápali v ryze sekularizované podobě, Cyril a Metoděj položili prý základy budoucího ideového spojení Čechů a Slováků a jejich odkaz je předznamenáním osobité československé státnosti a je dle Kárného symbolem boje proti německému útlaku a staletému germanizačnímu vlivu.²⁵⁸

Nejedlý prokázal, že husitskou tradici viděli komunisté jako svoji doménu. O to méně hodlali postoupit aktuální zhodnocení husitského revolučního odkazu ostatním stranám. Jan Hus byl pro komunisty důležitým symbolem, skrze jehož kostnické martyrium bylo možné vtisknout veřejnému povědomí obraz Jana Husa jako předchůdce komunistické politiky. Když roku 1947 selhávala na pozadí extrémního sucha dříve tak proklamovaná shoda stran Národní fronty a gradovala politická krize, otisklo *Rudé právo* drobnou část jednoho z Husových listů z Kostnice, pasáž, ve které náboženský reformátor apeloval na národní jednotu a soudržnost.²⁵⁹ Ladislav Štoll vyslal pak do sekretariátů ostatních stran jasný vzkaz: komunisté napříště nepřipustí, aby kdokoli revidoval Husův odkaz ve stylu oficiálních prvorepublikových oslav.²⁶⁰ Prostor svobodné intepretace se zdál být omezen na několik málo periodik a jejich redakčních okruhů (Peroutkův *Dnešek* může sloužit za příklad), ale otěže revolučního výkladu národního dědictví plně přebírali komunisté.

²⁵⁴ NEJEDLÝ, ZDENĚK. Komunisté – dědici velikých tradic českého národa. Str. 35

²⁵⁵ MACHOTKA, OTAKAR. Socialism českého člověka. Praha: ČSNS, 1946. str. 14

²⁵⁶ NEJEDLÝ, ZDENĚK. Komunisté – dědici velikých tradic českého národa. Str. 36

²⁵⁷ PECHÁČEK, J. Co chce čs. strana lidová. Praha: Universum, 1946. str. 15

²⁵⁸ KÁRNÝ, M. Cyrilometodějská tradice. *Rudé právo*, 5. července 1945, číslo 50, str. 1

²⁵⁹ Stůjte v jednotě a nedejte se ničím na světě rozdělit! *Rudé právo*, 5. července 1947. r. 27 č 156. str. 1

²⁶⁰ ŠTOLL, LADISLAV. Husitská tradice a naše budoucnost. *Rudé právo*, 6. července 1945. čís. 51. st. 1

Tak tomu bylo nově i s Masarykem. KSČ si uvědomovala, že bez pevného postoje vůči osobnosti prezidenta Osvoboditele, bez kladného zhodnocení jeho odkazu, není možné oslovit liberální sféru veřejného mínění a získat alespoň jistou její díl pro komunistický program. Současně stály Masarykovy myšlenkové teze v pozici úhelného programového východiska národních socialistů, největších komunistických oponentů a bylo tedy nutno akcentovat ty složky Masarykova odkazu, které více vyhovovaly představám elektorátu KSČ. Masaryk – etik a profesor filosofie, měl být viděn pod jiným úhlem, jako vytrvalý oponent pražské buržoazie a konzervativního maloměšťáctví, jako oponent Kramářův.

Masaryk v komunistickém pojetí neměl být jen garantem etických zásad, přenesených do praktické politiky, měl být avantgardní personou sociálního pokroku a zejména měl být tím, kdo se již v dobách konzervativního mocnářství dovedl oprostít od úzkoprsého světa „šosáckých předsudků.“²⁶¹ Nově tu stál Masaryk před marxistickým soudem dějin ne již jako reprezentant prvorepublikové buržoazie, ale jako přítel proletariátu.

Přirozeným komunistickým arbitrem, hodnotícím v marxistickém pojetí širší význam Masarykova odkazu, byl opět Zdeněk Nejedlý. Ve svém stručném souhrnu Masarykova dějinného významu, vydaného pod titulem *T. G. Masaryk* roku 1946, Nejedlý nepopíral rozpor mezi myšlením někdejšího prezidenta a marxismem. *Otázka sociální*, navzdory svému významu, nečinila z Masaryka ještě socialistu, protože „*nežádal vytvoření zcela nové společnosti, jak chce socialismus*“²⁶² Čelil proto sice občasné nepřízni dělnických vrstev, Nejedlý tu však vystupuje jako jeho obhájce, tvrdí-li, že „*nebyla jeho vina, že ve svých ministrech nenašel pro to dost schopností a zejména ne dost odvahy.*“²⁶³

Především Nejedlý dochází dvojího přehodnocení Masarykovy filosofie a obojí toto přehodnocení bylo zásadním rozporu s viděním Masaryka dle národních socialistů. Tak zejména Nejedlý nevidí v roce 1946 rozpor mezi zkušeností revoluce v SSSR a vkladem Masarykovým, naopak je mu právě proto povinností rozvíjet dále Masarykovo myšlení za přispění účinné syntézy obojího.²⁶⁴ S ohledem na prosazení nutné sociální revoluce je třeba se nebát i jisté tvrdosti a radikality. „*Ano*“, přitakal Nejedlý, „*Ježíš je ideál, je cíl. Ale aby mohl být uskutečněn, je někdy třeba i Cesara.*“²⁶⁵ To bylo něco zcela zásadně nového, proti národněsocialistickému reformismu zde zazněl akcent revoluční, bylo to

²⁶¹ KÁRNÝ, M. T.G.M. Rudé právo, 14. září 1945., roč. 25.číslo 109. str. 1

²⁶² NEJEDLÝ, ZDENĚK. T. G. Masaryk. Praha: Svoboda, 1946. str. 33

²⁶³ Tamtéž, str. 47

²⁶⁴ Tamtéž, str. 51

²⁶⁵ Tamtéž, str. 53

kvalitativně nové zhodnocení Masarykovy osobnosti v akčním smyslu. Masaryk je zde Nejedlým podán v interpretaci pro dělnické vrstvy k protikladu ke středostavovskému humanismu náboženské protestantské etiky, v jejichž tendencích hájili Masaryka právě Zenklovi národní socialisté a ti, kdož hájili obecně zavedené prvorepublikové tradice.

Druhé Nejedlého přehodnocení spočívalo v odlišném hodnocení Masarykovy stěžejní *České otázky*. Pro národní socialisty nebylo toto dílo jen částí mozaiky jejich ideového programu, ale také mementem někdejšího bratrského humanismu, který chtěly vlastním pojetím bratrství dále rozvíjet a vtisknout mu dobově aktuální politické kontury. Nejedlý ovšem přesunul těžiště smyslu *České otázky*, neboť dle jeho představ byl zde Masaryk na prvním místě obhájcem husitské revoluční tradice, v níž měl vidět *lidštější* pohled na člověka.²⁶⁶ Naopak humanistické bratrství, stavěné Masarykem za obsah a základ jeho vlastního pojetí humanismu, neodpovídalo dle Nejedlého české lidové potřebě a volání po revolučnosti, postrádalo skutečně silný sociální akcent a bylo především odkazem na tradičně chápanou „revoluci shora“, kterou lidové vrstvy nikdy zcela neakceptovaly.²⁶⁷

Veřejnosti byl Nejedlého pojetím adresován zřejmý historický mýtus, který však nelze chápat jako účelovou mystifikaci jako spíše druh podání, které v podání autora natolik věří ve vlastní objektivitu a faktičnost, že se v jeho konturách ztrácí charakter představy či myšlenkového konstrukt, který je jinak typický pro vědecké pojetí práce.²⁶⁸

Nepochybně bylo Nejedlého vidění „české otázky“ v jejím celku poněkud kantorsky schematické, ale lze v něm spatřovat mistrovství zkratky, které při populárně naučném podání mělo ambice oslovit masy továrního dělnictva, je nasnadě, že se ideologie ČSNS dostávala v kontrastu s Nejedlým do patrně defenzivního, ohroženého postavení. Navíc nebylo komunistické osvojení Masaryka jedinou hrozbou pro široce pojaté myšlenkové výstupy národních socialistů, v polemice s KSČ museli obhajovat i jiná, bytostně vlastní témata a koncentrovat energii řadového členstva na obsáhlý ideový zápas.

S ohledem na oficiální postoje ždanovovského ražení, převzaté sekretariátem KSČ brzy po Únoru, se může zdát překvapivé, s jakou samozřejmostí komunisté pozitivně vnímali určité segmenty americké historie a kultury. Jen obtížně mohli konkurovat Machotkově erudici ohledně znalosti tamních reálií, přestože ani oni, mimo jiné díky zahraničním avantýrám Otty Katze (známého jako André Simone), nezůstávali zcela

²⁶⁶ Tamtéž, str. 30

²⁶⁷ NEJEDLÝ, ZDENĚK. Komunisté – dědici velikých tradic českého národa. Str. 26

²⁶⁸ RANDÁK, JAN. V záři rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948 – 1956. Praha: Nakladatelství LN, 2015. str. 49

bez konexí na denní realitu severo- i středoamerickou.²⁶⁹ Když však Kamil Winter psal roku 1947 pro *Rudé právo* svoji glosu „Duch 4. července.“, nedokazoval jí vlastní zběhlost ve znalosti amerických dějinných reálií. Jeho záměrem bylo dokázat, že KSČ osvojuje pro sebe též svébytně chápané americké revoluční tradice, že tedy stranou protiamerickou a není ani stranou, která by vysloveně stála výlučně na pozicích vypjatého sovětofilství.

Winter připomínal, že tak jako pro Marxe a Engelse, tak i pro dnešní komunisty zůstal Abraham Lincoln „čestným synem dělnické třídy.“²⁷⁰ Odkaz Lincolnovy osobnosti užíli komunisté jako matrice pro kritiku činnosti soudobého Rankinova výboru, zabírajícího se „neamerickou“ činností, stejně jako pro odsudek amerického rasismu.²⁷¹ Ať už ale byl původní záměr a cíle jakékoli, jisté bylo jedno – národní socialisté již nemohli tvrdit, že jsou těmi nejsilnějšími, kdo do prostoru veřejné debaty oněch let vnáší téma amerického pokrokářství „rooseveltovského“ stříhu a naopak nezvykle „globální“ Winterův pohled mohl vyjít vstříc těm, kdo snad pochybovali o liberalizaci KSČ.

„*Tvrdohubost komunistů nelze překonat*“²⁷², byli nuceni konstatovat národní socialisté zejména na úrovni obcí a krajů, a to pod vlivem soustředěného nátlaku, který se zdaleka neodehrával jen na poli myšlenkového zápasu a boje o přisvojení programu.

„*Komunisté jsou drzí jako opice*“²⁷³, zněly stížnosti. Zmíněná drzost měla následující formy: nerespektování (nejvíce těsně po osvobození a v různé intenzitě) smluv, majících zajistit na úrovni obcí paritní zastoupení politických stran. Komunisté leckde uzurpovali pro sebe fakticky úplnou moc, zaplavovali obce vlastními agitačními materiály, pročež ostatním stranám nezbylo než hovořit o skutečném teroru.²⁷⁴ Jinde bylo členům ČSNS vůbec znemožněno provozovat jakoukoli agitaci, neboť komunisté uzurpovali pro své potřeby obecní tiskárny.²⁷⁵ Politický start do obrozeného veřejného života společnosti se komunistům povedl patrně ze všech stran nejlépe, díky horečné a nejlépe organizované aktivizaci členstva. Oponovat taktickým tahům komunistů si žádalo logicky vytříbenou argumentaci, jasné programové hledisko. Protikomunistická opozice kalkulovala ovšem také s možností jistého nalomení legendy o heroickém zapojení komunistů do odboje.

²⁶⁹ Podrobnosti viz BARTEČEK, IVO. Československý antifašistický exil německého jazyka v Mexiku (studie a dokumenty). Ostrava: Repronis, 1999

²⁷⁰ WINTER, KAMIL. Duch 4. července. *Rudé právo*, 4. července 1947. roč. 27 číslo 156. str. 1

²⁷¹ Tamtéž

²⁷² Národní Archiv, Archiv České strany národně sociální, číslo fondu 1302, karton 75 „Všeobecná zpráva o zkušenostech získaných s ostatními politickými stranami v kraji Česká Lípa.“

²⁷³ Tamtéž

²⁷⁴ Tamtéž, složka 1945a, podsložka K, „Kafka – Kusý.“

²⁷⁵ Tamtéž, složka 1945c, oddíl „Morava“ Týká se Uherského Hradiště

„Dnes se o nich píše pohádky“, postěžoval si s trpkostí Ivan Herben, „o jejich ilegální činnosti v táborech, ale nepíše se o tom, kolik desítek tisíc vězňů tito němečtí komunisté ve službách německého nacismu umučili přímo nebo poslali na transport smrti.“²⁷⁶

Českému čtenáři Herben připomínal skrytou táborovou správu, kdy dobrá organizace komunistů umožnila masu tzv. „heftlinků“ v rámci možností hierarchicky členit, přitom vyznavači marx-leninismu řadu výhod, plynoucí z kolektivní podpory soudruhů.

Obvinění vznesená Herbenem byla vážná a nepochybně přispěla k eskalaci konfliktů uvnitř Národní fronty, sama o sobě ovšem k podvrácení životaschopnosti ideologie KSČ nemohla stačit. Již na sklonku války předpovídali národní socialisté, jak velikou oporou bude komunistům uzavřená československo – sovětská smlouva.²⁷⁷ Klátilova prognóza počítala s dramatickým vývojem na domácí politické levici.²⁷⁸ Nebyla by tak oprávněná domněnka, že snad národní socialisté vstupovali do daného souboje nepřipraveni. Ale dokonce odhlédneme-li od toho, s jako grácií se komunistům podařilo artikulovat témata národněsocialistického programu, nemohla být ČSNS připravena na ofenzivní nástup dříve neznámých praktik, jako bylo nasazování dobrovolnických pracovních brigád či vedení bombastických akcí typu „Milion pracovních hodin republiky“ (tato akce byla veřejnosti představena jako „dar“ strany a ukázala komunisty jako obětavé budovatele republiky, připravené zasáhnout vždy, kdy si toho hospodářství žádalo).

Ostatně, Harrison Thompson, tehdejší ředitel „United States Information Service“, měl za to, že komunistický program, je založen na „aktivní a energické“ účasti všech občanů na společné věci a jako takový měl tento program vsutku potenciál oslovit nezměrnou masu voličů.²⁷⁹ Národní socialisté museli uznat, že stavět proti takovému programu jiný program obdobného ražení, by nutně znamenalo stranu radikalizovat a hnát do dlouhých polemik a denních srážek ve všech politických oblastech, ovšem s nejistým výsledkem.

Zenklovské vedení záhy dospělo k přesvědčení, že jediná možná opoziční platforma vůči komunistům může být vedena pouze v rovině ideologického boje.²⁸⁰ Sobě vlastní stranickou platformu podpořil prezident Beneš, když se na sjezdu syndikátu spisovatelů jednoznačně vyjádřil pro „spiritualism“ v politické práci, přičemž zdůraznil, že ideové

²⁷⁶ HERBEN, IVAN. *Ďábel mluví německy*. Praha: Melantrich, 1945, str. 12

²⁷⁷ KLÁTIL, FRANTIŠEK. *Pohledy v zítřek*. Londýn: 1945. str. 14

²⁷⁸ Tamtéž, str. 12

²⁷⁹ ADÁMEK, VLADIMÍR. *Boj KSČ za přerůstání demokratické revoluce v socialistickou v letech 1945 – 1948*. Praha: SPN, 1972. str. 59

²⁸⁰ HORA, OTA. *Svědectví o puči*. Svazek 1. Praha: Melantrich, 1991. str. 246

zaměření skutečného socialisty by mělo jít za horizont dialektického materialismu.²⁸¹

Opozice vůči marxismu nebyla jen aktuálním tématem, byla, a to již v období samého založení strany, důležitým předpokladem jejího růstu a všeho ideového vedení. Nebylo možno zastírat, že vznik strany byl významně určován nesouhlasem s radikalizující se marxistickou levicí u nás, že sám Klofáč reprezentoval ony intelektuální kruhy, které se cítily být znepokojeny růstem politické strany tak vyhraněně revoluční, jakou byla ve svém počátečním období rakouská sociální demokracie. Na konci 19. století se Klofáč rozhodl shromáždit okolo sebe skupinu veřejně aktivních občanů, spjatých vzájemně unikátní kombinací politického realismu a myšlenkového idealismu, socialistů, kteří se neobávali založit své pokrokové smýšlení na vratkém podkladu nacionalismu. Tito lidé byli ovšem spolu s Klofáčem přesvědčení, že lepší společnost může být ve skutečnosti vedena jen lepšími lidmi, nikoli ordinována svrchů „diktaturou Trockých.“²⁸²

Hluboká skepse vůči dynamické revoluční činnosti marxistů zůstala v ideologii ČSNS zakotvena jako vědomí vlastní stranické výlučnosti i během dalších desetiletí. Například roku 1930 dospěl Karel Moudrý k přesvědčení, že celý komunismus je v jádru politický nonsens. „*Komunismu není vůbec*“, prohlašoval, když pokládal oficiální ruský Stalinův režim pouze za určitou formu státem řízeného kapitalistického dumpingu, tudíž za režim protikladný vůči jakékoli koncepci socialismu – socialismus a komunismus nebyli pro Moudrého dvěma etapami vývoje, ale neslučitelnými protiklady.²⁸³ O patnáct let později prohlásil Moudrý ruský leninský komunismus za „stacionarismus“, tedy za takový státní režim, který z iracionálních důvodů předpokládá, že v časově blíže nespecifikované budoucnosti dojde k vytvoření ideálního typu společnosti, která jakožto dokonalá ustrne ve svém vývoji, čímž se stane neživou a statickou.²⁸⁴ Stranický program, schválený za výrazného spoluautorství Edvarda Beneše roku 1931, Moudrého teze fakticky stvrdil. Dle tohoto před válkou nejrozsáhlejšího programového dokumentu je základem konečné vize komunismu amorálnost, machiavellismus a také *jezuitství*²⁸⁵ Jakákoli myslitelná spojitost mezi demokracií a komunistickou myšlenkou se tímto diskvalifikuje, neboť je nutné vést boj za budoucí vyšší mravní skutečnost takovými

²⁸¹ BENEŠ, EDVARD. Projev na sjezdu československých spisovatelů. Praha: Syndikát českých spisovatelů, 1946. str. 26

²⁸² ŠANTRŮČEK, BOHUSLAV. Václav Klofáč (1868 – 1928). Pohledy do života a díla. Praha: Mladé proudy, 1928. str. 202

²⁸³ MOUDRÝ, KAREL. Národní socialism, Praha 1930. str. 15

²⁸⁴ MOUDRÝ, KAREL. Přehlídka: příspěvek k problematice současné doby. Praha: Melantrich, 1946. str. 73

²⁸⁵ HARNA, JOSEF. Politické programy českého národního socialismu 1897 – 1948. Praha: Historický ústav, 1998, str. 145

prostředky, které jsou mravně ospravedlnitelné, což souhlasí s národněsocialistickou zásadou, že „*demokracie má být režimem duchovní a mravní aristokracie.*“²⁸⁶

A tato mravní aristokracie, jako jejíž političtí zastupitelé se nejrůznější „zenklovci“ či „benešovci“ vidí a prezentují ji pod záštitou pera a kladiva, odmítá přiznat komunistům jediný a výlučný patent na myšlenku socialismu, neboť přiřkla-li by se KSČ exkluzivní „levicovost“, pak by to nepochybně znamenalo vychýlení všech jiných stran doprava.

Národní socialisté naopak nevidí v komunistech více než jeden výrazný, ovšemže ale osamocený výkvět v pomyslné „říši rostlin socialismu“, kde se komunistický rudý květ nutně setkává s celou plejádou jiných, odlišně zbarvených rostlin.²⁸⁷ Pakliže měl tento botanický příměr vzbudit ve čtenáři dojem o originalitě a vlohách národních socialistů pro vlastní politický výraz, dělo se tak za situace, kdy marxistická kulturní fronta u nás neobyčejně sílila vlivem rozhodující role SSSR ve světovém konfliktu. Série hrdinných akcí sovětských vojáků na území od Stalingradu po Berlín a válečné úsilí, které vešlo do dějin pod titulem „Velká vlastenecká válka“ představovali dle čelných politiků KSČ dostatečnou záruku životaschopnosti marxismu- leninismu jako státní politické doktríny. Svědčí o tom fakt, že se problému věnoval sám Petr Zenkl, který na stránkách *Dneška* celou spojitost rezolutně vyvracel, stavěl-li se zároveň proti ahistorickému vidění, které budovalo spojitost mezi táborskými husity a současnými komunisty.²⁸⁸

Nebyli to konečně jen komunisté, s nimiž musela strana vést všestranný politický boj. Svůj part na ideologickém kolbišti hráli také sociální demokraté, pro něž byl marxismus rovněž „pevným základem politiky“, na němž bylo nutno setrvat tak dlouho a do té míry neochvějně, dokud „*nepřijde někdo, kdo opravdu dokáže, že tento světový názor a tento způsob myšlení jsou opravdu zastaralé a vybuduje vědecký systém nový.*“²⁸⁹ Výzva to byla o to aktuálnější, že Foustka (mimořádně bratranec národního socialisty Prokopa Drtiny), prohlašoval nemarxistický pohled na svět za „od základu falešný.“²⁹⁰

Národní socialisté kontrovali tvrzením, že jakkoli prokázal marxismus své nesporné kvality v boji proti kapitalismu, postrádá potřebný mravní étos, nezbytný pro výstavbu morálně dokonalejší socialistické společnosti.²⁹¹ Vratislav Bušek dodával, že marxismus vzniká v období rapidního rozvoje vědy, techniky a přírodních věd a ovšem také v době

²⁸⁶ Tamtéž, str. 144

²⁸⁷ FALTA, KAREL. Odpověď komunistovi. *Masarykův lid*, 15. května 1946. roč. 15. čís. 15. str. 269

²⁸⁸ ZENKL, PETR. Debata o vědeckém socialismu. *Dnešek*, 25. dubna 1946. str. 77 - 78

²⁸⁹ FOUSTKA, RADIM NEUMANN. O pevnou půdu pod nohama. Praha: Ústřední akční výbor čs. Soc demokracie, 1945. str. 8

²⁹⁰ Tamtéž

²⁹¹ KOVÁRNA, FRANTIŠEK. Socialismus a národní kultura. Praha: Klub socialistické kultury, 1946. str. 7

sociálních revolucí (Komunistický manifest si může veřejnost poprvé přečíst roku 1848 během rozsáhlých převratů) a je tudíž nutno vzít v úvahu, že původci marxismu byli patrně natolik okouzleni možnostmi přírodních a technických věd, že jejich specifické zákony vztahovali na lidskou společnost.²⁹² To ale není možné, neboť podle Chalupného (na nějž se Bušek odvolává), vznikají všechny společenské, jakož i kulturní jevy značně svébytným kontaktem, kombinací ducha s přírodou, a není možné při tvorbě a změnách společenských procesů jednoznačně stranit materialismu.²⁹³ Buškův teoretický výklad stojí za zmínku především odkazem na Chalupného, což opět svědčí o nemalé stranické přízni vůči osobnostem a metodám české sociologie. Z konfrontace s tezí historického materialismu Bušek vyvodil jasný závěr pro národní socialisty jasný závěr – jako nejsou stranou, odmítající pozitivní aspekty materialismu, tak také nejsou stranou, náchylnou ke kompromisům s tímto materialismem, jestliže by to snad mělo být na úkor etiky. Postoj národních socialistů vidí Bušek jako výlučný – jsou stranou „na druhém břehu“²⁹⁴, což značí – mimo oficiální politické proudy, opření o neopakovatelně svébytný, desetiletími ověřený program.

Je samozřejmé, že výchozí platformou národněsocialistické kritiky marxismu zůstala po válce Masarykova kniha *Otázka sociální*, jejíž vývody stojí v pozadí všech závěrů Buškových i Moudrého a ze kterých ve svém kritickém postoji vůči marxistům vychází také Zenkl. Masaryk viděl v záhybech marxistické filosofie a metody skryté „noetické monstrum“, proslulé intelektuální nepoctivostí v hodnocení filosofii odlišných, zejména Masaryk nemohl marxistům odpustit jejich skepsi vůči filosofii Kantově.²⁹⁵ Kantovství však nepochybně prožívalo před polovinou 20. století svoji intelektuální renesanci, a to zvláště na německé akademické půdě.²⁹⁶ Proto je Masarykova kritiku marxismu rovněž obhajobou Kantovou, a to obzvláště ve smyslu jeho idealismu, typického pro praktickou politiku národních socialistů. Pro ně byl ovšem o to důležitější Masarykův závěr, že také Marxova teorie filosofická a národohospodářská je ve svém duchu eklektická, což tedy značí – nepůvodní a zrozená jen za pomoci teorií jí vývojově předcházejících, namnoze ovšem idealistických.²⁹⁷ Neméně pak v Masarykově kritice marxismu zaznívá tradiční výtky, jíž museli oddaní zastánci *Kapitálu* a *Komunistického manifestu* čelit nepřetržitě

²⁹² BUŠEK, VRATISLAV. Náš socialismus. Příspěvek k ideologii čs. Strany národně – socialistické. Praha: Melantrich, 1945. str. 6

²⁹³ Tamtéž, str. 8

²⁹⁴ Tamtéž, str. 9

²⁹⁵ MASARYK, T. G. *Otázka sociální*. Praha: Čin, 1946. str. 80

²⁹⁶ Za zmínku stojí například práce Ernsta Cassirera „Filosofie symbolických forem“, na které autor pracoval v letech 1923 - 1929

²⁹⁷ Tamtéž, str. 180

po dobu celého 20. století, že totiž kladením důrazu na materialismus jako hybnou sílu dějin, vytěsňují sociologii a psychologii z dějinytvorných a společenských procesů.²⁹⁸

V srpnu 1946 pak dospěli národní socialisté k závěru, že se komunisté ve své oddané víře dialektickému materialismu ve stylu marx – leninismu podobají „*zaměstnancům automobilové továrny, kteří z vděčnosti k jejímu zakladateli prohlašují, že staříčkový první automobil, který zakladatel vyrobil, jest nejdokonalejším automobilem na světě.*“²⁹⁹ Komunisté byli tím viděni jako politická síla nevyzrálá a naivní.

V zásadě tak byl pro Masaryka a pro národněsocialistické předáky marxismus v svém nejzákladnějším principu „vědeckým primitivismem.“³⁰⁰ Takto viděn, nemohl nacházet jakékoli sympatie s oním požadavkem všestranné duchovní aristokracie jako vůdčí síly.

Nejsvráznější kritika Marxe, formulovaná přední inteligencí ČSNS, byla publikována Otakarem Machotkou v jeho *Socialismu českého člověka*. Jak je patrné, většina kritiky marxismu byla motivována snahou ukázat jeho slabiny na úrovni noetiky, zaměřovala se na vystižení jeho slabin v otázce celkového zabývání se totalitou lidského bytí čili jeho nedostatky v reflexi soudobé sociologie a omezení na pouhý dialektický materialismus.

Machotka však představil marxismus jako filosofii zásadně nečeskou. Machotka vidí Marxe jako bytostně závislého na německém duchovním a kulturním prostředí, pokládá za nepopíratelné, že marxismus je typickou odnoží německého politického světa, když tvrdí, že všechny klady i nedostatky německví byly do podstaty marxismu nesmazatelně promítnuty.³⁰¹ Je paradoxní, jak Machotka zcela pominul Marxovo „londýnské“ období. Víme-li, že Marx byl značně vázán na anglosaský kulturní svět (byl mimo jiné proslulý svojí vášní pro Shakespearova dramata³⁰²) a že Engels přispěl svým náhledem do života britského proletariátu ke zlepšení jeho životních podmínek, je naopak Machotkova teze důrazným připomenutím Marxových německých kořenů, jak bylo také nutné, pokud šlo národním socialistům skutečně o důkladné vyvrácení životaschopnosti marxismu u nás.

Marxovo přesvědčení o revolučním konci kapitalismu připisuje Machotka rovněž tak jeho židovským kořenům. Je to typicky židovský, ovšem i německý mesianismus, který přivedl, společně se zjitřenou „orientální fantazií“, Karla Marxe na myšlenku budoucího

²⁹⁸ Tamtéž, str. 206

²⁹⁹ Tři roky. Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945 – 1948. Praha: Melantrich, 1991, str. 109.

³⁰⁰ ŠANTRŮČEK, BOHUSLAV. Masaryk a Klofáč. Studie srovnávací. Praha: Melantrich, 1938. str. 453

³⁰¹ MACHOTKA, OTAKAR. Socialism českého člověka. Praha: ČSNS, 1946 str. 5

³⁰² K tématu byla v zahraničí publikována mimo jiné kniha Gabriela Egana „Shakespear and Mar“, vydal Oxford University Press v roce 2004

vítězství dělnické třídy během masové a nekompromisní revoluční vlny.³⁰³ A bylo stejně tak typicky židovské, když se Marx rozhodl postavit organizaci proletariátu na základě široké mezinárodní organizace, nikoli na půdě jednotlivých národních států.³⁰⁴

Navíc uváděl Machotka taktéž pověstný smysl komunistů pro vlastní organizaci a řád do vztahu k „německému původu“ celé myšlenky marxismu, organizovanost komunistů měla zde přímo plynout z jejich německého charakteru.³⁰⁵ Takto pojatá kritika marxismu je bezpochyby v řadě národněsocialistických polemik originální, mimoděk se ale nabízí otázka, zda se Machotka nepřibližoval až ke kritické hranici příbuznosti s německým národním socialismem a zda tak strana nebyla nucenou konfrontací tlačena až do oblasti schematismu a iracionality. Bylo zřejmé, že pouhá ideologická kritika není dostatečnou zbraní a i přes široce pojatý a na národních tradicích nepokrytě založený zdroj svébytné ideologické tradice bude muset strana přijít s vlastní programovou koncepcí socialismu.

Kapitola 4 - Vývoj programové báze národních socialistů a její typické stránky

Studium programových východisek představuje zvláštní způsob nahlížení stranické mentality. Zatímco ideové zdroje stranického sebepojetí mohou být za jistých okolností obtížně vnímatelné, publikovaný a sjezdem schválený program představuje vždy formu stručné komunikace strany s jejími možnými voliči a předpokládá alespoň přechodný souhlas všech stranických frakcí a ideových táborů na jednotné myšlenkové základně.

Pouhé „hluboké vlohy“ Čechů k socialismu, jež se domníval v národní povaze vidět filozof Augustin Smetana³⁰⁶, nemohly být národním socialistům satisfakcí či zárukou, že se český volič vysloví právě pro jejich stranu. Setkáváme se tak v programových tezích národních socialistů se snahou vycházet těmto domnělým vlohám vstříc, vždyť studium ideových kořenů strany zřetelně odhaluje, že Smetanovu víru v socialistický „kodex“ Čechoslováků národní socialisté přejímali jako základ svého ideového pojetí. Po květnu roku 1945 však byla strana postavena před revoluční situaci, která, přes všechnu snahu po navázání na prvorepublikovou práci, vymezovala jejich programu jisté mantinely a omezení při tvorbě vlastních programových východisek.

³⁰³ MACHOTKA, OTAKAR. Socialism českého člověka, str. 11

³⁰⁴ Tamtéž

³⁰⁵ Taméž, str. 12 - 13

³⁰⁶ DVORÁK, FRANTIŠEK. Augustin Smetana. Jeho život a myšlenky. Liberec: Věstník lidové samosprávy, 1922. str. 17

Předně je třeba říci, že z hlediska formulace programu nebyla strana zcela nezávislá. Její čelní představitelé vyjádřili souhlas se zněním vládního programu, jak byl dojednan ještě v Moskvě a následně v Košicích. Při moskevských jednáních národní socialisté své připomínky ke znění Košického vládního programu nezveřejnili.³⁰⁷ Svoji participací na jeho dalším plnění strana poněkud omezila vlastní možnost utvořit jakákoli programová východiska v neomezeně svobodném duchu. Komunisté tak právem považovali souhlas se zněním programu za historický předěl, který předznamenal konec éry tzv. buržoazní demokratické politiky a byl zřetelným signálem jejich politického nástupu.³⁰⁸

Košický vládní program byl bezpochyby základem pro vybudování budoucího systému veřejné správy a hospodářského života v socialistickém smyslu. Svým zněním položil základy entuziasmu, s nímž byl „československý experiment“ nahlížen jako celosvětově ojedinělý pokus o zavedení hospodářské demokracie v zemi, jež patřila vůbec k nejvíce průmyslovým na světě.³⁰⁹

Přesto byl vládní program kritizován. Nejuceleněji vyložil své výhrady vůči znění tohoto programu ekonom Jaroslav Halbhuber. Ve svém díle *Hospodářská ekonomika nového Československa ve světle poznatků moderní ekonomiky* se domníval, že zejména hospodářské teze košického programu nemohou obstát pod zorným úhlem vědeckého náhledu, tudíž názory „oficiálních ekonomistů“ degradují rozvoj skutečné ekonomické vědy.³¹⁰ S hořkostí Halbhuber konstatoval, že má-li být „jediný recept na uskutečnění požadavku hospodářsky dokonalého a sociálně spravedlivého společenského zřízení“ je košický vládní program receptem nedostatečným, nepřipustně nejasným.³¹¹ A bylo-li nad něčím nutno se skutečně pozastavit, pak to byla otázka, zda vůbec lze, s programem takto formulovaným, budovat nový socialistický řád na demokratických základech.³¹²

A právě možnost syntézy socialismu a pluralitní demokracie představovala výzvu, jíž se národní socialisté chopili nejiniciativněji. Svoboda jedince a socialismus občanského řádu nepředstavují konfrontaci dvou protilehlých světů, šlo o dvě konstanty, z jejichž vzájemného protínání mohl teprve vzejít skutečný socialismus a které, vzájemně trvale provázané, činily lidský život kvalitnějším.³¹³ Bylo dějinným úkolem strany národních

³⁰⁷ GROSPÍČ, JIŘÍ, CHOVANEC, JAROSLAV, VYSOKAJ, JURAJ. Košický vládní program – program budování lidově demokratického Československa. Praha: SPN, 1977. str. 10

³⁰⁸ Tamtéž, str. 9

³⁰⁹ KAPLAN, KAREL. Znárrodnění a socialismus. Praha: Práce, 1968. str. 41

³¹⁰ HALBHUBER, JAROSLAV. Hospodářská politika nového Československa ve světle poznatků moderní ekonomiky. Pokus o rozbor a kritiku. Vyd. 1. Praha: Práce: 1946

³¹¹ Tamtéž, str. 12

³¹² Tamtéž, str. 18

³¹³ KLATOVSKÝ, ANTONÍN. Svoboda a socialismus. Část II. Dnešek, 19. června 1947. roč. 2. čís. 12.

socialistů dokázat veřejnosti, že snoubením socializace a duchovní svobody lze dospět do nového světa socialistického řádu rychleji a efektivněji.³¹⁴ Programové zásady strany vyrůstaly z přesvědčení, že je zásluhou národních socialistů, jestliže veřejnost dospěla do té úrovně politické zralosti, že pokládá socialismus za hierarchicky vyšší řád opravdové demokracie, za socialistickou demokracii.³¹⁵ V horizontu nejbližších let měla strana hrát roli protektora demokracie, jak to také vyplývalo z její opozice vůči komunistům, z její proklamované návaznosti na ideový řád předmnichovské republiky. Petr Zenkl apeloval mimo jiné na zdravou skepsi a politickou ostražitost studentů. Ti měli dle představ lídra národních socialistů a pražského primátora především kriticky hodnotit minulost všech stran, aby sami poznali, kdo užívá demokratických hesel ve snaze o rozšíření vlastních řad, a u koho demokratismus vyplývá z celé přirozené podstaty strany.³¹⁶ Zenklova řeč před studenty mířila hrot svojí kritiky zcela proti KSČ a ukazuje nadměru jasně, s jakou intenzitou se národní socialisté obraceli s neskrývanou nadějí do řad studentů jako k občanské síle, nadané smyslem pro racionální kritiku.

Bylo ostatně přirozenou potřebou strany, která zastávala tezi o vedoucí roli inteligence ve společnosti, aby této své tezi důslednou ideovou výchovou zajistila další zastánce. Jen tak mohlo být zabezpečeno, že zralý socialismus bude stavěn na základech dobré znalosti etiky, sociologie a ekonomie, při zachování právního rámce.³¹⁷ Lze říci, že byl program národních socialistů elitářský? Výše uvedené poznatky tomuto závěru snad napovídají. Složitost skutečnosti se však nedá odbýt zjednodušujícím tvrzením.

Není možné opominout, že za jeden ze základních výchozích zdrojů programu strany musíme považovat východiska Františka Modráčka. Této skutečnosti si byl vědom také Josef Harna, který ve své kritické studii, týkající se ideologie národních socialistů, vytkl této straně fakt, že ač se strana k sociálně demokratickému Modráčkovi nikde výslovně nehlásí, přece je nápadná blízkost závěrů českého socialistického teoretika a stranických programových bodů.³¹⁸ Je přitom zřejmé, kde se teze Modráčkovy a teze ČSNS nejvíce setkávaly, a sice právě v přesvědčení, že „*podmínkou každé socialistické činnosti jest*

str. 182

³¹⁴ Tamtéž,

³¹⁵ RIPKA, HUBERT. Naše účast na hospodářském díle vlády. In.: *Byli jsme a budem*. Programové referáty ze sjezdu zastupitelstva Československé strany národně socialistické, konaného ve dnech 8. a 9. prosince 1945 v Praze. Praha: ČSNS, 1946. str. 27

³¹⁶ ZENKL PETR. Studenti a národní socialismus. *Nová inteligence*, 23. května 1946. roč. 1. čís. 4. str. 4

³¹⁷ Poslání inteligence v Československé straně národně socialistické. In: *Tři roky. Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945 – 1948*. Díl II. Praha: Melantrich, 1991. str. 66

³¹⁸ HARNA, JOSEF. Kritika ideologie a programu českého národního socialismu. Praha: Academia, 1978. str. 65

politická demokracie.“³¹⁹ Demokratický řád byl dle Modráčka zárukou socialismu a též potvrzením, že jej nelze vytvářet uměle na základě utopických vizí.³²⁰

Ještě v květnu 1946 totiž vypovědělo celých 55 procent respondentů, že oficiální teze vládního programu zná jen z novinových článků, pouze třetina dotázaných se v průběhu prvního poválečného roku seznámila s celým jeho textem a takřka šestnáct procent mělo jen velmi chabé či vůbec žádné znalosti tohoto programu a o jeho znění se z větší části nezajímali.³²¹ Přitom z těch, kdo patřili do poslední zmíněné skupiny, patřili nejčastěji zemědělci (ocitnuvši se absencí agrární strany v jakémsi politickém deliriu) a ženy, jež byly zčásti odsouzeny k neznalosti programových realit kvůli vytižení v domácnosti.³²² Za takové situace se samozřejmě mohli národní socialisté cítit vázání košickým vládním programem jen potud, pokud byl chápán jako oficiální dokument o společné spolupráci socialistických stran, národním socialistům se však otevírala možnost alternativy.

Že si strana byla uvedených sociologických skutečností do jisté míry vědoma, značí již některé konkrétní body jejího programu. Publicistika národních socialistů si dokonce po prohraných volbách „osvojila“ Antonína Švehlu, k němuž se strana hlásila jako k veliké postavě první republiky, „*té republiky, bez níž by nebylo ani dnešní.*“³²³

Struktura programových tezí národních socialistů měla jistý konsolidovaný základ, na němž bylo možno stavět, nepochybně je tímto základem ona vazba na prvorepublikový souhrn Masarykových a Klofáčových tezí, za horizontem neotřesitelné ideologie strany se ovšem nachází proměnlivá škála programových bodů, které před květnem 1946 zcela jednoznačně aspirují na možnost získání co nejširší škály národního kolektivu na svoji stranu, po letním vystřízlivění definuje vedení národních socialistů ČSNS jakožto jasný levý střed politického spektra³²⁴ později, jak konfrontace uvnitř Národní fronty nadále narůstaly a jak vývoj šel k Únoru, se ve straně posiluje vědomí vlastní orientace, strana se stává ve své rétorice více konzervativní, jak dosvědčuje i ona pieta k uctění agrárníka Švehly a staví se na pozice, které bychom dnes mohli označit jako levicově liberální.

Dokládá to mimo jiné i programová řeč Petra Zenkla z roku 1947, ve které mimo jiné

³¹⁹ MODRÁČEK, FRANTIŠEK. Zabrání velkostatků a jejich osídlení. Praha: Socialistické listy, 1919. str. 8

³²⁰ Tamtéž

³²¹ Za hlasem lidu: rok výzkumu veřejného mínění v Československu. Praha: Ministerstvo informací, 1947. str. 13

³²² Tamtéž

³²³ KEJDANA, J. Švehla a my. *Svobodný venkov*, 29. března 1947, roč. 1 číslo 1., str. 1

³²⁴ DRTINA, PROKOP. Projev na zasedání zastupitelstva strany 6. června 1946. Národní Archiv, Archiv České strany národně socialistické, číslo fondu 1302, karton 78, „zápisy schůze předsednictva.“ foliant 22, str. 4

kladl předseda strany důraz na osobní svobodu jednotlivce, kritizoval jednostranné čili neplodné napodobování Sovětského svazu a zejména žádal zeštíhlení státní správy, když agitoval za „levnou, ale dobrou a rychlou správu“ státního aparátu.³²⁵

V zásadě je tak nutno rozlišovat v programovém vývoji strany několik období, kdy již před koncem války si její vedoucí představitelé ujasnili určitá východiska, následně dle potřeby měněná dle aktuálního vývoje společenské situace a podřízená cele duchu všech příprav na očekávaný příští volební střet s komunisty. Jako základní pracovní premisu je třeba přijmout fakt, že program národních socialistů je plně programem „pružným“, či jak doplnil Vratislav Bušek, nelze jej počítat do řádu „katechismových“ programů.³²⁶

Co je tedy pro genezi programových tezí národních socialistů po roce 1945 typické? Především zaráží skutečnost, že na přípravě ideových programů domácího odboje se ve valné míře podíleli spíše sociální demokraté. Otevře-li čtenář text programu domácího odboje, vyšlého pod názvem „Za svobodu do nové Československé republiky“, spatří na titulních stranách poděkování padlým členům odboje, kteří ve větší míře na přípravě programu pracovali. Muži jako Wolfgang Jankovec patřili do čelného okruhu sociálních filosofů, sdružených okolo bývalé Dělnické akademie, líhně sociálně demokratického intelektuálního předvoje. Také autorství prvotních návrhů programu Politického Ústředí lze připsat na účet sociálních demokratů, z nichž svojí činností na tomto poli vyniknul Ivan Dérer.³²⁷ Ti z představitelů ČSNS, kteří se zapojili během Protektorátu do utváření programových dokumentů, tak činili na základě výzvy, pronesené Edvardem Benešem nad rakví prezidenta Masaryka dne 21. září 1937.³²⁸ Výzva, svého druhu poslední pocta zemřelému, slibovala pod vzletnými slovy „Věrní zůstaneme“ vybudovat stát o poznání humánnější, sociálně spravedlivější a demokratičtější. Tak se v prvních měsících násilné okupace utvořil v duchu a pod názvem tohoto hesla petiční výbor, který pod označením PVVZ kooperoval s Politickým Ústředím na přípravě programu „Za svobodu.“ Zejména je v tomto ohledu třeba zmínit jméno doktorky Milady Horákové³²⁹, fixované především na oblast agitace za rozvoj práv žen a jejich plné společenské uplatnění.

Zmíněný program byl unikátním kompromisem mezi radikalitou a vědomím o trvalé tradici demokratických zásad a ověřeného právního řádu. Autoři žádali likvidaci, pokud

³²⁵ ZENKL, PETR. Stojíme na přední strážní demokratického socialismu. Praha: Ústřední výkonný výbor čs. Strany národně socialistické, 1947. str. 39

³²⁶ BUŠEK, VRATISLAV. Zbytečné starosti. *Svobodné slovo*, 27. června 1946 roč. 2, číslo 146, str. 1

³²⁷ JELÍNEK, JAROSLAV. PÚ: politické ústředí domácího odboje: vzpomínky a poznámky novináře. Praha: Kvasnička a Hampl, 1947, str. 182

³²⁸ Tamtéž, str. 131

³²⁹ Za svobodu do nové Československé republiky: ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939 – 1941. Praha: Dělnická akademie, 1945. str. 18

možno plné zespolečenštění „mamutích koncernů“³³⁰, ale v požadavku, aby každý občan byl vychováván společností jako osobnost v duchu vysokých etických ideálů, lze jasně cítit tradiční ideový aspekt národních socialistů o vedoucí roli inteligence.³³¹

Tvůrčí skupiny odbojářů však samozřejmě čekaly na reakci a samostatnou iniciativu Londýna. Tamější emigrace možnosti poválečného uspořádání pochopitelně promýšlela. Nešlo však jen o soukromé úvahy Benešova okruhu o nutné reorganizaci naší zahraniční politické orientace, o příštím zabezpečení státních hranic. Na pořadu dne byla rozsáhlá debata o budoucích změnách sociální politiky, o způsobu, jakým by se mělo s konečnou platností naplnit ono „Věrní zůstaneme“ a jakou koncepcí by toho mělo být dosaženo.

Přestože si londýnská emigrace nepochybně byla vědoma síly sovětského vzoru, nebyl ruský příklad překážkou pro kritické zhodnocení metodiky jiné, západní a keynesiánské. Britský ekonom William Beveridge předložil roku 1942 svoji studii (titulovanou podle autora jako Beveridgeova zpráva), ve které shrnul principy neodkladné sociální reformy poválečné Evropy. Československá exilová vláda jeho podněty analyzovala a zhotovila jakousi jejich sumarizaci, vydanou nákladem „Čechoslováka“ v Londýně roku 1943.

Klíčovou byla Beveridgeova definice „pěti obrů“, jimiž měl na mysli trvalé, sociálně patologické jevy. Těmito pěti obry měl Beveridge na mysli nevědomost a zahálku, dále nouzi, nemoc a špínu.³³² Se všemi těmito „obry“ bude nutno se konfrontovat takovým způsobem, aby bylo pokud možno trvale zajistit jejich vymezení z veřejného života.

Všech pět bodů struktury obecné sociální bídy, které Beveridge načrtl, utvářelo po dlouhý čas neodmyslitelné panorama periferních dělnických čtvrtí a nová poválečná doba měla přinést vládami artikulovaná programová prohlášení, jejichž prvotním cílem bude plánovaná eliminace pěti zmíněných destruktivních jevů. Beveridgeova koncepce byla revoluční, neboť urgovala stát, aby převzal odpovědnost za sociální blahobyt lidu plně do svých rukou a nenechával ji na bedrech dobrovolnických organizací a spolků.

Proto lze Beveridgeovu představu, obsaženou v *Plánu sociálního zabezpečení*, stručně shrnout pod koncept *welfare state*, tedy takového státního uspořádání, které programově stabilizuje společnost na základě spravedlivé distribuce. Není však zcela jasné, a žádalo by si to jiné, samostatné práce, jak nahlížel sám Beveridge liberálně kapitalistický stát. Nešlo mu patrně o vybudování socialistické společnosti, nýbrž o nevyhnutelnou redukci těch nejhmatatelnějších výstřelků zákony nespoutaného kapitalismu. Je evidentní, že na

³³⁰ Tamtéž, str. 50

³³¹ Tamtéž, str. 57

³³² BEVERIDGE, WILLIAM HENRY. Plán sociální bezpečnosti: Výtah z Beveridgeovy Zprávy o sociálním pojištění a příbuzných službách. Přeložil Dr. Jiří Fischer. London: Čechoslovák, 1943. s. 18

tomto poli zacházel odbojový program „Za svobodu“ mnohem dále, žádal-li provedení plné hospodářské demokracie, která jediná je zárukou skutečné individuality jedince.³³³

Již rozsáhlý program národních socialistů z roku 1931, zvaný také velký či Benešův, se principiálních zásad hospodářské demokracie dotýká a jejich zavedení požaduje, stojí přitom za zásadou, že jediné demokracie hospodářská naplní atributy demokracie, která chce být považována za *moderní*.³³⁴ Britská situace byla samozřejmě zcela odlišná od té československé a lze snad říci, že Benešův okruh vnímal Beveridgeovo poselství jako potvrzení svých vlastních starších tezí. Přesvědčení, že kupříkladu někdejší organizace sociálního pojištění, tak jak byla zavedena prvorepublikovým Československem, patřila mezi nejlepší na světě, byla mezi národohospodáři velmi rozšířená.³³⁵ V návrhu nového sociálního pojištění se počítalo s přímou návazností na zákon z roku 1928.³³⁶ Jiří Hejda se jako přední ekonom národních socialistů domníval, že Československo nastoupilo na cestu budoucnosti a na ní se dostalo notný kus před Amerikou i západní Evropou, čehož zárukou bylo široce pojaté znárodnění a odvrhnutí liberalismu.³³⁷ Československo mělo tu výhodu, že tento vývojový trend pochopilo dříve než západní státy, a to díky přístupu obou svých prezidentů. Nyní bylo třeba dodržovat linii znárodnovacích dekretů, střežit dobrou organizovanost a akceschopnost výroby a především šetřit. Co se týká posledně zmíněného bodu, neváhal Hejda kritizovat rozbujelost státní správy a žádat její radikální zeštíhlení, zejména volal po omezení počtu ministerstev a hospodářských organizací.³³⁸

V čem tkvěla, zejména po hospodářské stránce (neboť lze považovat problém účelově řízené ekonomie za klíčovou otázku socialistického řádu) důležitost Beveridgeovy vize sociálního státu pro východiska ČSNS, jak ji také národní socialisté mohli ještě v širší perspektivě vnímat? Beveridge byl advokátem správné, vědecky řízené distribuce celé výroby a domníval se, že jen umělé zvýšení výroby, její vyšší kvantita, není svědectvím společenské vyspělosti.³³⁹ Opačné mínění zastávali komunisté. Slovy Slánského „*bude-li koláč, ze kterého jíme větší, připadne i na každého z nás větší kus*“³⁴⁰, vyjádřili

³³³ Za svobodu do nové Československé republiky. Praha: Dělnická akademie, 1945. str. 56

³³⁴ Program českého národního socialismu ve 30. letech. In: HARNA, JOSEF. Politické programy českého národního socialismu. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998. str. 143

³³⁵ SCHOENBAUM, EMIL. Návrh na reformu sociálního pojištění v československé republice. Londýn: 1945. str. 9

³³⁶ Tamtéž, str. 29

³³⁷ HEJDA, JIŘÍ. Rok 1918 – 1945. část II. Nové úkoly. Dnešek, 3. dubna 1946. roč. 1. čís. 2. str. 23

³³⁸ Tamtéž, str. 21

³³⁹ BEVERIDGE, WILLIAM HENRY. Plán sociálního zabezpečení. London: Čechoslovák, 1943. s. 57

³⁴⁰ SLÁNSKÝ, RUDOLF. Nedopustíme přípravu nového Mnichova. Praha: Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ, 1945. str. 5

komunisté svoji představu o nutné intenzifikaci zestátněné výroby.

Nepochybně komunisté v zestátnění viděli skutečnou záruku socialismu. Zápotocký se k věci vyjádřil v tom smyslu, že zatímco státní sektor je bezpečnou půdou, na které jsou práva dělníků ošetřena a zlepšení jejich sociálního postavení jisté, soukromý sektor dává jen mlhavé záruky, že také on se o své zaměstnance dovede řádně postarat.³⁴¹

Soukromý sektor se stal zdrojem napětí uvnitř Národní fronty. Jednalo se o celý další charakter československého socialismu. Nedojde rozšířením státního sektoru k až příliš dalekosáhlému napodobení sovětského vzoru? Petr Zenkl nezapomněl svým stranickým bratrům připomenout, že socialismus není v žádném případě „konfekční zboží“, je třeba ho ušít na míru podmínkám dané země.³⁴² A podle Antonína Klatovského měl být Západ díky své technické vyspělosti, vzdělání obyvatelstva a celkovou kulturní vyspělostí blíže socialismu než Východ.³⁴³ Bylo pro národní socialisty věcí přirozeného vyústění jejich ideového programu, pokud brali soukromou výrobu a s ní střední stav pod svá ochranná křídla, nikoli jen pro zájem o hospodářskou prosperitu státu, ale rovněž pro snahu získat tento střední stav plně pro věc svého socialistického programu.

Úplné zestátnění podniků vnímala strana jako impuls k politické totalitě.³⁴⁴ Je v zájmu všech, přičinit se o to, aby byly nacházeny „vhodné kombinace“ mezi majetkem v rukou soukromých osob a majetkem družstevním a státním.³⁴⁵ Socialismus, chápaný v direkci národních socialistů jako rovnocenné setkávání odlišných hospodářských aktérů, neměl být socialismem státním, byrokraticky řízeným, ale socialismem svobodného kolektivu. Tak, jako bylo zapotřebí odmítnout vykořisťování jednoho člověka druhým, bylo stejně nepřípustné přihlížet, jak své vlastní občany vykořisťuje stát.³⁴⁶ Vlastní politický zájem strany národních socialistů byl stejně tak prostý, jako obtížně uchopitelný. Uspořádání státu mělo být takové, aby žádná část společnosti nepokládala své zájmy za samoučelné či jinak řečeno, aby státní správa měla vždy na zřeteli „konečný cíl lidského blaha.“³⁴⁷

Konečnou a proklamovanou ambicí jakéhokoli socialistického uspořádání je výrazné navýšení kvality života co největší části občanů. Hodnotíme-li jakýkoli program, který

³⁴¹ ZÁPOTOCKÝ, ANTONÍN. Vyhrát bitvu o výstavbu republiky: Pět projevů do čsl. rozhlasu Praha: Svoboda, 1945. str. 14

³⁴² ZENKL, PETR. Stojíme na strážci demokratického socialismu. Praha: Ústřední výkonný výbor čs. Strany národně socialistické, propagační odbor: 1947. str. 33

³⁴³ KLATOVSKÝ, ANTONÍN. Svoboda a socialismus. Část II. Dnešek, 19. června 1947. roč. 2, čís. 12. str. 182

³⁴⁴ RIPKA, HUBERT. Velké dílo socialismu se musí zdařit. *Svobodné slovo*, roč. 1, čís. 159, str. 1

³⁴⁵ RIPKA, HUBERT. Naše účast na hospodářském díle vlády. In: Byli jsme a budem...Praha: ČSNS, 1946, str. 29 - 30

³⁴⁶ Tamtéž, str. 29

³⁴⁷ HNÍK, F. M. Edvard Beneš. Filosof demokracie. Praha: Melantrich, 1946. str. 61

si do názvu vetkl slovo „socialistický“, vždy bude třeba zaměřit pozornost zejména na tu část programu, která se zaobírá vztahem k lidským potřebám, k sociálním zájmům.

Nelze tvrdit, že by připomínky národohospodářů postrádaly svoji důležitost, jsou ale přeci jen záležitostí odborného ekonomického výzkumu a ten není předmětem mé práce. Zaměřím se tedy na otázky a výzvy národněsocialistického programu, které vycházely vstříc zodpovězení problému kvality sociálního života v Československu.

Řešení otázky socialismu v pojetí ČSNS lze označit na základě nastudování určitých stranických dokumentů termínem kooperativní řešení. Co bylo jádrem tohoto řešení? Není možno opomenout, že součástí stranického náhledu na socialismus byla také určitá skepse či opatrnost. Dle národních socialistů byl ústředním problémem komunistického či obecně marxistického řešení princip plného solidarismu, který činí z občana vyložené „předmět své péče“ a řadí ho do celku výroby podle své libovolné vůle.³⁴⁸ Oproti této nepružné, státem plně řízené sociální péči stavěli národní socialisté onu svoji koncepci kooperativní, která sice počítala jak se znárodněním, tak s návrhem ústředního plánu vší výroby, při tvorbě tohoto plánu měly být však v maximální míře zohledněny nároky celé společenské základny československého obyvatelstva. Jinými slovy, plán výroby měl být sestavován s ohledem na to, co si občané skutečně přejí.³⁴⁹ K tomu bylo ovšem třeba zachovat právě soukromý sektor, který dovede na aktuální poptávku po spotřebním zboží reagovat s daleko větší pružností.³⁵⁰ Smyslem kooperativního řešení bylo: zajistit natolik efektivní souhru zájmu podnikatelského a státního, aby konečný spotřebitel nabyl pocitu plné satisfakce svých osobních potřeb, mělo se tak zajistit vzniku zbytečných sociálních střetů a frustrací z vleklého nedostatku spotřebního zboží. Ochranná politika, kterou strana slibovala zaštitit zájmy soukromých podnikatelů, však neměla být na překážku přijatému heslu „hospodářství všem a pro všechny“, přijatému za krédo strany počátkem třicátých let a vyjadřujícímu širší stanovisko, že „*hospodářství musí sloužit zvyšování hmotné i kulturní úrovně státu a národního blahobytu vůbec*“³⁵¹, přičemž nejvyšším příkazem zde mělo být obecné sociální zrovnoprávnění všech vrstev národa.

Toliko vyjádření národních socialistů k hospodářskému řízení budoucího uspořádání

³⁴⁸ Memorandum XX. O pokrokovém socialismu a jeho základech. In: Tři roky. Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945 – 1948. Praha: Melantrich, 1991. str. 129

³⁴⁹ Tamtéž, str. 127

³⁵⁰ Tamtéž, str. 128

³⁵¹ Program českého národního socialismu ve 30. letech. Akční program schválený XII. Valným sjezdem strany 5. dubna 1931 v Praze. In: HARNA, JOSEF. *Politické programy českého národního socialismu*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998. str. 200

československého socialismu. Jak ale vypadala širší perspektiva programového řešení sociálních otázek, jak vypadaly konkrétní návrhy, zmíněné v tisku národních socialistů? Jakým způsobem přistupovali národní socialisté k řešení řady palčivých problémů české společnosti? Zodpovíme-li tyto otázky, můžeme teprve hodnotit samotnou elementární podstatu pojetí socialismu v představách národních socialistů. Dosavadní rozbor může budít zdání, že skutečně národním socialistům o nějakou hlubší sociální revoluci nešlo. Že trvali, přinejmenším v hrubých obrysech, na recepci společenského stavu, zděděného první republikou, včetně zachování tradičního stavovského uspořádání, kdy úřednictvo mělo být spolu s inteligencí privilegovanou vrstvou. Takový závěr by ovšem byl značně schematický a přinejmenším by ochuzoval badatelskou perspektivu o řadu specifických návrhů, svědčících o opaku. Je totiž nesporné, že adorace první republiky se vztahovala jen na určité oblasti a osobnosti, jinak však program ČSNS doznal řady změn a posunů.

Akční program národních socialistů z roku 1945 stanovil, že každý občan, každý člen národního společenství, má mít *právo na práci*.³⁵² Avizovalo-li nově usnesení akčního programu legislativně ošetřené právo na zařazení do pracovního procesu, šlo o výrazný posun oproti programovým formulacím staršího data. Kupříkladu jarní program, přijatý na přelomu března a dubna 1918 jako reakce na vznik samostatného státu, slíbil pouze *svobodu práce* ve smyslu ochrany práv zaměstnance a volného pohybu osob.³⁵³

Nové zákonodárství mělo nadále všem zaměstnancům zajistit nejméně desetiprocentní *podíl na zisku* podniku, mimo jiné i z toho důvodu, aby se zabránilo odcizení práce, kdy téměř všechen zisk plyne do rukou podnikatele.³⁵⁴ Zaměstnanci měli být svým vlastním podílem na zisku motivováni k zájmu o podnik a k zájmu o hospodářské dění vůbec.

Technická a kulturní vyspělost národa byla národním socialistům hlavním měřítkem či vůbec podkladem jejich programových tendencí, proto věnovali zvláštní, až výjimečnou pozornost zdravému rozvoji populace, pokud možno odehrávajícímu se dle nejnovějších trendů sociální vědy a za přísných hygienických podmínek. Pozornost věnovala ČSNS zejména otázce mateřství. Docentka Albína Dratvová, která patřila k čelným personám boje za ženskou emancipaci, hovořila roku 1945 o metafyzickém smyslu rodiny, svazek dvou lidí za účelem rodinného života zdál se jí být pramenem lidského štěstí vůbec.³⁵⁵

Ženská otázka, to bylo výsostné specifikum národních socialistů. Již roku 1900 strana

³⁵² HARNA, JOSEF. Akční program Československé strany národně socialistické. In: HARNA, JOSEF. Politické programy českého národního socialismu. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998. str. 231

³⁵³ Tamtéž, Program České strany socialistické, přijatý na VIII. Valném sjezdu dne 30. 31. března a 1. dubna 1918, str. 72

³⁵⁴ Tamtéž, Akční program Československé strany národně socialistické, str. 233

³⁵⁵ DRATVOVÁ, ALBÍNA. Metafyzický smysl rodiny. *Mladý život*, roč. 1, čís. 2. str. 22 – 23.

žádala plnou rovnoprávnost obou pohlaví, ženám měla být garantována možnost plného sebeurčení, na řízení domácnosti se měl stejnou měrou podílet muž.³⁵⁶ Problémy ženské emancipace byly během první republiky dále řešeny z iniciativy zejména jistých poslankyň ČSNS jako byla Františka Zemínová a Milada Horáková. Stranické plénum bylo pro společensky aktivní ženy přátelským prostředím pro rozvíjení jejich aktivit.

Milada Horáková navštívila za účelem výzkumu ženské otázky celou řadu evropských zemí, mimo jiné Anglii, sociálně pokrokové Švédsko a samozřejmě Francii.³⁵⁷ Zájezdy do zahraničí ji mimo jiné přivedly k setkání s Eleanor Rooseveltovou.³⁵⁸ Díky aktivitám Horákové nemusela strana řešit ženskou otázku jen s odkazem na vlastní české zdroje. Inspirací jí byla kvalitativně různá zahraniční řešení a snad právě americký model ženy všestranně aktivní a činné v sociálních službách, byl určujícím.

Po druhé světové válce se však rétorika stranické „ženské“ politiky mění. Pokud kdysi strana trvala na volném, na společenských konvencích nevázaném sebeurčení žen, nyní volí návrat ke konzervativní tradici. Pokud dříve národní socialisté viděli „rodinný krb“ jako přirozené působiště ženy, které by jí však nijak nemělo bránit v seberealizaci, nyní tvrdili, že žena je *povinna* splnit svoji roli matky.³⁵⁹ Tuto její úlohu by nemělo narušovat pokud možno vůbec nic a nadto by měla být ke svému mateřství přímo vychovávána.³⁶⁰

Akční program viděl v dětech „dědice a rozšiřovatele“ všeho kolektivního národního vlastnictví, proto žádal, aby muž byl odměněn za svoji práci výdělkem v té výši, aby se žena mohla plně věnovat pouze péči o rodinu.³⁶¹ Program počítal s neobvykle finančně štědrá rodinnou politikou. Novomanželům měly být poskytnuty hypotéky, které měly za účel ve formě „výbavného“ zajistit koupi potřebného vybavení domácnosti, přičemž se počítalo s tím, že každým narozeným dítětem bude půjčka umořena 25 procenty.³⁶²

Je tak snadné odvodit, že ideální manželský pár měl vychovat čtyři děti, a to za takové státní podpory, která by umožnila zřízení veřejných prádelen, žehlíren a jídelen, neboť žena by se měla soustředit především na mravní výchovu svých dětí a neměla by se stát

³⁵⁶ Názory a program české strany národně-sociální o ženě čili o tak zvané ženské otázce. In: HARNA, JOSEF. Politické programy českého národního socialismu. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998. str. 48

³⁵⁷ DVOŘÁKOVÁ, ZORA. Milada Horáková. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1991. str. 16

³⁵⁸ Tamtéž

³⁵⁹ KAIZL, JOSEF. Rakve a kolébky. *Český život*, roč.1.(1947) Čís. 1. str. 3

³⁶⁰ Tamtéž

³⁶¹ .Akční program Československé strany národně socialistické. In: HARNA, JOSEF. Politické programy českého národního socialismu. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998. str. 231

³⁶² Tamtéž, str. 232

otrokem vlastní domácnosti.³⁶³ Usnesení strany bralo s ohledem na dobrý vývoj národní populace dokonce v potaz i jistou renesanci eugenického hnutí.³⁶⁴ Předpokládalo se také vyhotovení určitého populačního plánu, který měl z hlediska odborného dohledu zajistit patrný kvantitativní nárůst československé populace v duchu hesla „mysleme na ty, pro které chceme shromažďovat hmotné statky.“³⁶⁵ Vědomí křehkosti samé československé existence v Evropě stalo se hnacím motorem široké podpory porodnosti.

Život rodiny se přitom měl odehrávat v kvalitním, hygienickém prostředí bez zatížení patologickými jevy civilizace. V tomto smyslu hovoří jasně například návrh konstrukce mosteckého sídliště. Město, během války velmi poničené, mělo se stát svědkem značně moderní výstavby, která počítala s věžovými činžovnými domy, ty ovšem neměly být jen napodobeninou amerického či sovětského vzoru, měly být předmětem architektury ryze české, přiměřené domácím zkušenostem a myslícím na potřeby onoho malého člověka.

Počítalo se s tím, že při stavbě sídliště budou maximálně vyčerpány možnosti nových technologií. Přístup do obytných částí měl být zajištěn rychlodráhou, každý třípokojový byt měl být vybaven vlastní kuchyní, koupelnou a telefonem a celková kulturní úroveň se měla co nejlépe blížit pražskému standardu.³⁶⁶ Celý návrh se ale opět vracel k tématu ženské otázky. Zařízení bytů mělo snížit celkové pracovní zatížení žen tak, aby manželé „chodili za svoji ženou jako za milenkou.“³⁶⁷ Konečným účelem takového druhu obydlí mělo tak být opět zajištění ideálního prostředí pro rozvoj porodnosti.

Poválečná politika „ženské otázky“ je v pojetí národních socialistů v určitém rozporu vůči jejich proklamovanému empirickému pojetí socialismu. Britský ekonom a teoretik sociálních modelů společnosti Anthony Atkinson se ve své práci *Ekonomika nerovnosti* zabýval obecnými trendy sociálního rozvoje poválečné Evropy a pokusil se zodpovědět otázku, co skutečně nastartovalo hospodářský vývoj západních států, co bylo skutečným hybným motorem politiky širší hospodářské demokracie a co ve svém důsledku opravdu přispělo k prosperitě západoevropských demokracií, které se staly globálním vzorem.

Atkinson sice dokládá zajímavý fakt, že sice k aplikaci sociálně příznivějších, nižším příjmovým skupinám nakloněných ekonomických modelů došlo v řadě západních států teprve v souvislosti se společenskými otřesy 60. let a pomyslnou „zlatou dobu“ rozvoje

³⁶³ Tamtéž, str. 245

³⁶⁴ Tamtéž

³⁶⁵ SEKERA, VÁCLAV. Naše populační politika. *Svobodné slovo*, 22. června 1946 roč. 2, čís. 142, str. 1

³⁶⁶ O nejmodernější sídliště v Evropě. *Svobodné slovo*, 10. listopadu 1945. roč. 1. čís. 154. str. 1

³⁶⁷ Tamtéž

sociálního státu tak klade mezi 60. a 80. léta³⁶⁸, čímž nepřímou poukázal na nadčasovost či přímo revolučnost československé socializace po roce 1945, souběžně však Atkinson dokládá, že ekonomický růst západních demokracií v 50. letech a nárůst prosperity jako takové byl do značné míry podmíněn právě zvýšenou zaměstnaností a plnou ekonomickou soběstačností žen.³⁶⁹ Zpětně lze tedy tvrdit, že minimálně populační politika ČSNS byla natolik konzervativního rázu, že neodpovídala soudobým evropským tendencím.

Zaměříme-li se hlouběji na celek populační politiky národních socialistů, neujde nám patrně jistý paradox. Jakkoli se v tomto období strana vymezovala vůči typu německého nacionálního socialismu a německví vůbec, vyzdvihovala mateřskou roli ženy, položení důrazu na zachování konzervativního modelu rodiny, přesvědčení, že kvantitativní růst populace bude s to zajistit existenční stabilitu obou československých národů v prostoru střední Evropy, jakož i zmínky o eugenice, to vše až nápadně připomíná právě rodinnou politiku německých nacionálních socialistů a neodbytně se nabízí otázka, zda samotný koncept národního socialismu jako takového nesdílí, jakkoli nevědomě, některá témata. Zda důraz na to, co je jedinečně a neopakovatelně národní, na ono hledání „specifické duše, která se liší od jiné duše“³⁷⁰, nenabízí samo některé kmenové, styčné body.

Taková otázka by měla být spíše mířena do politologických kruhů a žádala by si svůj vlastní, rozsáhlý srovnávací výzkum podobných politických uskupení v jistém časovém úseku, proto se tímto tématem nebudu nyní dále zabývat. Je nezpochybnitelné, že přes jistý sentiment nebyl český národní socialismus nikdy expanzivní a autoritářský, neznal koncept „Lebensraum“ v německém smyslu a vlastenectví prohlásil za pozitivní, za „obrácené dovnitř, orientované na vlastní „zmnožení, zesílení, rozvíjení, zušlechtění.“³⁷¹

Celý koncept programu československých národních socialistů však rozhodně nemůže zapřít svoji inspiraci praktickou sociologií, která je alfou a omegou programových tezí strany a která je činným odporem vůči politickým dogmatům natolik, nakolik přitakává faktické nekonečnosti socialistické otázky a stálosti zápasu za humanistický pokrok.³⁷²

Pohánění mravním úsilím a poučení moderními sociálními vědami³⁷³, prezentovali se

³⁶⁸ ATKINSON, ANTHONY. *Ekonomika nerovnosti*. Brno: BizBooks, 2016. str. 80 - 81

³⁶⁹ Tamtéž, str. 76 - 77

³⁷⁰ UHLÍŘ, FRANTIŠEK. *Z poroby ke svobodě. Projev k ostravským učitelům a profesorům přednesený dne 24. května 1945 v kině Kosmos v Moravské Ostravě*. Moravská Ostrava: 1945. s. 20

³⁷¹ Návrh programu Československé strany národně socialistické pro XIV. Valný sjezd konaný 27. února až 2. března 1947 v Praze. In: HARNA, JOSEF. *Politické programy českého národního socialismu*, Praha: Historický ústav AV ČR, 1998. str. 248

³⁷² Tamtéž, str. 249

³⁷³ Tamtéž, str. 255

národní socialisté před národem jako ta alternativní síla, která nejlépe vychází vstříc těm nárokům československého hospodářství a veřejného života, které žádají být řešeny jen specificky „českou“ cestou. Sociologické hledisko se mělo uplatnit všude tam, kde bylo třeba dosáhnout co nejvíce funkčních vztahů mezi činiteli, zúčastněnými na výrobě.

Celý ekonomický a sociální život tak měl být řízen zásadou „věda pro život.“³⁷⁴ Tato ideální představa měla být uvedena do praxe zřízením řady výzkumných ústavů, jejichž úkolem bylo řídit společenský a hospodářský život nového Československa dle závěrů sociologických výzkumů. Takto měl být vybudován výzkumný ústav pro řemesla, jehož smyslem bylo nalézat nejvhodnější výrobní metody.³⁷⁵

Institucí podobného rázu měl pak být ústav slovanského řemesla. Měl sloužit „výměně zkušeností řemeslnictva slovanských zemí“ a učinit tak ze slovanských států určitý blok kulturně a hospodářsky spolupracujících států, konkurenceschopných vůči Západu.³⁷⁶

Zejména na vysokých školách pak dle programových závěrů je zapotřebí klást důraz na osobité myšlení studentů a vést je k „svěráznému řešení úkolů.“³⁷⁷ Erudovaný aparát odborníků měl být schopen řešit rozsáhlou škálu problémů, jejichž řešení by znamenalo zvýšení kvality života většiny československé populace a mezi nimiž lze identifikovat nadčasové úkoly medicínského či ekologického rázu. Když roku 1934 navštívil přední činitel národních socialistů Ota Hora Sovětský svaz, naskytl se mu v Charkově nepříliš lichotivý pohled na místní nově vybudovanou kliniku, která denně byla nucena ošetřit až pět tisíc pacientů na úkor kvality péče.³⁷⁸ Takovému modelu se národně socialistická strana chtěla rozhodně vyhnout a odmítala tudíž „kvantitativní stachanovštinu“ na poli vědy a lékařství.³⁷⁹ Petr Zenkl, který tuto zásadu spolu s dalšími shrnul v programovém referátu roku 1947, promýšlel rovněž ze své pozice primátora urbanistický vývoj Prahy během budoucích let. Československá metropole měla v jeho představách plnit někdejší sny všech socialistů. Zenkl viděl „své“ město jako „snící v zahradách“, jehož centrum nebude již poskytovat místo kouřícím továrnám, ale slušnému bydlení.³⁸⁰

Vědoma si opory sociologie a pokrokových tradic první republiky, za jejichž přímou

³⁷⁴ Akční program Československé strany národně socialistické. In: HARNA, JOSEF. *Politické programy českého národního socialismu*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998. str. 242

³⁷⁵ Tamtéž, str. 228

³⁷⁶ Tamtéž, str. 228

³⁷⁷ Návrh programu Československé strany národně socialistické pro XIV. valný sjezd konaný 27. února – 2. března v Praze. In: HARNA, JOSEF. *Politické programy českého národního socialismu*, str. 278

³⁷⁸ HORA, OTA. Rusko při práci (poznámky z cest). Praha: Ústr. vzdělávací výbor SČMS, 1934. str. 53

³⁷⁹ ZENKL, PETR. Stojíme na přední stráží demokratického socialismu. Programová řeč. Praha: ÚV ČSNS, 1947. str. 43

³⁸⁰ ZENKL, PETR. Budoucí Praha. *Svobodný zítřek*, 4. října 1945 roč. 1. číslo 3. str. 8

dědičku se považovala, nevzdávala se strana národních socialistů nemalých ambicí. Šlo jí o vybudování „dokonalé československé společnosti“ na vědeckém základě, přičemž naprosto věřila, že je schopna pojmout vše aplikovatelné i z těch nejstarších pojmových konstrukcí socialismu.³⁸¹ Přes patetický nádech programových závěrů se lze oprávněně domnívat, že si strana byla vědoma toho, čeho chce dosáhnout: všestranného a širokého rozvoje občanských demokratických práv, včetně důsledné ochrany zájmů soukromého podnikatelského sektoru, maximální podpory rodin s dětmi, trvalého ústavního zajištění práva na práci a dobrou mzdu a především zakotvení vedoucí role inteligence. Zbývá tak odhalit, z jakých příčin a důvodu, se tento socialismus ocitl „na druhé koleji.“

Kapitola 5. Na druhé či slepé koleji? Krize hodnot české veřejnosti a ČSNS

Zatímco během vypjatých únorových dní zažívali českoslovenští občané nebyvalý vzmach komunistické euforie, která pro některé slibovala být naplněním celoživotních nadějí, zatímco pro jiné neskrývala být katastrofou, objevilo se dne 27. února v denním tisku *Provolání věrným stoupcům Československé strany národně socialistické*.

Text manifestu se zdál promlouvat ke všem těm sympatizantům strany, kteří vnímali ideu socialismu příliš vážně, než aby ji přijali redukovanou kompromisy a dohady, kteří se cítili být srostlí s hesly a požadavky revolučních únorových dní.

Realita byla poněkud prozaičtější, neboť šlo o triumf komunistů nad inteligencí strany národních socialistů, o pomyslné ukončení její organizační samostatnosti a svébytnosti. Dodejme, že vzniklá situace nepřipouštěla manévrovací prostor. Pod textem svolání bylo tak možno číst jména Josefa Davida či Vratislava Buška.³⁸² O dva dny později byla na manifestu ke spatření další jména, svůj podpis připojil k mnohým dalším též historik Karel Slavíček, jeden z autorů celé ideové koncepce stranické politiky.³⁸³

Na otázku, proč nebylo pojetí socialismu v režii ČSNS úspěšné, proč nebylo přes své populární, někdy líbivé teze přijato a proč se v koncepci dalšího směřování ekonomické politiky neuplatnilo, lze odpovědět prostě: za vše mohl Únor, Gottwaldův slavný projev před davy na Staroměstském náměstí znamenal faktické vyloučení koncepcí odlišných

³⁸¹ Návrh programu Československé strany národně socialistické pro XIV. valný sjezd. In: HARNA, JOSEF. Politické programy českého národního socialismu. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998. str. 254

³⁸² Provolání věrným stoupcům Československé strany národně socialistické. In: FEJLEK, V. Dokumenty k vývoji Československé strany socialistické v letech 1948 – 1987. Praha: Československá strana socialistická, 1988. str. 22

³⁸³ Tamtéž, str. 24

od té komunistické a celá záležitost je tak záležitostí ryze politickou.

Kategorickým představám tohoto druhu nahrává samozřejmě i nepopiratelný globální rozměr „československé otázky.“ Lze přijmout představu, že snad Československo mělo sloužit Sovětům jako výkladní skříň možnosti faktické souhry ryze socialistického uspořádání s formálně parlamentním, pluralitním systémem a že zkrátka ve chvíli, kdy narůstající konflikt mezi Západem a Východem eskaloval řeckou či íránskou krizí nebo slavným projevem ve Fultonu, přišla v únoru roku 1948 vhodná chvíle „*zavřít krám, stáhnout roletu a spustit železnou oponu i na československých hranicích.*“³⁸⁴ Tehdejší aktéři americké administrativy navíc později prohlásili, že ztráta Československa zcela jistě byla jednou z největších chyb zahraniční politiky Spojených států.³⁸⁵

Mohlo by se tak zdát, že se Československo stalo „slabým článkem“ v nemilosrdném soukolí rozehrané hry velmocí, a tudíž jakékoli diskuse o té či oné představě socialismu prostě pozbývají důležitosti. Sami národní socialisté však celou situaci viděli spíše svojí domácí optikou. Věřili, že úspěch komunistů ve volbách roku 1946 byl mimo jiné určen faktem, že komunisté přicházeli z Moskvy do osvobozeného Československa jako „páni republiky.“³⁸⁶ Věděli dobře, že poválečné radikalitě obyvatelstva velmi dobře vycházela vstřícná slova populárních umělců Jana Wericha a E. F. Buriana a že ve chvíli, kdy získali komunisté rozhlas, získali také moderní a nenahraditelný prostředek komunikace.³⁸⁷

Nepotvrdil se odhad národních socialistů, že česká veřejnost si spojí jejich stranické ideály bezprostředně s osobou Edvarda Beneše. Pokud doufali v jednoznačnou projekci svých ideálů skrze prezidenta do řad potencionálních voličů, pak se dobrovolně pohybovali v rovině spekulací. Spoléhání na Beneše se dosti výrazně projevilo i během Února. Nikdo z čelných představitelů se během oněch tří let nepokusil zformovat sílu, která by z Beneše sňala tíhu rozhodování a zcela určitě vedení strany podcenilo prezidentův křehký a v dobách politické krize katastrofálně působící zdravotní stav.³⁸⁸ Naopak míra jejich identifikace s Benešovým viděním politiky zašla až do faktického ztotožnění se s představou o politické vyspělosti národa, imunního proti demagogii.³⁸⁹

³⁸⁴ SVITÁK, IVAN. Veliký skluz: dobrovolná sovětizace 1938 – 1948. 3. vyd. Praha: Orbis, 1990. s. 112

³⁸⁵ LUKEŠ, IGOR. Československo nad propastí: selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945 – 1948. Praha: Prostor, 2014. str. 15 – 16.

³⁸⁶ Národní archiv, Archiv České strany národně sociální, číslo fondu 1302, karton 78 „Zápisy schůzí předsednictva ČSNS 1946.“ Projev bratra ministra Prokopa Drtiny na zasedání zastupitelstva dne 6. června 1945., foliant 22, str. 3

³⁸⁷ Tamtéž, str. 3

³⁸⁸ FIRT, JULIUS. Záznamy. Ze starých deníků. Kolín nad Rýnem: INDEX, 1985. str. 84

³⁸⁹ Memorandum XXIII. K projevu bratra Petra Zenkla. In: Tři roky: přehledy a dokumenty o československé politice v letech 1945 až 1948. Díl druhý. Brno: Masarykova sociologická společnost, 1991, str. 158

Nutno samozřejmě zdůraznit, že pro potřeby oné demagogie měla KSČ více než dost vlastních majetkových zdrojů, jestliže její celkový zisk činil v letech 1945 až 1948 asi devadesát milionů československých korun.³⁹⁰ Příčina komunistického triumfu tkví však patrně hlouběji, je totiž možno se ptát, zda ostrost komunistických výpadů vůči logické oponentuře národních socialistů nehrála v celém procesu spíše druhotnou roli.³⁹¹

Spíše je nutno se tázat, do jaké míry dokázali národní socialisté reflektovat krizi české společnosti. Ta totiž nespočívala jen v prožitku války, ale souvisela s eskalací určitého obecného vývoje, který směřoval k vytvoření masového vědomí. Politika 20. století je politika realizovaná masami, davy a porozumění psychologii mas je pro ni klíčové.

Není důvodů k domněnce, že snad československé obyvatelstvo zůstalo tohoto vývoje směrem k „politice davů“ nějak ušetřeno. Legendární *Vzpoura davů* z pera španělského filozofa José Ortegy y Gasset vyšla u nás v nakladatelství Orbis již roku 1933, přeložena profesorem Václavem Černým. Problém masovosti byl tedy v Československu alespoň minimálně reflektován a na akademické půdě přijímán.

Ortega y Gasset definoval názory davového člověka jako „pudy přikryté slovy.“³⁹² Jen člověk davového charakteru je neustále nucen „provozovat vládu“, což znamená vůbec anebo jen velmi málo hledět na názory a mínění jiných lidí a usilovat především o svůj vlastní blahobyt, jehož představa je sdílená kolektivem davu.³⁹³ Davy nechtějí své okolí přesvědčovat, nesnaží se ani stát na pravdivém stanovisku či sdílet vlastní niterný pocit pravdy s jinými, jde jim jen o to, vnutit svoji představu vlády všem ostatním.³⁹⁴

Pokud je nadto určitý davový kolektiv, jakým je například společenská třída, vystaven až neúměrně dlouhému pocitu frustrace, plynoucí z dlouhodobého pocitu ohrožení, bude následně tento kolektiv usilovat o dosažení vlastního vyššího sociálního statutu artikulací výrazně radikálních stanovisek.³⁹⁵ Pocit neuspokojenosti ale nemusí být podepřen fakty. Jinými slovy, revoluční situace může nastat i za takových podmínek, kdy hospodářská situace státu je vyhovující či stabilizovaná, ale dav je určitými stimuly veden k mínění právě opačnému. Roli takového stimulu hrály v Československu odbory, které, vedeny fakticky komunistickou stranou, žádaly v době, kdy národní socialisté obhajovali teorii funkčních vztahů mezi soukromou a zestátněnou sférou,

³⁹⁰ KAPLAN, KAREL. Majetkové zdroje KSČ v letech 1945 – 1948. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993. str. 8

³⁹¹ KŘEN, JAN. Historické proměny češství. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1992. str. 103

³⁹² ORTEGA Y GASSET, JOSÉ. *Vzpoura davů*. Praha: Orbis, 1933. str. 65

³⁹³ Tamtéž, str. 83

³⁹⁴ Tamtéž, str. 65

³⁹⁵ KREJČÍ, OSKAR. Politická psychologie. Vyd. 1. Praha: Ekopress, 2004. str. 153

maximální rozsah znárodnění, a to pod rouškou boje za svobody pracujících.³⁹⁶

Slabina teorie socialismu v podání národních socialistů spočívala tudíž v idealistickém pojetí celé této teorie. Přitom se paradoxně nejednalo o idealismus utopický, v mnohém pasující spíše na komunistické teorie, jako spíše o idealismus, charakterizovaný nejlépe Georgem Santayanou jako ustálení mravního stanoviska ke světu.³⁹⁷ Avšak podle dodnes nejuznávanější teorie davové psychologie, Le Bonovy *Psychologie davu*, davy nemohou chápat víc než jen pouze hrubé asociace idejí a filosofie jim pro svoji náročnost nemůže přinést uspokojení.³⁹⁸ Za takového předpokladu nebylo možné, aby strana konkurovala radikalismu svých komunistických, zkušených protihráčů.

Podle klasifikace německého politologa Otty Stammera se moderní, fungující systém demokracie vyznačuje následujícími prvky: předpokládá pevné vedení, institucionálně zakotvené a spolupracující s důvěryhodným kontrolním mechanismem. K tomu ovšem potřebuje dobře fungující systém elit, dohlížejících na onen kontrolní mechanismus dle takových měřítek, aby demokratický systém byl odlišitelný od nedemokratického.³⁹⁹

Tento elitářský model se nejvíce blíží svému naplnění v klasickém modelu anglosaské demokracie s jeho systémem dvou silných politických stran, spolupracujících s vlastními intelektuálními „brain – trusty.“⁴⁰⁰ Stammer své závěry publikoval během roku 1948, to ale nic nemění na faktu, že jeho klasifikaci národní socialisté plně odpovídali jak svojí vlastní teorií elit, tak důrazem na ochranu výsad pluralitní demokracie. Tato organizace demokratického řádu, jak ji podal a vysvětlil Stammer, má ale slabinu, jelikož prakticky nepracuje s mentalitou mas a jista si legislativním řádem, má jistou tendenci hodnotit až příliš optimisticky vlastní politické prostředky, když zároveň absolutizuje jejich možnosti.⁴⁰¹

Takové schéma postavení a funkce politické moci však žádá, aby do administrativních struktur nezávislého státu nebylo nijak zasahováno zvenčí, aby rozložení sil z hlediska geopolitiky bylo příznivé demokratickému vývoji a aby ve vnitropolitické soutěži stran platila jednoznačně zásada fair-play. Ani jedna z podmínek nebyla ve sledované době dodržena natolik, aby si národní socialisté zachovali pevnou půdu pod nohama. Přitom nešlo jen o fakt, že komunisté měli nedostižitelné zkušenosti v práci s masami a davy.

³⁹⁶ KALINOVÁ, LENKA. Východiska, očekávání a realita poválečné doby: k dějinám české společnosti v letech 1945 – 1948. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004

³⁹⁷ SANTAYANA, GEORGE. *Essays on philosophy, religion and art*. Praha: Jan Laichter, 1932. str. 12

³⁹⁸ LE BON, GUSTAVE. *Psychologie davu*. Vydání čtvrté. Praha: Portál, 2016. str. 70

³⁹⁹ JODL, MIROSLAV. *Teorie elity a problém elity*. Vydání druhé. Praha: Victoria Publishing, 1994. str. 62

⁴⁰⁰ Tamtéž, str. 63

⁴⁰¹ Tamtéž, str. 62

Zdeněk Deyl dokázal, že hlavní slabinou sociálního systému jako součásti ekonomické politiky prvorepublikového Československa byl fakt, že 47 procent tehdejších dělníků pracovalo v malých závodech do 50 zaměstnanců, čtvrt milionu jich vykonávalo svou pracovní činnost v závodech do 20 zaměstnanců. Prostředí malých podniků neumožnilo plnou aplikaci jinak pokrokového sociálního zákonodárství, jinými slovy, bylo jím tak umožněno vykořisťování, docházelo k libovolnému prodlužování pracovní doby podle potřeby zaměstnavatele a zejména na venkově neměli například učňovští tovaryši žádná skutečná zaměstnanecká práva.⁴⁰² Připočteme-li k tomu, že při faktickém ohrožení všech výsad sociálního zákonodárství byly navíc běžně znevýhodňovány ženy, jejichž platové ohodnocení někdy dosahovalo jen poloviny mužského⁴⁰³, nepřekvapí, že vzpomínky na dané období v myslích lidí přímo volaly po radikální socializaci.

Po jistou dobu věřili národní socialisté, že komunistická jednota postojů je zdánlivá. Někteří komunisté dovedli, zejména šlo-li o hospodářské otázky, naslouchat názorovým oponentům. Přístupný diskusi byl například bývalý národní socialista, ekonom a inženýr Jaroslav Fukátko, který v diskusi s Jiřím Hejdou dovedl případně korigovat ekonomické představy stalinistů.⁴⁰⁴ Po květnových volbách potřebovali národní socialisté klid zbraní. Hodlali jej dosáhnout opakovanými jednáními se zástupci komunistů, a to pod patronací Huberta Ripky, jehož byt sloužil těmto jednáním jako zázemí. Ukázalo se však, že není možná dohoda především díky neshodám ohledně dalšího rozsahu znárodnění, jednání ztroskotala a jejich krachem se přímo otevírala cesta k Únoru.⁴⁰⁵

Zatímco se komunisté těšili rozsáhlé podpoře SSSR, zůstali národní socialisté se svojí koncepcí prakticky osamoceni. Jak již bylo zmíněno, jejich název byl zejména pro britskou politickou scénu značně matoucí a nemalé sympatie pro Labour Party nebyly dost využity a dále rozvíjeny, přestože obě strany spojoval jejich postoj vůči stále více výbojnější marxistické ideologii.⁴⁰⁶ Snahy Američanů o podporu strany byly limitovány politikou neutrality a nezasahování do vlastních československých záležitostí, když byl navíc se značnou pompou znárodněn filmový průmysl, ztratil Hollywood zájem jakkoli participovat na snaze utvářet československé veřejné mínění ve prospěch amerického životního stylu a kultury obecně.⁴⁰⁷ Vidina štědrého amerického úvěru ve výši přibližně dvaceti milionů dolarů, požadovanými *Svobodnými novinami* za účelem všestranné

⁴⁰² DEYL, ZDENĚK. Sociální vývoj Československa 1918 – 1938. Praha: Academia, 1985. str. 61

⁴⁰³ Tamtéž, str. 62

⁴⁰⁴ HEJDA, JIŘÍ. Žil jsem zbytečně. Román mého života. Praha: Melantrich, 1991. str. 259

⁴⁰⁵ DRTINA, PROKOP. Československo, můj osud. Svazek II. Kniha 2. Praha: Melantrich, 1992. s.261

⁴⁰⁶ KLÁTIL, FRANTIŠEK. Kam jdou socialisté? Svobodné slovo, 3. října 1945. roč 1. čís. 121

⁴⁰⁷ LUKEŠ, IGOR. Československo nad propastí. Praha: Prostor, 2014. str. 128

podpory obhajovaného a žádaného hospodářského výzkumnictví, se tak stávala stále mlhavější či vůbec neuskutečnitelná.⁴⁰⁸ Strana zůstala v globálním smyslu bez partnerů.

Postavení národních socialistů na domácí scéně bylo dramatinováno zejména stálou konfrontací s komunistickou stranou, nemenším problémem se však jevil fakt, že velmi podobné postoje zastávali v některých otázkách lidovci. Prozápadni postoj intelektuální scény lidovců byl nepopiratelný, totožná byla i jejich rétorika odmítání totality.⁴⁰⁹ Pokud vezmeme v potaz fenomenální nárůst volebních hlasů odevzdaných pro lidovou stranu jen v samotné Praze, je nepopiratelné, že názory výrazných lidoveckých osobnosti typu Heleny Koželuhové vycházely vstříc v jádru demokratickým, přitom ale konzervativním postojům značné části veřejnosti, kteří ve volbách nemohli dát hlas středolevé ČSNS.⁴¹⁰

Když pak navíc evangelický teolog Josef Lukl Hromádka, stoupenec sociálních změn dle představ Masarykových, levicový intelektuál a interpret sociální dimenze biblického poselství prohlásil komunismus za „něco, co se nedá zastavit“⁴¹¹ a hodnotil praktickou politiku komunistů jako pokus o naplnění zásad evangelia, podstatně tímto nasměroval politické myšlení praktikujících evangelikálních křesťanů, kteří nyní stáli na nerozhodné pozici mezi demokratickým, reformním a liberálním socialismem a socialismem daleko více radikálním, který slibem beztřídní společnosti připomínal obce prvotně organizovaných, rovnocenných křesťanů.⁴¹²

Slovy Karla Kaplana tak vize národních socialistů nemohli splnit cíle československé cesty k socialismu, protože nedovedly správně reagovat na její zásadní otázky a výzvy. Byly to navíc vize v řadě případů postrádající „přesnější obrysy socialistického cíle.“⁴¹³

Národní socialisté hájili své svébytné pojetí socialismu v v éře, pro daný typ koncepce nevhodné. Nebylo možné hájit spiritualistické, idealistické a elitářské vidění socialismu během let, kdy „čaj, káva a kakao zůstaly jen ve vzpomínkách“⁴¹⁴ a kdy přiděl potravin dosahoval v zimě roku 1945 pouhých 1400 kalorií oproti dvojnásobnému množství ve Velké Británii.⁴¹⁵ Společenská deprese, definovaná kombinací dlouhodobého nedostatku

⁴⁰⁸ KAMENIČEK, JIŘÍ. Požadujeme 20 milionů dolarů. *Svobodné noviny*, 31. ledna 1946. roč. 2. č. 26. str. 1

⁴⁰⁹ TIGRID, PAVEL. Aby nebylo omylů. *Obzory*, 19. ledna 1946. roč. 2., číslo 3. str. 40

⁴¹⁰ RENNER, JAN. Československá strana lidová 1945 – 1948. Vydání první. Brno: Prius, 1999. str. 38

⁴¹¹ HROMÁDKA, JOSEF LUKL. Komunismus a křesťanství: o nápravu věcí lidských. 2. vyd. Hradec Králové: Evangelické dílo, 1947. str. 27

⁴¹² Tamtéž, str. 34

⁴¹³ KAPLAN, KAREL. Znáródnění a socialismus. 1. vyd. Praha: Práce, 1968. str. 171

⁴¹⁴ JOSTEN, JIŘÍ. Československo žaluje. Praha: Naše vojsko, 1993. str. 60

⁴¹⁵ Evropa v zimě 1945 – 1946. *Svobodný zítřek*, 11. října 1945. roč. 1. čís. 4. str. 11

materiálního a osobních ztrát během válečných let, si žádala radikální léčbu.

Národní socialisté ovšem nabízeli vizi, která nereflektovala proměnu společenské strukturu. Jejich představy se opíraly o „svěrázně vyváženou“ sociální konstrukci české společnosti 19. století, která do značné míry nepoznala tíhu široké pauperizace a neznala rovněž sociální darwinismus „manchesterismu“ a kapitalistického gründerství.⁴¹⁶ Tato koncepce však nedokázala dostatečně mobilizovat masy a odpovědět na problémy dosti proměněného světa. V době, kterou Max Horkheimer charakterizoval jako éru rozpadu hodnot silného individua, dobu, ve které jedinec dochází naplnění svých nejnítějších tužeb pouze skrze zapojení do masových kolektivních organizací, přičemž je donucen vzdát se duchovní realizace vlastní a autentické⁴¹⁷, nemohla koncepce socialismu, jakou nabízeli národní socialisté, vůbec uspět. Apel na „bratrství“, jakožto na zřídlo mravního potenciálu jednotlivce, působil v kontextu všeobecné radikalizace archaicky. Představa socialismu, jak ji podávala ČSNS, tak zůstala v tomto světě nevyužitá a nemá.

⁴¹⁶ KŘEN, JAN. Historické proměny češství. Praha: Karolinum, 1992. str. 71

⁴¹⁷ HORKHEIMER, MAX. Eclipse of Reason. New York: Oxford Un. Press, 1947. str. 140 - 141

Závěr

Ve své práci jsem usiloval o charakterizaci politického myšlení Československé strany národně socialistické natolik, aby badatelé a zájemci o dané téma mohli text mojí práce použít jako přibližné vodítko pro orientaci ve velmi komplexním a nestejnorodém celku ideologie národních socialistů. Mým záměrem bylo přispět k definici levicového postoje druhé nejsilnější politické strany poválečného Československa a odhalit teoretické teze jejího pojetí socialismu, který jako idealistická a nevyhraněná představa o uspořádání lidské společnosti vždy ve svých formulacích obsahuje spektrum různorodých postojů.

Národní socialisté působí na scéně československé poválečné politiky jako politická síla stojící na paradoxu. Ve vlastním periodiku *Svobodné slovo* se strana stavěla do role „sociálního protestu přítomnosti“ a v řadě postojů čelných stranických představitelů lze vyčíst jednoznačně elitářské stanovisko, spoléhající na mravní odpovědnost a vědomou politickou vyspělost každého jednotlivce, přitom však strana aspiruje na funkci obhájce „malého českého člověka.“ Ačkoli nemohli národní socialisté zapřít, že jsou především stranou středostavovského úřednictva, označovali tuto středostavovskou inteligenci jako „dělníky ducha“ a prezentovali před veřejností své pojetí socialismu jakožto koncepci nejadekvátnější potřebám českého dělníka. Jejich vnímání sebe sama se manifestovalo nejvíce díky pojetí strany jako spirituálního, mravně obrodného hnutí „kladiva a pera.“ Spojením těchto symbolů domnívali se národní socialisté zaručovat, že jsou politickou stranou všeho občanstva a na základě toho věřili ve své vítězství v květnových volbách.

Byl to právě onen zmíněný paradox, který ideologii národních socialistů činil poněkud méně přehlednou a srozumitelnou. Přitom sami deklarovali kontinuitu svého programu poválečného s vlastními programy prvorepublikovými. Byli přesvědčeni o nevyhnutelné nutnosti zachování některých prvků liberálního parlamentního systému, dle Drtinových slov se definovali jako strana levého středu, jíž nejvíce záleží na ochraně soukromého podnikání tam, kde je soukromá iniciativa výhodná, efektivní a nutná a byli si vědomi vlastního potenciálu, který spočíval v možnosti získat střední třídu pro socialismus.

Tento socialismus měl ovšem stát na spirituální, idealistické bázi a jako jeho předvoj měla sloužit tvůrčí inteligence. Ta měla zajistit ochranu demokracie a důslednou mravní výchovu občanů, stejně tak však měla dbát zkvalitnění života dělníků, jejich osvobození od odcizujícího soukolí práce. Konečným cílem mělo být vytvoření společnosti, stojící na nejlepších tradicích národního obrození a prvorepublikové demokracie.

Pramenem této koncepce národních socialistů bylo v první řadě dílo jejich zakladatele Václava Klobáče, který stanovil heslo „přenést Husa do éry fabrik a bank.“ Podle hlediska tohoto požadavku vnímala strana samu sebe jako pokračovatelku husitského ideálu a též dědičku odkazu Jednoty bratrské, což se nejvíce projevilo v oslovení „bratři a sestry“, jak se národní socialisté titulovali na svých sjezdech.

Jednoznačný odkaz na tradice českého náboženského hnutí českých bratří a na tradice národního obrození pak také znamenal, že se strana plně identifikovala s Masarykovým chápáním smyslu českých dějin tak, jak jej sám vyjádřil ve své *České otázce*. Proto lze tento Masarykův text pokládat za jakýsi náhled na základní stavební kámen ideologie národních socialistů, a to spolu s jeho texty *Problém malého národa* a *Otázka sociální*.

Můžeme tedy pokládat národní socialisty za stranu českého protestantismu, za přední zastánkyni sociálně citlivého, evangelikálního náhledu na sociální skutečnost, samotnou stranu pak nejen za politický orgán, ale též za specifické duchovní hnutí. Zejména pak se strana blížila ideám Československé církve husitské, jejíž duchovenstvo chovalo jisté sympatie ke stranickému programu již za první republiky. Tuto tendenci potvrdil také děkan Husovy bohoslovecké fakulty F. M. Hník, když roku 1946 publikoval své dílo *Edvard Beneš – filosof demokracie*, kterým ujasnil vztah jisté části československých protestantů vůči linii benešovské, a tím národněsocialistické politiky.

Ve snaze po konstrukci ideální společnosti šla však strana dále za konfesijní horizont. Žádala studium a recepci sociálně pokrokového díla J. Nerudy a Boženy Němcové, jež oba pokládala za přímé předchůdce vlastní ideologie, za první národní socialisty. Stejně tak pokládala za nutné čerpat svůj ideový potenciál z díla českých filosofů, bolzanovce Augustina Smetany a českého socialisty Františka Matouše Klácela. František Kovárna žádal z v zásadním díle *Socialismus a národní kultura* přezkoumání dějin a svébytných tradic českého anarchismu, jenž měl patřit na výsluní ušlechtilých ideových tradic.

Určité stranické kruhy pak reflektovaly sociální filosofii ruského emigranta, sociologa Pitirima Sorokina. Ten v práci *Krise našeho věku* představil analytický model dějinného vývoje lidské civilizace a vlastní svébytnou filosofii dějin. Věřil v neustálé střídání dvou základních systémů lidské společnosti, z nichž jeden označoval jako sensitivní, v němž morální normy jsou předmětem dohody a spekulace a nejsou standardizovány absolutní autoritou, či nějakým dogmatizovaným systémem idejí. Sensitivní systém podléhá často krizím typu válek a občanských nepokojů a musí proto nutně být vystřídán systémem sobě opačným, který Sorokin nazývá jako ideační. Populace, podléhající svým životem ideačnímu systému, se těší stabilitě, neboť její mravní normy jsou vždy vztahovány vůči

nějaké formě či podobě ideálního systému věcí, vůči absolutní idey, vyjádřené nejlépe určitou podobou náboženství nebo návratem k tradičnímu morálnímu systému. Sorokin se domníval, že Evropa na konci světové války je svědkem zániku systému senzitivního a nadchází nová epocha systému ideačního, kdy znovuzrozená Evropa opět dospěje zpět ke svým nejlepším mravním a náboženským ideálům.

Sorokin žil roku 1922 krátce v Československu a před svou emigrací do USA, kde se stal profesorem sociologie, se setkal s T. G. Masarykem, který jej i hmotně podporoval. Národní socialisté byli se Sorokinovým dílem obeznámeni, citovali jej a cenili si jeho vědeckých kvalit. Odkazy na něj lze najít například v pracích Karla Moudrého a je tak pravděpodobné, že se Sorokinovou idealistickou vizí společnosti národní socialisté buď souhlasili anebo souzněli přinejmenším s některými jejími závěry.

Plné osvojení Masarykovy humanitní, protestantské a republikánské filosofie českých dějin bylo však z hlediska válečných zkušeností zbarveno značným antigermanismem. Národní socialisté vnímali etnické němectví jako značně negativní a destruktivní entitu. Na základě práce Emanuela Rádla *O německé revoluci* bylo němectví viděno jako ryze iracionální, mysticky podbarvený národní duch, který neguje smysl, výsledky a odkaz Velké francouzské revoluce a demokratického cítění, je přirozeně militantní a chová až nebývalý respekt k autoritě. Názorové hledisko tohoto druhu bylo ještě posíleno řadou osobních zkušeností národních socialistů a bylo po válce definováno výmluvným dílem *Němci hrozí* z pera Emanuela Chalupného, který viděl české dějiny jako nekončící střet slovanské a české demokracie s odvěkým pruským militarismem. V právě ukončeném válečném střetu se slovanství a češství ukázalo jako eticky nosné a triumfující, bylo tedy jeho plným právem usilovat o prostor národnostně a teritoriálně homogenní, ve kterém by bylo možno vybudovat nový společenský řád dle představ hospodářské demokracie, tedy harmonicky rozvíjeného státu.

Ve svém antigermanismu a politice plné podpory odsunu německého etnika šla strana národních socialistů tak daleko, že přehlížela zásluhy německých antifašistů o válečný odboj a sociolog Otakar Machotka ve své polemice s marxismem nevěřil v jeho aplikaci na československé politické prostředí mimo jiné také proto, že Karel Marx byl Němec.

Obavy z germánského etnického živilu a právě prožitá válečná zkušenost sloužily pak straně jako motivace její populační politiky, kterou též silně akcentovala. Materství bylo viděno jako metafyzická instituce a ověřený pramen sociálního štěstí, zvýšení natality mělo být řešeno populačním plánem v duchu představy, že jen početně silná populace je schopna se v prostoru střední Evropy udržet a reprodukční schopnost ženy se v pojetí

národních socialistů stala její povinností. Ve hře byla dokonce renesance eugeniky.

Pokud však národní socialisté doufali že jim zdůraznění češství a politika zaměřená na ozdravení národní populace zajistí vedoucí místo ve veřejném životě, podcenili patrně schopnost komunistů osvojit si podobná programová východiska a participovat také na podobných záměrech. Na mateřskou povinnost žen apeloval také komunista, známý umělec Emil František Burian a co se týče smyslu českých dějin, zodpověděl jej zdařile Zdeněk Nejedlý ve svém díle *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*, stavěl ovšem národní program do světla vlastní, kantorsky pojaté marxistické mýtizace natolik zdařile, že položil základ celému dalšímu pojetí marxistického dějepisceví a odpověděl na tužby národního kolektivu po zodpovězení smyslu vlastní existence formou značně jednodušší a srozumitelnější, než jaké byli schopni národní socialisté.

Taktéž jistá větév evangelikálních křesťanů, vědoma si faktu, že radikálnější program komunistů slibuje být věrnější náplní představ o organizaci obce prvotních věřících, se díky tomuto vědomí společensky radikalizovala a nacházela cestu funkčního snoubení filosofického marxismu se zásadami protestantismu. Reprezentantem této větve jevil se být na scéně české teologické inteligence především J. L. Hromádka.

Se svébytným chápáním tradic, funkce a nového postavení národního kolektivu přišli po válce na scénu lidovci. Pavel Tigríd a Helena Koželuhová vystupovali v roli obhájců demokratických svobod snad ještě výrazněji než národní socialisté a konzervativní étos Tigrídových polemik s odkazem na katolické křesťanské tradice českých dějin činil pro mnohé program a názory lidovců přitažlivější než demokratické a masarykovské, přesto levicové a socialistické vize Československých národních socialistů.

Na domácí politické scéně sledovala ČSNS dvě linie, a sice linii zahraničněpolitické orientace Edvarda Beneše a linii další, která spočívala v ideovém vyhranění vůči oběma silným marxistickým stranám. Prezident Beneš byl do roku 1935 místopředsedou strany. Kromě toho byl též spoluautorem tzv. Velkého programu z roku 1931, po svém zvolení do prezidentské funkce však udržoval s národními socialisty nejtěsnější kontakt, zvláště prostřednictvím Huberta Ripky a Prokopa Drtiny. Strana jej vnímala jako muže, který měl zvláštní zásluhu o uvedení SSSR na mezinárodní diplomatické fórum, zachovávala jeho představy, že musí být zabráněno střetu mezi Východem a Západem a že naopak se musí oba systémy vzájemně přibližovat. Důležitá byla rovněž jeho hypotéza o v zásadě etapovitém a nenásilném vývoji československé cesty k socialismu a jedním z podkladů stranického programu se tak stala Benešova *Demokracie dnes a zítra*.

Přibližování obou systémů však nemělo znamenat vazbu československého socialismu

na teoretická východiska marxismu. Přestože sám Beneš si byl síly marxisticko-leninské ideologie dobře vědom a reflektoval ji ve stati *Leninismus a vývoj v poválečné Evropě* na stránkách *Kulturní politiky*, vnímali nadále národní socialisté marxismus jako systém myšlení pro Československo nevhodný, zastaralý, dogmatický a stacionární, pokládající jej v jeho sovětském pojetí pouze za formu státně řízeného kapitalismu.

Odmítání marxismu souviselo také s odmítnutím termínu společenské třídy, protože přední ideologové národního socialismu si přáli v souladu se stranickou tradicí budovat socialismus pro všechny a odmítali tezi o třídním boji jako cestě k socialismu.

Zahraničněpolitická orientace národních socialistů je jedním z nejzajímavějších bodů celé tříleté poválečné éry. Jestliže představa mostu mezi Východem a Západem nachází někde svoji konkretizaci, pak se tak děje právě pod zástavou kladiva a pera. Stranický Akční program vyjadřoval úctu a oddanost Stalinovi. Beneš byl garantem moskevských dohod z roku 1943 a strana se mohla hrdě hlásit ke Kľofáčovi jako k někomu, kdo již za dob mocnářství navazoval rozsáhlé styky se slovanskými zeměmi. Sovětský experiment socialismu byl svého druhu jediný vyzkoušený a nebylo možno jej neakceptovat.

ČSNS si však ponechávala volné zorné pole i směrem na Západ. Londýn byl po léta války útočištěm exilové vlády a nemarxistická Labour Party v Anglii nečekaně oslavila svůj volební triumf, což se postupem času stalo nadějí pro celou nemarxistickou levici.

Výspou západního pojetí demokracie však byly Spojené státy. Na jejich hospodářskou sílu spoléhali především ti národní socialisté, kteří věřili v brzkou liberalizaci tamějších trhů a jejich otevření Evropě a kteří rovněž doufali v rozsáhlý americký úvěr, zamýšlený jako dotace válkou poškozeného evropského, tedy i československého průmyslu. Vazby na USA však byly z hlediska národních socialistů prodchnuty i sympatiemi duchovního rázu. Bylo to především rooseveltovské pojetí demokracie, její New Deal, co dodávalo straně národních socialistů naději, že se americký život bude blížit realizaci hospodářské demokracie. Takové naděje vyjadřovala *Rooseveltova Amerika* J. B. Kozáka a nakonec také *Amerika, její duch a život*, neopominutelné dílo o americké sociální realitě z pera Otakara Machotky. Na pomyslném mostě mezi Východem a Západem se záhy národní socialisté posunuli blíže jeho západní straně, neboť věřili v sílu intelektuálních pramenů západní kultury, v její mravní a také hospodářskou vyspělost.

Během války měli představitelé strany v exilu možnost obeznámit se s závěry britského ekonoma lorda Maynarda Keynesa, a to skrze Wiliama Beveridge, Keynesova žáka. Beveridge představil britské vládě plán boje s podmínkami obecné pauperizace a stal se průkopníkem státem organizované sociální péče, která směřuje k obecnému

blahu, jak to vyjadřuje koncept *welfare state*. Tento fakt vzali národní socialisté na vědomí a kooptovali jej do svých představ řešení československé sociální krize.

Svůj vlastní program budovala strana také na domácí půdě, během okupace. Spolu se sociálními demokraty, podíleli se národní socialisté na přípravě programu *Za svobodu do nové československé republiky*, který se shodoval se závěry Beveridgeovy zprávy, ba šel ještě dále za její meze, když sliboval likvidaci tvrdé a státem neorganizované podoby kapitalismu ve stylu *laissez-faire* a sliboval široké pojetí hospodářské demokracie.

Akční program národních socialistů z roku 1945 pak samozřejmě počítal s reformou legislativních norem tak, aby jimi bylo zajištěno právo na práci, odpočinek a dané práci odpovídající spravedlivou mzdu. Měli být podporovány mladé rodiny s dětmi, zajištěno hygienické a zdravé prostředí na pracovištích a v domácnostech, práce pro podnik měla být motivována podílem na zisku. Praktickým vyjádřením těchto návrhů měl být projekt mosteckého sídliště, které mělo naplnit moderní ekologické a hygienické představy, dle plánu měla být celkový kulturní ráz tohoto sídliště na úrovni Prahy.

Program z roku 1947 měl pak být projevem nově nabytého sebevědomí strany, když předtím neuspěla v květnových volbách předešlého roku. Sliboval skutečně humanitní ráz příští československé společnosti a vybudování nejdokonalejších podmínek pro další rozvoj národního kolektivu. Aspiroval na výchovu nového typu občana v duchu vlastních elitářských principů s ohledem na vysoké mravní krédo a politickou zralost.

Nejvlastnějším a nejosobitějším bodem národněsocialistického pojetí socialismu byla jeho náklonnost pro aspekty praktické sociologie. Společnost měla být řízena vědecky. Za tím účelem měl být kupříkladu zřízen výzkumný ústav pro řemesla, který by vlastní badatelskou činností přispěl k odkrytí nejefektivnějších způsobů výroby. Citlivé poznání lidských potřeb dle vědeckých měřítek měla mít na starosti zejména sociologická škola brněnské Masarykovy univerzity v čele s Inocencem Arnoštem Bláhou.

Shrnutí recepce socialismu stranou národních socialistů zní následovně: jejich vlastní vize socialismu byla spiritualistická, idealistická, podbarvená etickou filosofií a určitým náboženským aspektem. Byla elitářská ve smyslu vysokých nároků na kvalitu každého jednotlivce a na jeho všeobecné vzdělání. Byla to tedy vize socialismu, která nabývala určitých všestranných rysů, neboť brala odpovědnost za zajištění ideálních podmínek pro rozvoj všestranných schopností občanů. Byla to vize empirická, přitom flexibilní. Zásadně nedogmatická, mající odpor k totalitě politické moci a inspirující se ideovým světem zejména západních demokracií, přitom nacionálně podbarvená. Byla to ale také vize, která nebrala příliš v potaz psychologii davů ve válkou zjitřené době a jejich touhu

po okamžitém materiálním uspokojení potřeb. A byla proto neúspěšná. Nereflektovala práci svých představitelů dostatečně krizové aspekty doby a zůstala „na druhé koleji.“

Jestliže téma vyžaduje další rozšíření a komplexní řešení, měla by se dle mého názoru zaměřit badatelská práce na tyto okruhy: činnost a misijní práce hnutí YMCA v českých zemích v letech 1945 – 1948, přičemž řešení tohoto okruhu by mohlo pomoci přiblížit vztah národních socialistů a českých protestantů. Za tímto účelem by bylo vhodné dále věnovat pozornost archivním materiálům, týkajícím se duchovenstva československých evangelikálních církví. Přínosem by bylo prozkoumat vztah strany k širokému spektru společenských organizací, z nichž nejbližší byl stranické mentalitě Sokol. Zde se otevírá obrovský prostor především regionálnímu dějepisectví a jeho výzkumu. Detailní zjištění charakteru postavení národních socialistů v českých obcích v dané době by zcela jistě pomohlo definovat tvář strany v dané době mnohem přesnějším způsobem.

Náhledem do stranické mentality by mohl být výzkum aktivit Melantrichu. Stranické nakladatelství udržovalo ve zkoumaném období rozsáhlou korespondenci s celou řadou českých autorů, připravovalo vlastní ediční plány a rozpočet a bylo pod vedením Julia Firta hnacím motorem stranické mediální komunikace.

Za vlastní přínos svojí práce pokládám uvedení ideové sféry národních socialistů do vztahu k Sorokinově hypotéze sociálního vývoje a jeho filosofii dějin. Proto také dalším tématem možného výzkumu může být detailní zmapování Sorokinových aktivit, kterým se věnoval během svého pobytu v Československu a následná analýza recepce jeho díla v prostředí československých akademických kruhů.

Domnívám se, že jsem způsobem, odpovídajícím rozsahu práce, popsal a klasifikoval psychologickou sféru národněsocialistické politiky a zdůraznil její místo v mantinelech Masarykovy filosofie dějin. Analyzoval jsem nejpodstatnější teoretická díla vybraných ideologů národních socialistů a přibližně určil místo ČSNS v omezeném parlamentním systému poválečného Československa. Domnívám se tak, že má práce může plnit vlastní poslání, být zevrubným náhledem do mentality tehdy druhé nejsilnější strany.

Prameny a literatura

A. Archívní prameny

Národní Archiv. Archiv České strany národně sociální, Praha. Číslo fondu 1302.

B. Noviny a časopisy

Časopis katolického duchovenstva, 1947

Čechoslovák, 1944 – 1945

Čechoslovák v zahraničí, 1945

Český život, 1947

Dnes, 1945

Dnešek: nezávislý týdeník, 1946 – 47

Kulturní politika, 1945 – 1946

Lidové proudy, 1945

Listy, 1946

Masarykův lid, 1946

Mladý život, 1945

Národní osvobození, 1946

Národní revoluce, 1946

Nová inteligence, 1946

Nový člověk, 1912 - 1913

Obzory, 1946

Práce, 1945

Právo lidu, 1945

Rudé právo, 1945 – 1947

Svět v obrazech. Týdeník ministerstva informací, 1945

Svobodné noviny, 1945 - 1946

Svobodné slovo, 1945 – 1946

Svobodný venkov, 1947

Život strany 1897 – 1947, 1947

C. Dobové publikace, paměti a edice dokumentů

ALLEN, CARLETON KEMP. Demokracie a jedinec. 1. vyd. Praha: Klub socialistické kultury, 1948.

BENEŠ, BOHUŠ. Amerika jde s námi: reportáž z přednáškového turné Edvarda Beneše po amerických univerzitách v roce 1939. K vydání připravila Věra Olivová. 3.vyd. Praha: Eva, 1998.

BENEŠ, EDVARD. Demokracie dnes a zítra. 4. vyd. Praha: Čin, 1946

BENEŠ, EDVARD. Dopisy bratru Vojtovi: 1938 – 1944. K vydání připravila Věra Olivová. Praha: Eva, 1998.

BENEŠ, EDVARD. Francie a nová Evropa: essay o duchovní krizi poválečného evropského člověka. Praha: S.U.V. Mánes, 1935.

BENEŠ, EDVARD. O smyslu a významu moderní techniky. Brno: Spolek posluchačů Vysoké školy technické, 1938.

BENEŠ, EDVARD. Problémy Československa. Praha: Svaz nár. osvobození, 1936

BENEŠ, EDVARD. Projev pana presidenta republiky Dr. Edvarda Beneše na sjezdu českých spisovatelů v červnu 1946 v Praze. Praha: Syndikát českých spisovatelů, 1946.

BENEŠ, EDVARD. Přednášky na Univerzitě Karlově 1913 – 1948. K vydání připravila Věra Olivová. Praha: Společnost Edvarda Beneše, 1998

BENEŠ, EDVARD. Živý odkaz TGM: projevy 1937 – 1947. K vydání připravil Karel Novotný. Praha: Eva, 1997

BENEŠ, EDVARD. Zavazují vás. 1.vyd. Praha: Mír, 1948

BENEŠ, JIŘÍ. V německém zajetí. Vydání připravily Věra Olivová a Jana Čížková. Vyd. 4. Praha: Společnost Edvarda Beneše, 2010.

BENEŠ, VOJTA. O humanitní demokracii. Praha: Svaz národního osvobození, 1938

BEVERIDGE, WILLIAM HENRY. Plán sociální bezpečnosti: výtah z Beveridgeovy zprávy o sociálním pojištění a příbuzných službách. London: Čechoslovák, 1943

BLÁHA, ARNOŠT INOCENC. Kultura a politika. Brno: Zemská rada osvětová, 1946.

BROUK, BOHUSLAV. Poslední dnové etiky. Praha: Bohuslav Brouk, 1937

BROUK, BOHUSLAV. Racionalizace spotřeby: základní problémy projektování. Praha: Architektura ČSR, 1946

BROUK, BOHUSLAV. Závažnost obecného vzdělání. Praha: Václav Petr, 1946

BOHÁČ, ANTONÍN. Národní stát a světový mír. Praha: Melantrich, 1946

BUŠEK, VRATISLAV. *Náš socialismus. Příspěvek k ideologii čs. strany národně socialistické.* Praha: ČSNS, 1945

BUŠEK, VRATISLAV. *Živé hlasy: posláni Čsl. strany národně socialistické.* Praha: Československá strana národně socialistická, 1945.

Buřiči a tvůrci: vzpomínky, úvahy, kus historie, životopisy 1897 – 1947. Redigoval Bohuslav Šantrůček. Praha: Čs. strana národně socialistická, 1947

Byli jsme a budem. Programové referáty ze sjezdu zastupitelstva československé strany národně socialistické, konaného ve dnech 8. a 9. prosince 1945 v Praze. Praha: Československá strana národně socialistická, 1946

CÍSAŘ, ČESTMÍR. *Paměti: nejen o zákulisí Pražského jara.* Praha: SinCon, 2005

ČERNÝ, VÁCLAV. *Paměti 1945 – 1972.* 3. vyd. Brno: Atlantis, 1992

Československá průmyslová delegace v SSSR: záznamy, pozorování a dojmy inženýrů, techniků profesorů, hospodářských odborníků a členů závodních rad a revolučních odborových organizací, kteří na počátku roku 1946 navštívili SSSR. Redigoval Oldřich Berger. Praha: Dělnické nakladatelství, 1946

DRTINA, PROKOP. *Československo, můj osud: kniha života českého demokrata 20. století. Svazek druhý. Kniha 2. Rok 1947 -Únor 1948.* Praha: Melantrich, 1992

DRTINA, PROKOP. HERBEN, IVAN. *My a Němci: dějinný úkol strany národně socialistické při vystěhování Němců z Československa.* Praha: Melantrich, 1945

DVOŘÁK, FRANTIŠEK. *Augustin Smetana: jeho život a myšlenky.* Liberec: Věstník lidovými výchovy a samosprávy, 1922

FEIERABEND, LADISLAV KAREL. *Soumrak čs. demokracie: vzpomínky z londýnské vlády: od jara 1944 po návrat do vlasti.* Washington: L. K. Feierabend, 1967

FEJLEK, VOJTĚCH. *Dokumenty k vývoji Československé strany socialistické 1948 – 1987.* Praha: Československá strana socialistická, 1988

FIRT, JULIUS. *Záznamy.* 1. vyd. Kolín: Index, 1985

FOUSTKA, RADIM NEUMANN. *O pevnou půdu pod nohama.* Praha: Ústřední akční výbor čs. Sociální demokracie, 1945

HÁLA, FRANTIŠEK. *Projev ministra pošt P. Františka Hály ve Strakoniciích dne 18. června 1945.* Strakonice: Okresní sekretariát Československé strany lidové, 1945

HALBHUBER, JAROSLAV. *Hospodářská politika nového Československa ve světle poznatků moderní ekonomiky: pokus o rozbor a kritiku.* Praha: Práce, 1946

HARNA, JOSEF. *Politické programy českého národního socialismu 1897 – 1948.*

Praha: Historický ústav AV ČR, 1998

HEJDA, JIŘÍ. Žil jsem zbytečně: román mého života. Praha: Melantrich, 1991

HERBEN, IVAN. Ďábel mluví německy. Praha: Melantrich, 1945

HERBEN, IVAN. Žalujeme v Norimberku: reportáž o nacistických zločinech proti Československu. Praha: Athos, 1946

HNÍK, F.M. Edvard Beneš, filosof demokracie. Praha: Melantrich, 1946

HORA, OTA. Rusko při práci: poznámky z cest. Praha: Melantrich, 1934

HORA, OTA. Svědectví o puči: z bojů proti komunizaci Československa. Svazek 1. Praha: Melantrich, 1991

HROMÁDKA, JOSEF LUKL. Komunismus a křesťanství: o nápravu věcí lidských. Hradec Králové: Evangelické dílo, 1947

CHALUPNÝ, EMANUEL. Němci hrozí: německý problém a bezpečnost světa. Praha: Emanuel Chalupný, 1947.

JELÍNEK, JAROSLAV. PÚ: politické ústředí domácího odboje: vzpomínky a poznámky novináře. Praha: Kvasnička a Hampl, 1947

KAČIN, VÁCLAV. Vrací se hospodář: President-Budovatel Dr. Edvard Beneš v Plzni 18. června 1945. Praha: Tiskové a propagační oddělení ONV, 1945

KLÁTIL, FANTIŠEK. Pohledy v zítřek.

KLOFÁČ, VÁCLAV JAROSLAV. Poslání národně sociální strany v českém národě. Vysoké Mýto: 1908

KOVÁRNA, FRANTIŠEK. Socialismus a národní kultura. Praha: Klub socialistické kultury, 1946

KOZÁK, JAN BLAHOSLAV. Rooseveltova Amerika. Praha: Sociologický kruh, 1946

KRAMÁŘ, KAREL. Naše slovanství a uznání sovětů. Praha: Pr. akc. Tiskárna, 1926

LAŽNOVSKÝ, KAREL. Revoluce na postupu. Rozbor současného dění po stránce hospodářské a sociální. Praha: K. Lažnovský, 1940

MACHOTKA, OTAKAR. Americká sociologie: sociální podmínky vzniku a rozvoje. Praha: Melantrich, 1938

MACHOTKA, OTAKAR. Amerika: její duch a život. 1.vyd. Praha: Melantrich, 1946

MACHOTKA, OTAKAR. Mezi domovem a exilem. Praha: Maroli, 2001

MACHOTKA, OTAKAR. Socialism českého člověka. Praha: Československá strana národně socialistická, 1946

MACHOTKA, OTAKAR. Sociální psychologie. Texty k přednáškám, díl II. Praha: Bursík a Kohout, 1947

- MASARYK, TOMÁŠ GARRIGUE. Otázka sociální: základy marxismu filosofické a sociologické. Páté vydání. Praha: Čin, 1946
- MASARYK, TOMÁŠ GARRIGUE. Problém malého národa. Čtvrté vydání. Praha: Čin, 1947
- MODRÁČEK, FRANTIŠEK. Republika a socialism. Praha: Socialistické listy, 1915
- MODRÁČEK, F. Zabráni velkostatků a jejich osídlení. Praha: Socialistické listy, 1919
- MOUDRÝ, KAREL. Národní socialism. Praha: Tiskový odbor ÚSČS, 1930
- MOUDRÝ, KAREL. Přehledka: příspěvek k problematice současné doby, Praha: Melantrich, 1946
- NEJEDLÝ, ZDENĚK. Komunisté – dědici velikých tradic českého národa. Praha: ÚV KSČ, 1946.
- NEJEDLÝ, ZDENĚK. T.G. Masaryk. Praha: Svoboda, 1946
- OCH, JOSEF. Socialismus – jediné východisko! Praha: Čs. sociální demokracie, 1946
- PECHÁČEK, JAROSLAV. Co chce čs. strana lidová. Praha: Universum, 1946
- PFFAF, IVAN. Česká levice proti Moskvě 1936 – 1938. Praha: Naše vojsko, 1993
- PRAŽÁK, ALBERT. Smysl dvou revolucí. Praha: Athos, 1946
- RÁDL, EMANUEL. O německé revoluci. Praha: J. Laichter, 1933
- SLAVÍK, JAN. Po třetí v sovětském Rusku. Praha: Svaz národního osvobození, 1932
- SLÁNSKÝ, RUDOLF. Nedopustíme přípravu nového Mnichova. Praha: Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ, 1945.
- SLÁNSKÝ, RUDOLF. Co je komunistická strana? Praha: ÚV KSČ, 1945
- SCHOENBAUM, EMIL. Návrh na reformu sociálního pojištění v Československé republice. Londýn: Čechoslovák, 1945
- SOROKIN, P. A. Krise našeho věku. Praha: Tiskařské a vydavatelské družstvo československého obchodnictva, 1948
- SOROKIN, P. A. Sociologické nauky přítomnosti. Praha: Jan Laichter, 1936
- STRÁNSKÝ, JAROSLAV. Hovory k domovu. Praha: F. Borový, 1945
- ŠANTRŮČEK, BOHUSLAV. Václav Klobáček (1858 – 1928) Pohledy do života a díla. Praha: Mladé Proudy, 1928
- ŠANTRŮČEK, BOHUSLAV. Masaryk a Klobáček: srovnávací studie. Praha: Ústřední škola dělnická, 1938
- TÁBORSKÝ, EDUARD. O novou demokracii. Praha: F. Borový, 1945

Tři roky: přehledy a dokumenty v československé politice v letech 1945 až 1948. Sv. první a druhý. Praha: Melantrich, 1991

UHLÍŘ, FRANTIŠEK. Z poroby ke svobodě. Projev poslance Františka Uhlíře k ostravským učitelům a profesorům, přednesený dne 24. května 1945 v kině Kosmos v Moravské Ostravě. Moravská Ostrava: Sdružené organizace učitelů a profesorů, 1945

VAJTAUER, EMIL. Český mythus: co nám lhaly dějiny. Praha: Orbis, 1943

VANĚČEK, BOHUSLAV. O nové hospodářské smýšlení. Praha: Václav Petr, 1941

Za svobodu do nové čs. republiky: ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939 – 41. Praha: Dělnická akademie, 1945

ZÁPOTOCKÝ, ANTONÍN. Vyhrát bitvu o výstavbu republiky. Praha: Svoboda, 1945

ZENKL, PETR. Naše hlavní zásady. Praha: Čs. strana národně socialistická, 1946

ZENKL, PETR. Stojíme na přední stráži demokratického socialismu. Praha: Ústřední výkonný výbor čs. strany národně socialistické, propagační odbor, 1947

D. Sekundární literatura

ADÁMEK, VLADIMÍR. Boj KSČ za přerůstání národně demokratické revoluce v socialistickou v letech 1945 – 1948. 1.vyd. Praha: SPN, 1972

ATKINSON, ANTHONY. Ekonomika nerovnosti. 1. vyd. Brno: BizBooks, 2016

BARTEČEK, IVO. Československý antifašistický exil německého jazyka v Mexiku. Ostrava: Repronis, 1999.

BRENNER, CHRISTIANE. Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945 – 1948. Vydání první. Praha: Argo, 2015

BROKLOVÁ, EVA. Politická kultura něm. aktivistických stran v Československu 1918 – 1938. Vyd.1. Praha: Karolinum, 1999

DUCLOS, JACQUES. Akční jednota dělnické třídy a lidová fronta: Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1958

DEYL, ZDENĚK. Sociální vývoj Československa 1918 – 1938. 1. vydání. Praha: Academia, 1938.

DVOŘÁKOVÁ, ZORA. Milada Horáková. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1991

FROMMER, BENJAMIN. Národní očista: retribuční v poválečném Československu. Praha: Academia, 2010.

- GROSPÍČ, JIŘI, CHOVANEC, JAROSLAV, VYSOKAJ, JURAJ. Košický vládní program: program budování lidově demokratického Československa. Praha: SPN, 1977
- HORKHEIMER, MAX. Eclipse of reason. New York: Oxford University press, 1947
- JODL, MIROSLAV. Teorie elity a problém elity: příspěvek k dějinám a problematice politické sociologie. 2. vyd. Praha: Victoria Publishing, 1994
- JOSTEN, JOSEF. Československo žaluje. Praha: Naše vojsko, 1993
- KALINOVÁ, LENKA. Východiska, očekávání a realita poválečné doby: k dějinám české společnosti v letech 1945 – 1948. Praha: Ústav pro soudobě dějiny AV ČR, 2004
- KAPLAN, KAREL. Majetkové zdroje KSČ v letech 1945 – 1952. Praha: Ústav pro soudobě dějiny AV ČR, 1993
- KAPLAN, KAREL. Znárodnění a socialismus. 1. vyd. Praha: Práce, 1968
- KLEMENTOVÁ, JITKA., TOMEK, FRANTIŠEK. Boj za jednotu odborů a jejich úloha v národní a demokratické revoluci. Praha: Ústřední škola ROH, 1984
- KOCIAN, JIŘÍ. Československá strana národně socialistická v letech 1945 – 1948: organizace, program, politika. Vyd. 1. Brno: Doplněk, 2002
- KOMÁRKOVÁ, BOŽENA. Čemu nás naučila válka. Heršpice: Eman, 1997
- KRÁL, VÁCLAV. Cestou k Únoru. 1. vyd. Praha: Svobodné slovo, 1963
- KREJČÍ, OSKAR. Politická psychologie. Praha: Ekopress, 2004
- KŘEN, JAN. Historické proměny češství. Praha: Karolinum, 1992
- LE BON, GUSTAVE. Psychologie davu. Praha: Portál, 2016
- LHOTA, VÁCLAV. Znárodnění v Československu. 1.vyd. Praha: Svoboda, 1987
- LUKEŠ, IGOR. Československo nad propastí: selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945 – 1948. Praha: Prostor, 2014
- OLIVOVÁ, VĚRA. Politika československé buržoasie v letech 1921 - 1923
- ORTEGA Y GASSET, JOSÉ. Vzpouza davů. Praha: Orbis, 1933
- PASÁK, TOMÁŠ. K historii českého fašismu: (český fašismus a jeho zhoubná politika v letech 1922 – 1945). Praha: Český svaz protifašistických bojovníků, 1985
- PASÁK, TOMÁŠ. Zápasy primátora JUDr. O. Klapky. Praha: Melantrich, 1991
- PECKA, EMANUEL. Sociolog Emanuel Chalupný. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2007
- RANDÁK, JAN. V záři rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948 – 1956. Vyd. 1 Praha: NLN, 2015
- RENNER, JAN. Československá strana lidová 1945 – 1948. Vyd.1. Brno: Prius, 1999

SANTAYANA, GEORGE. *Essaye o filosofii, náboženství a umění*. Praha: Jan Laichter, 1932

SPURNÝ, GRÍŠA. *Jak KSČ vedla boj proti Mnichovu*. Praha: Rovnost, 1951

SVITÁK, IVAN. *Nesnesitelné břemeno dějin*. 1.vyd. Praha: Orbis, 1990

SVITÁK, IVAN. *Veliký skluz: dobrovolná sovětizace 1938 – 1948*. Praha: Orbis, 1990

VEBER, VÁCLAV. *Stalinovo impérium (Rusko 1924 – 1953)* Praha: Triton, 2003

E. Internetové zdroje

DAVID, JOSEF. *Prozatímní NS RČS 1945 – 1946*. 4. schůze, 8.listopadu 1945.[online]. Digitální repozitář. Poslanecká sněmovna parlamentu ČR. [cit. 18.12. 2016].

Dostupné z:<https://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/004schuz/s004001.htm>

PEČINKA, BOHUMIL. *Únor 1948 po šedesáti letech. Rozhovor s Jiřím Ješem*. [online]. *Revue Politika*. 20.1. 2008.[cit. 18.12. 2016].

dostupné z: <http://www.revuepolitika.cz/clanky/259/unor-1948-po-sedesati-letech>